

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Mehmet Ali
KILIÇBAY

Pazar Sabahı

Pazar Sabahı

Mehmet Ali KILIÇBAY

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Mehmet Ali Kılıçbay, 1945 yılında Ankara'da doğdu. Galatasaray Lisesi'ni ve Ankara Üniversitesi SBF'yi bitirdi, iktisat doktorası yaptı. Gazi Üniversitesi İİBF İktisat bölümünde öğretim üyesi olarak çalıştı. Halen, *Yeni Aktüel* ve *Sabah'ta* haftalık yazılar yazıyor.

Kılıçbay'ın Eserleri:

- *Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı* (1982)
- *Doğu'nun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti* (Gece Yayınları, 1992; İmge Kitabevi Yayınları, 2001)
- *Şehirler ve Kentler* (Gece Yayınları, 1993; İmge Kitabevi Yayınları, 2000)
- *Cumhuriyet ya da Birey Olmak* (İmge Kitabevi Yayınları, 1994, 2003)
- *Benim Polemiklerim* (İmge Kitabevi Yayınları, 1995)
- *Bu Dünyayı Yaşamak* (İmge Kitabevi Yayınları, 1995, 2006)
- *Felsefesiz Sanat Oyunsuz Tarih* (İmge Kitabevi Yayınları, 1996)
- *Uyruktan Vatandaşa Geçimden İktisada* (İmge Kitabevi Yayınları, 1996)
- *Siyasetsiz Siyaset* (İmge Kitabevi Yayınları, 1998)
- *Dinin Fiziki Demokrasinin Kimyası* (İmge Kitabevi Yayınları, 1999)
- *Ahşabın Öyküsü* (İmge Kitabevi Yayınları, 2000)
- *Soytarı Gulmez, Sırtır* (İmge Kitabevi Yayınları, 2004)
- *Biz Zaten Avrupalıyız* (Kesit Yayıncılık, 1997; İmge Kitabevi Yayınları, 2005)
- *Şu Benim Ülkem* (Merkez Kitaplar, 2006)
- *Pazar Sabahı* (İmge Kitabevi Yayınları, 2006)

İ m g e D a ğ ı t ı m

A n k a r a

Konur Sokak No: 43/A Kızılay
Tel: (312) 417 50 95-96 / 418 28 65
Faks: (312) 425 65 32
E-Posta: dagitim@imge.com.tr

İ s t a n b u l

Mühürdar Cad. No: 80 Kadıköy
Tel: (216) 348 60 58
Faks: (216) 418 26 10
E-Posta: kadikoy@imge.com.tr

Mehmet Ali Kılıçbay

Pazar Sabahı

İmge Kitabevi Yayınları
Genel Yayın Yönetmeni
Şebnem Çiler Tabakçı

ISBN 975-533-501-3

© İmge Kitabevi Yayınları, Mehmet Ali Kılıçbay, 2006

Tüm hakları saklıdır.
Yayıncı izni olmadan, kısmen de olsa
fotokopi, film vb. elektronik ve mekanik
yöntemlerle çoğaltılamaz.

1. Baskı: Ekim 2006

Kapak
Murat Özkoyuncu

Düzelti
Alaattin Topçu

Dizgi
Yalçın Ateş

Baskı ve Cilt
Pelin Ofset Tipo Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Mithatpaşa Cad. No: 62/4 Kızılay-Ankara
Tel: (312) 418 70 93-94 • Faks: 418 10 46
www.pelinofset.com.tr

İ m g e K i t a b e v i
Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Konur Sok. No: 3 Kızılay 06650 Ankara
Tel: (312) 419 46 10-11 • Faks: (312) 425 29 87
İnternet: www.imge.com.tr • E-Posta: imge@imge.com.tr

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İçindekiler

Önsöz	7
Her Yer Aydınlık Pür Siyah O Mevki	9
VIP Soyluluğu	13
İstanbul'un Fethini Daha Ne Kadar Kutlayacağız?	17
Osmanlı'nın Şehri Yegânesi İstanbul	22
İştahı İmparatorluk Ölçeğinde Olan Başkent: İstanbul	27
Denizi Olmayan Şehri Kim Sever ki!	32
İç Anadolu'da da Tarih Olur: Bir Ankara Öyküsü	36
Zamanından Önce Bir Avrupa Kenti	40
Antakya'da Medeniyetler Nasıl Buluşamadı?	44
Piri Reis Haritası'nın Esrarı	48
Piri Reis Haritası'nın Esrarı Yok	52
Melankolinin Estetiği Tango	56
İnsan Özgürlüğü Projesi Olarak Cumhuriyet	60
İrlanda Patates Kıtılığı ve Bir Osmanlı Efsanesi	64
İnsanın Sahibi Kedi	68
Prens Kesik Gözkapaklarından Türeyen Bitki: Çay	72
Dünyanın En Eski Köleliği Fahişelik	76
Gözetim Altında Aşk: Genelev	80

Genelevler Kapatılsın mı?	84
Jean Calvin ve Kalvinizm	88
Kapitalist Kalvinistlerin Mucidi Max Weber	92
Kapitalizmin Ruhu	96
Max Weber Nerede Yanıldı?	100
Kapitalizm ve “Kayserili Kalvinistler”	104
İnsan Nasıl İnsan Oldu ya da Ekolojiden Ekonomiye	108
Amerika, Katrina Kasırgasıyla Rüyasından Uyanıyor	112
Eski Bir Âdet, Yeni Bir Tartışma: Tûrban	116
20. Yüzyılın Akıllı Sartre Yüz Yaşında	120
Hergé 99, Tenten ve Milu 77 Yaşında	124
Ölümsüz Tenten ve Milu	128
İsyankâr Bir Soyтары: Coluche	132
Ünlü Ama Bilinmeyen Bir Dâhi: Auguste Comte	136
Auguste Comte ve Pozitivizm	140
Pozitivist Din Brezilya’ya Nasıl Taşındı?	144
Şehir İsyancıları	148
Fransa’da Şehir İsyanı Neden Patladı?	152
Paris Varoş İsyanını Çıkartanlar Özgürlükçü mü, Çapulcu mu?	156
Avrupa’yı Biracılar mı yoksa Şarapçılar mı Kurtarır?	160
Panem et Circenses	164
Selâm İmparator, Biraz Sonra Ölecekler Seni Selamlarlar	168
Otomobil, Bisikleti Yok Edebilir mi?	172
Seyyar Karnaval Le Tour de France	176
Tekme Tokat İtiş Kakıştan Kurallı Boğuşmaya Futbol	180
Kadınlar Hapishanesi İran	184
Cinsel Apartheid Ülkesi İran	188
Kadın Nasıl İnfaz Edilir?	192
İstek Üzerine Gene İran	196
Zamanı Yakalamak, Zamana Egemen Olmak	200
İşığı Evcilleştirmek, Dünyayı Başka Türlü Görmek	204

Önsöz

Gazete yazılarının ömrü kısadır, hele Pazar eklerinde yer alanlarıntki belki de saatlerle sınırlıdır. İnsanların Pazar günleri pek ciddi işlerle uğraşmaya mecallerinin kalmadığına ilişkin yaygın bir Türk medyası kanaati, Pazar yazılarının gramajının düşük olmasını bekler.

Ama ben her yazımı özenerek, uğraşarak, çokça düşünerek yazarım. Pazar yazılarını da öyle yazarım. Bu kitapta biraraya getirdiğim bu tür yazılarımtın hepsinin ardında epeyi emek vardır. “Öyleyse nasıl Pazar yazısı oluyor?” haklı sorusunun cevabı, “bunlar gündeliğin, aktüalitenin ve biraz da siyasetin dışında yazılardır” olursa belki memamım anlatılmış olur.

Kısa ömürlü gazetelerde çıkmış, bana göre daha uzun yaşamayı hak eden bu yazılarımtı okuyucuya sunarken belki de “keyifli ciddi” yazı denemelerimi görücüye çıkartmış oluyorum.

Mehmet Ali Kılıçbay
Ağustos 2006

Her Yer Aydınlık Pür Siyah O Mevki

Önce komşulara bir merhaba, mahalleye en son taşınandan eski kiracılara ve mülk sahiplerine merhaba. Sonra da mahallenin ziyaretçilerine, yani okuyuculara “hoşgeldiniz, iyi pazarlar”

İstanbul'un en güzel görüntülerinden birini, Mimar Sinan'ın 1581 yılında tamamladığı küçük harika, Şemsi Paşa Camii'nin Boğaz'a paralel avlusundan seyredebilirsiniz. Üsküdar iskelesiyle Harem arasındaki sahilde yer alan ve aslında bir külliye olan bu inanılmaz güzel yapının medrese olarak inşa edilen, ancak 1953'ten beri halk kütüphanesi olarak hizmet veren bölümünün avlusundan İstanbul'un en doyumsuz manzaralarından biri görülür.

Şehrin Marmara girişinden Boğaz'ın Ortaköy-Kuzguncuk hattına kadar uzanan bu emsalsiz görüntünün merkezini Sarayburnu ve Topkapı Sarayı meydana getirir, arka planda ise yedi tepeli şehrin harika camilerinin minareleri

yükselir. Gözler, sırasıyla Ayasofya Müzesi'ni, Sultanahmet ve Nuruosmaniye camilerini, sonra sahildekileri ta Ortaköy Camii'ne kadar hemen ayırdederler.

Üsküdar'dan görülen bu muhteşem manzara, aynı zamanda Bizans'ın kalbinin de seyridir. Ve Bizans'ın, ama aslında insanlığın en görkemli üç beş mimari yapıtından biri olan Ayasofya'nın seyridir. Başlangıçta bir pagan tapınağının yerine 360'ta inşa edilen ve Büyük Kilise olarak adlandırılan yapı, daha sonra Hagia Sophia (Tanrısal Bilgelik) olarak adlandırıldı. Bina defalarca yandı, yıkıldı, yerine yenileri yapıldı. Sonunda İmparator I. Justinianos tarafından Anadolu'lu iki mimara, Trallesli (bugün Aydın yakınlarında antik bir kent) Anthemios ile Miletos'lu (bugün Söke/Balat yakınındaki antik kent) İsidoros'a ısmarlanan tutkulu proje 532-537 arasında tamamlandı ve Orta Çağın en muhteşem mimari yapıtı ortaya çıktı. 1453'te camiye çevrilen Ayasofya, 1935'te müze haline getirilmiştir.

Değerli sanat ve düşün adamı Doğan Hızlan'dan öğrendiğimize göre, İstanbul'un benzersiz silüetini meydana getiren cami ve anıtsal binalar aydınlatılırken bir tek Ayasofya karanlıkta bırakılıyor. Bunun nedeni olarak "unutkanlık", "gözden kaçma", "parasızlık" gibi şeyler gösteriliyor, ama derinlerde Ayasofya'nın Bizans'ı temsil ettiği düşüncesi duruyor. Ama Bizans bize yabancı mı?

Bizans'ın siyasal varlığı sona erele 550 yıldan fazla oldu, ancak bu uzun aralığa rağmen Bizans'ın öldüğünü söylemek mümkün değil. Müslüman evliyalar haline gelen Ortodoks azizlerden, türbe haline gelen ayazmalardan, Türkçeye geçen çok sayıda Rumca kelimeden, Bizans halkının ürettiği, ama artık bize ait olan binlerce imgeden söz etmenin gereği yok.

Halk inançları içindeki mümtaz yerlerini alan Bizans batıl itikatlarından da söz etmenin gereği yok, bunlardan yüzlercesi hergün karşımıza çıkıyor. Örneğin, İstanbullu

kadınlar (bir ara İstanbul'da İstanbullu kadınlar vardı) Salı günleri ev işi yapmazlardı. "Salı sallanır" biçiminde ifade edilen bu batıl itikadın kökü, İstanbul'un Osmanlılar tarafından bir Salı günü alınmış olmasına dayanır. Salı'nın Bizanslılar için bir matem günü haline gelmesi ve Rum kadınların bunu Müslüman komşularına aşılamarı, Bizans'ın bizim ne kadar derinlerimizde yer aldığının göstergesidir.

İstanbul'un yer adları, Samatya'dan Tarabya'ya kadar Bizans patentlidir. Balık adları, yemek adları çoğunlukla Bizans kökenlidir. İstanbul'un ünlü rüzgârları Lodos (Nautos) ve Poyraz (Boreas) Bizans'tan bize mirastır.

Osmanlı yönetim tarzı da, ana kitlesi itibariyle Bizans modelinden beslenmiştir. Bizans, tıpkı daha sonra Osmanlı'nın da olacağı gibi bir başkent imparatorluğuydu. Yani bütün Bizans taşrası İstanbul'un görkemine hizmet etmek zorundaydı. Bu nedenle Orta Çağın en muhteşem ve kalabalık şehrinin yanı başından başlayan Bizans taşrası fakirlikten nasibini bolca almaktaydı. Nitekim, Ayasofya'nın inşası sırasında, bazı sütun ve süsler Efes Diana, Atina, Delphoi, Delos tapınaklarından, hatta uzak Mısır'daki Osiris tapınağından getirtilmiştir. Sırf Ayasofya'nın duvar ve sütun kaplamalarında kullanılacak mermerler için imparatorluğun bütün ocakları seferber edilmiştir: Marmara beyaz mermeri, Eğriboz adasından yeşil mermer, Synnada'dan pembe ve Afrika'dan sarı mermer. Osmanlı Bizans'ın mirasçısı olduğunu hiçbir zaman inkâr etmemiş, padişahlar Ayasofya'yı defalarca onartmışlar ve daha da süslemişlerdir. Ve tipik başkent imparatorluğu refleksi içinde, her seferinde imparatorluğun taşrası bu işler için seferber edilmiştir. Örneğin Mihrap mahallindeki tunç kandiller, Kanuni Sultan Süleyman tarafından Budin'den getirtilmiştir veya IV Murad zamanında çok uzaklardan getirtilen mermerlerle yeni kaplamalar yapılmıştır.

Türkiye’de kimi insanlar 1071 Malazgirt öncesini Türkiye tarihinden saymamaktadır, korkarım Ayasofya hem bu yüzden hem de müzeye çevrildiği için karanlıkta bırakılıyor. Nitekim Ayasofya’nın Amerikalılar tarafından yapılan mükemmel maketinin, minarelerinin bulunmaması nedeniyle sergilenmemesi bu kuşkuyu güçlendiriyor.

İnsanlığın en büyük mimari eserlerinden birinin ülkemizde bulunmasından gurur duymak yerine onu saklamaya çalışmak ve ülkemizin geçmişini daraltmak gündelik siyasetin gereği olabilir, ama Ayasofya 550 yıl önce savaşta ele geçirilen bir ganimet olarak görülmeyi haketmiyor.

VIP Soyluluğu

Macar edebiyatının önde gelen yazarlarından Ferenc Molnar (1878 Budapeşte-1952 New York), ülkemizde tek bir eseriyle tanınmaktadır. 1907'de yazdığı *Pal Sokağı'nın Çocukları* adlı roman, Türkçeye ilk kez 1944 yılında çevrilmiş, sonrasında defalarca yeniden çevrilmiştir.

Türkiye'de bir çocuk romanı olarak kabul edilen bu eser, aslında Budapeşte toplumunun bir analizidir. Molnar, bu romanında Macar başkentinin bir sokağında yaşayan çocukların, başka bir mahallenin çocuklarıyla, oyun alanı olarak kullanılan bir bıçkıhanenin arsası üzerindeki egemenlik mücadelelerini anlatmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın tamtamlarının duyulduğu bu Avrupa tarih kesitinde, her iki mahallenin çocukları da askeri bir hiyerarşi içinde örgütlenmişlerdir ve Pal Sokağı'nın bütün çocukları subaydır, biri hariç: er Nemecek.

Kıt olan daha değerlidir cinsinden bir mantık kuralının varlığına rağmen, er Nemecek diğer bütün çocuklar-

dan emir almakta, onların verdikleri bütün görevleri yerine getirmektedir. Ancak çok sayıda subaya tek bir er düştüğü için kimse statüsünün tadını çıkartamamakta ve sonuçta kural işlemekte, er Nemecek nadir ve değerli bir "meta" olmaktadır. Ferenc Molnar, bu kitapta oyun oynayan çocukların aynasında bir toplum analizi yapmakta ve aslında herkesin bir bakıma diğerleri üzerinde sırf unvanla yükselmeyi marifet saydığını göstermektedir.

Cervantes'in ünlü *Don Quijote*'si de aslında soyu kurumakta olan bir türün son temsilcilerinden biri olmakla birlikte, sadece kendi ve sadık uşağı Sancho Pança için geçerlidir. Don Quijote, İspanya'da artık yok olmakta olan hidalgo sınıfının kılıç artığı temsilcilerinden biridir.

Hidalgo, İspanyolcanın *hijo de algo* (bir şeyin oğlu) teriminin zaman içinde aldığı biçimdir ve soylu sınıfının en alt kesimini ifade eder. Bu kesimin üyeleri, soyluluğu belirleyen Don unvanını taşıma hakkının yanı sıra vergiden bağışık tutuldukları için halkın üstünde bir statüye sahiplerdi. Bu üstünlük, çoğu kimsenin her yolu deneyerek bu unvanı elde etmek için uğraşmasına yol açıyordu. Bunun yanı sıra, özellikle 14. yüzyıldan itibaren soyluluğun ekonomik düzlemde gerilemeye başlamasıyla, Cervantes dönemine kadar çok sayıda büyük soylu hidalgoğu düşmüştü, sonuçta İspanya nüfusunun yaklaşık % 20'si hidalgolar ve ailelerinden meydana gelmekteydi.

"Fakir ama soylu" hidalgolar, hiçbir iş yapmayıp yalnızca kasım kasım kasıldıkları için, sonunda gelişen burjuvazi karşısında yok olup gittiler. Aynı dramı yaşayan Japon samuraylarının öyküsü de, Akira Kurosawa'nın 1954'te çektiği ünlü *Yedi Samuray* filminde patetik bir şekilde anlatılmıştır. Değişen ekonomik koşullar karşısında gerileyen, ama ayrıcalıklı statülerine sıkı sıkıya bağlı kalan samuray sınıfından 7 tanesi, sonunda bitik bir köyü boğaz tokluğuna haydutlara karşı korumak üzere köyün samurayları olurlar.

Ülkemizde Red Kit olarak yeniden adlandırılan çizgi kahraman Lucky Luke'ün bir macerasında, hızlı zengin olmuş, ama sonunda akli dengesini yitirmiş biri, kendine mini bir ordu kurar, bir kasabayı ele geçirir ve kendini Amerika imparatoru ilân eder. Sonra kasaba halkına soyluluk unvanları dağıtır. Kasap dükkân olur, bakkal baron vs. Red Kit buna karşı çıkınca, “yeni soylular” onu hep birlikte kasabadan kovarlar.

VIP (*Very Important Person*), çok önemli kişi anlamına gelen İngilizce bir kısaltma, genellikle standardı aşan özel bir hizmet türü anlamında kullanılıyor. Biz bu terimi daha çok uçak yolculuklarıyla ilgili olarak biliyoruz. Nitekim bir Ankara-İstanbul yolculuğu esnasında uçağın ilk 16 sırasının, yani 96 kişilik yerin “VIP yolcular” tarafından doldurulduğuna tanık olmuştum. Her uçuşta bu rakama ulaşılmıyor, ama ortalama % 20'lik bir VIP oranının olduğu söylenebilir, yani hıdırgöllerin İspanya'ya oranı kadar.

Başbakanlık Özel Kalem'i'nin “özel talebi” sonucu Atasay Kuyumculuk'un sahibinin beraberinde iki futbolcuyla VIP'ten geçmesi basını nedense ilgilendirdi ve tartışma “VIP'ten geçmeye hakkı olanlar ve olmayanlar” noktasında düğümlendi.

Oysa dünya uygulamasına, özellikle de bu işi icat eden İngiltere'nin konuya yaklaşımına baktığımızda görüyoruz ki VIP bir yer hizmetidir, uçağı kapsamaz. Yani VIP'ten geçen yolcular önde oturmaz, önde oturmak için first veya business class bileti almak, yani daha fazla para ödemek gerekir. İkincisi, VIP hizmeti paralıdır. İngiltere'nin 17 havaalanında VIP'ten yararlanmanın bedeli 16,5 pounddur ve kimseye istisna yapılmamaktadır. ABD'de ise VIP pass denilen biletler, özel firmalar tarafından satılmakta ve istenilen hizmete göre fiyatlar 12-50 dolar arasında olmaktadır.

Türkiye'nin geçmişinde soyluluk yoktur. Tıpkı ABD'nin geçmişinde olmadığı gibi. Soyluluk, birçok tanımının yanı

sıra, bir de bazı ayrıcalıklara sahip olmak diye tanımlanabilir. Soyluluğu tarihinde tanımayan ABD, ayrıcalığı para karşılığı elde ederken, yani satın alırken Türkiye’de bu işin bedeli devlete, yani vergi mükelleflerine ödettirilmektedir.

Istanbul-Ankara uçuşlarında VIP hücumu yüzünden business class’ı kaldıran THY canını sıkmasın, hidalgolar ve samuraylar nasıl kaybolduysalar, bizim “VIP soyluları” da öyle kaybolacaklardır.

İstanbul'un Fethini Daha Ne Kadar Kutlayacağız?

15. yüzyılın başlarında İspanya henüz birleşmiş bir ülke değildir ve birçok krallıktan meydana gelmektedir. Bunların en güçlüsü olan ve zaten ileride İspanya birliğini sağlayacak olan Kastilya ve Leon'un kralı III. Enrico (de Trastamara), Avrupa'yı tehdit eden Yıldırım Bayezid'i Ankara Savaşı'nda yenen Özbek hükümdar Timurlenk'e, işbirliği kurmak üzere bir elçilik kurulu gönderir. Kurulun başkanı, o dönemin en bilgili kişilerinden Ruy Gonzales de Clavijo'dur (?-1412). Clavijo, 1403-1406 arasında yaklaşık 4 yıl süren yolculuğu sırasında İstanbul'a da uğramıştır. Bu kente ilişkin gözlemleri *Embajada a Tamorlan* (Timurlenk nezdinde elçilik) adlı kitabında yer almaktadır.

Clavijo, "Rumlar bu şehre bizim gibi Konstantinopl demiyor, İstanbul (İstinpolis) diyorlar" diye başladığı izle-

nimlerini, “şehir geniş olmakla birlikte nüfus pek sık değildir. Kent dahilindeki tepelere, vadilere ekinler ekilmekte ve her yerde bağ, bahçe, bostan bulunmaktadır... Kentin ortasında az sayıda ev bulunmaktadır... Kentin her yerinde muazzam saraylar, kiliseler ve manastırlar vardır. Fakat bunların çoğu haraptır” diye sürdürür.

Bizans başkentini yaklaşık aynı tarihlerde ziyaret eden Arap gezgin Ebulfida, kentin içinde çok miktarda sürülür tarla, bostan, meyva bahçesi ve çok sayıda harap ev gördüğünü söyler. Kentin en ünlü haritasını yapan Cristoforo Buondelmonti'nin 1422 tarihli *Liber Insularum Cicladorum* adlı kitabında yer alan ayrıntılı İstanbul haritası, yarıdan fazlası itibariyle kırsallaşmış, nüfusu en fazla 30 bine inmiş, çökmekte olan bir şehri göstererek iki seyyahı doğrulamaktadır.

Oysa Konstantinopolis, 12. yüzyılın başında 600 binden fazla bir nüfusa sahipti. Kentin bu tarihte barındırdığı insan sayısı, o sıralarda İngiltere'nin tümünde yaşayan insan sayısından fazlaydı. Kent, görkemiyle bütün dünyayı cezbediyordu.

1202'de başlayan IV. Haçlı Seferi'nin ünlü komutanlarından Champagne Mareşali Geoffroy de Villehardouin, *Konstantinopolis'in Fethi* adlı bir kitap yazmıştır. Haçlı Seferi'nin amacından saparak 1203'te İstanbul'a yönelmesi ve kentin Haçlılar tarafından fethini anlatan bu kitapta, Villehardouin “dünyanın başkenti”nin Avrupalı şövalyeler üzerindeki etkisini şöyle aktarmaktadır: “Onu şimdiye kadar hiç görmemiş olanların Konstantinopolis'e nasıl baktıklarını hayal edemezsiniz, çünkü bu insanlar kentin yüksek surlarını ve onu çevreleyen zengin kulelerini ve zengin saraylarını ve yüksek kiliselerini görünceye kadar bu kadar zengin bir kent olacağını akıllarına bile getirmemişlerdi... Herkesin vücudu bu manzara karşısında titremeye başlıyordu ve bunda şaşılacak bir şey yoktu, çünkü dünya

varolduğundan beri bu kadar muazzam bir eser vücuda getirilmemişti.”

Haçlı ordusunun mevcudu, 4.500 şövalye, 9.000 şövalye yamağı ve 20 bin kadar çok hafif silahlı piyadeden meydana gelmek üzere 33.500 kişidir. Bu zayıf ordu, güçlü ve kalabalık Bizans ordusunu yenip kenti ele geçirir, çünkü Haçlılar, Galata'yı ele geçirdikten sonra Haliç ağzına gerili zinciri kırıp limana girmişler, Bizans gemilerini yakarak kentin savunmasını çökertmişler ve kente girmişlerdir. Bunun üzerine kent askerler tarafından üç gün yağmalanmış, ardından uzman yönetimi altındaki sistematik yağma başlamıştır. Bu talan esnasında kent yakılmış, yıkılmış, kent halkının bir kısmı köle olarak satılmış, büyük kesim de Anadolu'ya kaçmıştır. İstanbul'un Haçlılar tarafından fethinin görgü tanığı olan tarihçi Niketas Khroniates ile Efes Metropolitisi Nikolam Mesarites, Haçlı vahşet ve talanı hakkında çarpıcı betimlemeler yapmışlardır. Bu üç gün esnasında sanat yapılarının çoğu yok edilmiş, kütüphaneler yakılmış, bir daha bulunması mümkün olmayan klasik elyazmalarının çoğu yırtılarak sokaklara atılmıştır. Ayasofya hiç acımadan yağmalanmıştır. Villehardouin, durumunu “Dünya yaratılalı beri hiçbir kentten bu kadar ganimet sağlanmamıştı” diye özetlemektedir. Haritadan silinme noktasına gelen Orta Çağın en büyük kenti, tekrar Bizans'ın eline geçecek, ama kendini bir daha toparlayamayacak ve giderek köyleşecektir.

1453 yılı geldiğinde, Konstantinopolis, düşük nüfuslu, kendi yiyeceğini kendi yetiştiren bir kasaba mertebesinde. Kente ve ticarete İtalyanlar hükmetmektedir. Bu yüzden Osmanlı kuşatması sırasında kenti Rumlardan çok, Guistiniani komutasındaki İtalyanlar savunacaktır.

Hammer, İstanbul'u kuşatan Osmanlı ordusunun mevcudunu 250 bin kişi olarak veriyor, ama resmi tarihçi İsmail Hakkı Uzunçarşılı, net savaşan sayısı olarak 100-

120 bin rakamını uygun bulmaktadır. Uzunçarşılı Osmanlı donanması hakkında da şu bilgiyi vermektedir: “Nakliye gemileriyle beraber, büyüklü küçüklü 150 parçadan ziyade olduğu söylenen Osmanlı donanmasını, bazı Rum tarihçileri 420’ye kadar çıkarırlar.”

Bizans güçlerine gelince, gene Uzunçarşılı’ya göre, “Kuşatma esnasında Bizans’ın ordu mevcudu 5 bin, eli silah tutan halktan topladığı kuvvet ise 4.973 idi. Bu kuvvetlerden başka Avrupa’dan gelen yardımcı kuvvet mevcudu 3 bin olup, buna gerek yabancı gerek Rum donanmasından surlarda hizmet gören 2 bin gemi mürettebatı ve şehzade Orhan’ın maiyetinde bulunan 600 Türkün ilavesiyle Bizans’ın müdafaa kuvveti en aşağı 15 bin kadardı.” Yani Osmanlı-Bizans güç dengesi 1’e 15 ile 1’e 10 arasında bir yerde Bizans’ın aleyhineydi. Ayrıca eli silah tutan, yani 15-65 arası nüfus 4973 olunca, kentin nüfusunun kuşatma esnasında 20 binin de altında olduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen kuşatma 53 gün sürdü. Oysa güç dengesinin tamamen Haçlıların aleyhine olduğu 1204 kuşatmasında Haçlılar kenti üç günde ele geçirmişlerdi. Bizans çok daha güçlüyken Haliç ağzındaki zinciri kırmayı başaran Haçlılara karşı, Osmanlılar aradan geçen 250 yıla rağmen, aynı zinciri kıramayıp, gemileri karadan yürütüp Haliç’e indirmişlerdir.

Dünyanın hiçbir yerinde hiçbir fetih kutlanmıyor. Bizde ise, Fethin 500. yılından itibaren her yıl artan bir gölünçlük içinde sürdürülen bir “Fetih kutlaması” var. Gemiler karadan çekiliyor, ama aslında bu, bir başarısızlığın temsili. “Ulubatlı Hasan” surlara çıkıyor, ama böyle biri hiç olmadı ve kente ilk kez Altın Kapı denilen bölgede top atışıyla açılan büyük bir delikten girildi. Ve kenti, Venedikli ve Cenevizli efendilerinin zorlamasıyla kerhen savunan Rumlar, Osmanlılara yürekten hoşgeldiniz dediler. Zaten fetih sonrasında II. Mehmet tarafından İstanbul pat-

riği yapılacak olan Gennadius, “Latin serpuşunun yerine Türk sarığını tercih ederim” derken kentin Rum ahalisinin duygularını aktarmış olmuyor muydu?

İstanbul’u bir kasabadan dünyanın en büyük kenti haline getiren Osmanlı “başkent” anlayışını incelemek, belki de Türkiye’ye saçma sapan “Fetih kutlamaları”ndan daha yararlı olacaktır. O zaman biz de haftaya bu işi yapalım.

Osmanlının Şehri Yegânesi İstanbul

Genç padişah II. Mehmet, 29 Mayıs 1453 günü İstanbul'a fatih olarak girdiğinde, hayalinde nasıl bir manzara vardı bilemiyoruz, ama şehri dolaştıktan sonra şöyle demiştir: "Efrasiyab'ın kubbesinde baykuş devriye geziyordu/Örümcek, Sezarların sarayının perdecisi olmuştu."

Fatih'in bu üzüntülü gözlemi, IV. Haçlı Seferi'nden beri belini doğrultamayan, üstelik giderek daha da kötüleyen bir kent için söylenmiş bir ağıttır. Osmanlılar, hemen hemen bütün binaları tahrip edilmiş, yolları çamur deryasına dönmüş, orta yerinde hayvanların otladığı, o ünlü su sistemi işlemeyen bir kent buldular. Fatih, başkent yaptığı İstanbul'u hızla iskân ve imar etmeye girişmiştir. II. Mehmet'in 1453'ten öldüğü tarih olan 1481'e kadar sürdürdüğü bu ilk ve kapsamlı şehircilik faaliyeti esnasında, Bizans'tan kalan eski ve harap mahalleler ayağa kaldırıldığı gibi, bunları kat be kat aşan sayıda yenileri kurulmuş ve

İstanbul 262 mahallesi olan dev bir şehir haline gelmiştir. Bu arada Osmanlı, Bizans'tan çoğu harap 50 kadar kilise devralmış, bunların bir kısmı camiye çevrilmiş, diğerleri de Hristiyanlara bırakılmıştır, ama Orta Çağ boyunca kiliselerinin görkemiyle ünlü bu kentte çoğu harap sadece 50 kilisenin kalmış olması, kentin son üç yüzyıl boyunca yaşadıklarının göstergesidir.

Ünlü belediyece ve İstanbul belediyesinde 22 yıl mektupçuluk (yazı işleri müdürü) yapmış olan büyük İstanbul tarihçisi Osman Nuri Ergin, fetih sırasında kentin nüfususunu 25 bin olarak vermektedir. Ancak çeşitli tarihçiler 30 bin ilâ 70 bin arasında rakamlar telaffuz etmektedirler, ki bu sayının içinde yabancılar ve paralı askerler de bulunmaktadır. Zaten Osmanlılar kente girdikten sonra, halkın büyük kısmı esir olarak başka yerlere sevk edilmiştir. Sonuçta kent nüfussuz kalmıştır. Ancak 1481'e gelindiğinde İstanbul'un nüfusu, Ekrem Hakkı Ayverdi'nin hesaplamalarına göre, sur içinde 145-150 bin, Eyüp ve Galata'da 22-25 bin, Boğaziçi ve Anadolu yakasında 18-20 bin olmak üzere 185-195 bine ulaşmıştır.

Kentin bu kadar büyük bir nüfusa sahip hale gelmesinin sırrı, fethiye katılanlara şehir içinde geniş mülkler verilmesinin yanı sıra, imparatorluğun her bir yanından zorunlu iskânla kente nüfus sağlanmasındadır. İstanbul semt adları arasında küçük bir gezinti bunu gözler önüne sercektir. Örneğin Bursa Yenişehir'den getirtilenler Kumkapı ile Langa arasındaki Yenimahalle'yi, Aksaraylılar (Konya) Aksaray'ı, Balat'tan (eski Milet, bugün Aydın ilinde) gelen Rumlar Balat'ı, Manisalılar Macuncu mahallesini (Mesir macunu yapmalarından ötürü), Eğridir'den getirtilenler Eğrikapı semtini, Karamanlılar Büyük Karaman, Konya'dan gelenler Küçük Karaman, Çarşambalılar Çarşamba mahallelerini kurmuşlardır. Bunlar sadece örnektir, bunun yanı sıra Ak Şemsettin, Hoca Ferhat (Asmalı Mescit),

Cibali (Cebe Ali), Debbağ (Derici) Yunus, Mirza Baba, Molla Fenari, Molla Zeyrek, Sekbanbaşı İbrahim Ağa, Toklu Dede mahalleleri gibi, kuranların adıyla anılan yeni yerleşim yerlerine de çok sayıda insan getirtilip iskân edilmiştir.

Fatih, İstanbul'a ayrıca başta Mora ve Adalar'dan olmak üzere çok sayıda Rum ile Selanik ve Safed Yahudilerini ve Tokat, Sivas, Kayseri, Bursa ve Amasra Ermenilerini de iskân ettirmiştir. Bu kadar nüfusu barındırmak için İstanbul tam bir şantiye haline gelmiş, İmparatorluğun her bir yanından kente inşaat ustaları akın etmiştir.

İstanbul'un iskânı ve nüfus kazanması Fatih'ten sonra da sürmüştür. Örneğin II. Bayezid, Moldovalıları getirterek Sivrikapı civarına yerleştirmiş; I. Selim, Tebriz'i ve Kafkasya'nın bir bölümünü fethettikten sonra, buranın bir kısım halkı ile zenaatkârların büyük kısmını İstanbul'a yollamıştır. Suriye ve Mısır'ı fetheden padişah, buralarda da aynı yöntemi uygulamış, Şam ve Kahire'nin zenaatkâr ve sanatçılarının büyük çoğunluğu İstanbul'a yerleştirilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman da her fethettiği yerden İstanbul'a zorunlu sürgün uygulamıştır, örneğin Belgrad'ı aldıktan sonra, buranın Sırplarından bir bölümünü Belgrad Kapısı'na yerleştirmiştir.

Özellikle 16. yüzyıldan itibaren sürekli hale gelen ve diğer kalkışmalara eklenerek 20. yüzyılın başına kadar Osmanlı'nın en büyük baş belası olan Celali İsyanları'nın yarattığı güvensizlik ortamı da çok sayıda insanın İstanbul'a gelmesine neden olmuştur. Sonuçta Fatih döneminin sonunda yaklaşık 150-200 bin olan nüfus, 17. yüzyılda 600-800 bin arasına çıkmıştır. Sinan Paşa'nın özel hekimi Villalonlu Cristobal (bir İspanyol Musevisi), 1550'lerde Osmanlı başkentinde 60 bin Müslüman, 40 bin Hristiyan, 4 bin Yahudi hanesi ile 10 bin banliyö evi saymaktadır. Yani 400-500 binlik bir nüfus. Özel hekimin rakamlarına

göre İstanbul'da gayrimüslim nüfusun oranı % 45 civarındadır. 1520-1535 dönemi için İstanbul'a ilişkin nüfus rakamları veren büyük iktisat tarihçisi Ömer Lütfü Barkan, 400 bin rakamına ulaşmakta ve ilginç bir şekilde, Villalonlu Cristobal'ın oranını teyit eden sonuçlara ulaşmaktadır. İngiliz seyyah Sandys, 17. yüzyılın başı için 700 bin rakamını telaffuz etmekte ve Müslüman-gayrimüslim dağılımını daha öncekileri adeta doğrular bir şekilde 55-45 olarak göstermektedir. Venedik balyozu (elçisi) Pietro Civrani ise, 1681'de şehrin nüfusunu 800 bin olarak tahmin etmektedir.

Bunlar zirve rakamlardır, 17. yüzyılın sonundan itibaren kentin nüfusu önce duraklayacak, sonra yavaş yavaş azalacak ve İmparatorluğun tasfiye sürecinin hızlandığı 19. yüzyılda göçlerle tekrar artarak bir milyona yaklaşacaktır.

Batılıların hakkında en çok yazdıkları Doğu kentlerinden biri İstanbul'dur. Kente deniz yolundan gelen seyyahların hemen hemen tamamı şehrin etkileyici silueti karşısında büyülenmekte, şehirle ilk tanışmalarındaki bu emsalsiz görüntü beklentilerini müthiş artırmaktadır. Ancak kentin içine girdikten sonra, bozuk yollar, yokuşlar, bir arabanın bile geçemeyeceği kadar dar sokaklar, çamur, bakımsızlık, halkın oturduğu mahallelerdeki evlerin bakımsızlığı, insanların çoğunun fakirliği gibi konularda eleştiri oklarını hemen göndermeye başlamaktadırlar.

Kent çok büyüktür, hele o çağın ölçüleri içinde inanılmaz bir nüfusa sahiptir, ama bu kent kendini geçindirme olanaklarını oluşturmamıştır, belki de buna gerek görmemiştir. Bu nedenle İmparatorluğun tamamından geçinmekte ve karşılığında ona hiçbir şey vermediği gibi, diğer bütün Osmanlı kentlerinin gelişmelerini de durdurmaktadır. Osmanlı, başkentinin şehri yegâne olmasını istemiştir; ama bu, bütün imparatorluğun zararına olacaktır. Osman-

lı'nın ülkesi üzerindeki egemenliği, İstanbul'un taşrasından geçinmesi sonucunu doğuracaktır. Aslında Osmanlı mirasçısı olduğu Bizans geleneğini sürdürmekten başka bir şey yapmamıştır. Bizans, tıpkı sonradan Osmanlı'nın da olacağı gibi bir başkent imparatorluğuydu, yani bütün imparatorluk başkentini ihtişamını sağlamak üzere örgütlenmişti. Bunu fark eden Batılı tarihçiler, bu imparatorluğu başkentinin ismiyle adlandırmışlardır. Osmanlı da bu açıdan bakıldığında, İstanbul imparatorluğu adını almalıydı. Taşrayı başkentinin uğruna feda eden Osmanlı egemenlik anlayışını da haftaya görelim.

İştahı İmparatorluk Ölçeğinde Olan Başkent: İstanbul

Osmanlı Devleti, tıpkı Roma, Asur, Sasani veya Bizans tarzında örgütlenmiş antik bir imparatorluk modeline uy-maktadır. Bu modelde, başkent hem devletin eyaletler üze-rindeki egemenliğinin simgesi olarak ihtişam içinde gö-rünmek zorundadır hem de bu ihtişamını imparatorluğun diğer bütün kentlerinin gelişimini durdurma pahasına sağ-lamaktadır. Ve bunun yanında, görünüşteki ihtişam, baş-kentin kendi içindeki büyük fakirliği gizlemek için kulla-nılmaktadır. Bu nedenle ben, bu cins oluşumlara başkent imparatorluğu adını veriyorum. Yani her şeyin başkent için olduğu antik bir imparatorluk.

Osmanlı'nın egemen olduğu topraklardaki nüfusu tam olarak hesaplamak mümkün değildir, ancak en yüksek rakam olarak 30-50 milyon verilmektedir. Sanayi öncesi top-lumların tarımsal verimlilikleri açısından bakıldığında, bir çiftçinin kendi geçimliğinden artan üretimi en fazla % 10

olabilmektedir. Bu durumda bir kentlinin beslenebilmesi için 10 köylü gerekmektedir. O halde ortalama 40 milyonluk bir nüfus içinde en fazla 4 milyonluk bir kentli nüfus olabilir. Ancak Osmanlı yönetimi Arap eyaletleri, Kuzey Afrika, Macaristan gibi birçok bölgede çok gevşek olmuş, buralardan pek bir gelir elde edilememiştir. Bu durumda İmparatorluğun (yani başkentin) esas alanı Anadolu ve Rumeli olmuştur, ki buranın toplam nüfusu en fazla 20 milyon, besleyebileceği kent nüfusu da 2 milyondur.

Böylece Osmanlı başkenti, 1 milyona yaklaşan nüfusuyla imparatorluğun geçimlik dışı üretiminin en az yarısını kendine çekmektedir. Üstelik sarayın, ordunun, devletin ileri gelenlerinin, sanatçı ve ilim adamlarının İstanbul'da yoğunlaştıkları düşünülürse, kentin talebinin daha da fazla olduğu ve neredeyse eyaletlerin geçimlik dışı üretimlerinin % 60-70'ini kendine çektiği anlaşılabacaktır.

Bu durumda diğer Osmanlı kentlerine kalan % 30-40'lık pay, hem onların çok güdük kalmalarına yol açmakta hem de İstanbul ticarete konu olabilecek fazlayı kendine çektiği için ticaret çok yerel kalmakta, böylece sermaye birikimi ve sanayileşmenin yolları kapanmaktadır.

İzmir, İskenderun, Ankara gibi birkaç uluslararası ticarete açık kent dışında hiçbir Osmanlı kentlinin nüfusu 20 bini geçememiştir. Üstelik bu kentlerin ezici çoğunluğu tarımsal nitelikli olup, kentten çok büyük bir köy durumundadır. Öte yandan, İstanbul bütün taşra kentlerinin zenaatkâr, usta, sanatçı gibi unsurlarını ya zorla ya cazibesıyla kendine çekerek, bu kentlerin bütün gelişme olanaklarını durdurmaktadır.

Osmanlı başkenti bütün bunları nasıl başarmaktadır? İstanbul, devasa nüfusuyla ve memnun edilmediğinde hemen başkaldıran unsurlarıyla (özellikle Yeniçeriler) padişahların birinci önceliği olmuştur. Yani başkentin iâşe edilmesi devletin birinci sorunudur. Bu işlem birkaç yolla

yapılmaktadır. Öncelikle Osmanlı tımar sistemi içinde, bütün topraklar miri, yani padişahın sayılmaktadır. Bu sistem içinde has'lar büyük yer tutmaktadır. Padişaha, önde gelen harem kadınlarına, vezirlere veya diğer yüksek görevlilere verilen hasların gelirleri, tımar gelirlerinin neredeyse yarısını oluşturmakta ve bunların büyük çoğunluğu İstanbul'a erzak olarak gelmektedir. Keza vakıfların gelirleri için de aynı şeyi söylemek mümkündür.

Öte yandan, tımar sistemi dışında kalan üretimden alınan vergi payları da İstanbul'a akmaktadır. Ayrıca, örneğin Mısır gibi bazı eyaletler yıllık vergilerini mal cinsinden göndermektedirler (Mısır Çarşısı bu uygulamanın hatırasıdır). Ama asıl işe, Osmanlı merkezinin her yıl, her eyalete İstanbul'a göndermek zorunda olduğu gıda ve hammaddeleri belirlemesi sayesinde olmaktadır. Bunlar bazen zoralık, bazen satın alma yoluyla devlet adına edinilerek İstanbul'a aktarılmaktadır. Örneğin devlet tarafından görevlendirilen celepkeşanlar (bizim bugün et toptancısı anlamında kullandığımız celep kelimesi buradan gelir) Anadolu ve Rumeli'den yüzbinlerce canlı hayvan toplayarak başkente getirmekte, madrabazlar (buğday toptancısı) aynı işi tahıllar için yapmaktadırlar. Fiyat piyasada oluşmamakta, herkes devlet tarafından belirlenen fiyatlardan satış yapmak zorunda kalmaktadır. Bu da yerel, bölgesel ve uluslararası ticareti öldürmekte veya Ege adaları gibi bölgelerde kaçakçılığa yol açmaktadır. Madrabaz'ın bugünkü Türkçede sahtekâr anlamına gelmesinin nedeni, devletin mal alırken uyguladığı çok düşük fiyat politikasıdır.

İstanbul, İmparatorluğun tamamından artık ürünü sünger gibi emmektedir, ama karşılığında hiçbir şey vermemektedir. Yani İstanbul ile eyaletler arasında karşılıklı yarara dayalı bir ticaret değil, başkentin taşra üzerindeki egemenliğinin sonucu olan eşitsiz koşullarda bir alım söz

konusudur. Başkent tarımsal alanda hemen hiçbir şey üretmemekte, civar köylerin küçük üretimleri de zaten İstanbul'un dışının kovuğuna gitmemektedir. İstanbul, endüstri alanında da İmparatorluğun ihtiyaçlarına cevap verecek durumda değildir. Kentte çok sayıda esnaf ve zenaatkâr bulunmasına rağmen, bunlar başta saray ve ordu olmak üzere, ancak İstanbul'da yaşayanların ihtiyaçlarını karşılayabilmektedirler. Evliya Çelebi ünlü *Seyahatname*'sinin İstanbul'a ayrılmış 1. cildinde İstanbul esnafının ayrıntılı bir tasvirini vermiştir. Verdiği rakamlar toplanırsa 262 bin rakamına ulaşılmaktadır ki bu olanaksızdır; çünkü o zaman kentin nüfusunun 5 milyon olması gerekir. Ama gene de çok sayıda esnaf olduğu anlaşılmaktadır.

Ancak Evliya Çelebi'nin saydığı 57 meslek arasında, ayı oynatıcılar, pehlivanlar, cambazlar, meyhaneciler gibi doğrudan üretime yönelik olmayan birçok kol bulunmaktadır. Örneğin meyhaneciler için şu bilgiyi vermektedir: "Dört bölgedeki cibiliyetsiz yerlerinin sayısı 1060'tır, şarap satan dinsiz ve kâfirlerin sayısı 6 bindir." Bugün de İstanbul'da yaklaşık bu sayıda içkili lokanta olduğu düşünülecek olursa, Osmanlı başkentinin çağın koşulları içinde nasıl bir zevk ve sefa kenti olduğu ortaya çıkar.

Bu zevk ve sefa bedelsiz değildir. İstanbul'un ihtişam ve lüksünü, taşra fakirlik ve gelişmemişlik içinde kalarak ödemiştir. İstanbul'un da çok sayıda fakiri vardır ve bunları kızdırmak istemeyen merkez, her şeyin fiyatını kendi belirlemektedir. İstanbul'a gelen iâşe malları ilgili esnafa belli bir kotadan ve belli bir fiyattan devredilmektedir. Örneğin Unkapanı semti, adını esnafa un dağıtım yeri olmasından almıştır. Tıpkı Yağ Kapanı, Odun İskeleyi, Yemiş İskeleyi gibi. Esnaf işlediği hammaddeyi ancak devletin belirlediği fiyattan satabilir. Ama devletin talepleri önceliklidir, önce onun ihtiyaçları, onun istediği fiyattan karşılanır, eger artarsa halkın da ihtiyaçları karşılanır. Fakat esnafın

devlete ucuz mal vermek zorunda olması onu çok zorlamakta, bu yüzden halka yönelik mallarda çok sayıda hile ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle esnafı ifade eden terimlerden biri olan “ehli hırfet” kelimesi, bugün Türkçe argosunun en ağır anlamlı kelimelerinden biri olan “herif”i bu yüzden üretmiştir.

İstanbul’un kendi ihtişamı için çok şişirdiği nüfusunu besleyebilmek üzere tüm Rumeli ve Anadolu’yu bir cins iç sömürge haline getirmiş olması, Türkiye’nin geri kalma tarihi içinde çok büyük bir role sahiptir. Ecdad tapınısını ve “Osmanlı her şeyi ne iyi yapmıştı” gibi klişeleri artık terk ederek, bugünkü sıkıntılarımızın tarihi kaynaklarını doğru saptamamız gerekmektedir.

Denizi Olmayan Şehri Kim Sever ki!

İstanbul'da yaşayanların çoğunun Ankara'ya karşı, açıklamakta zorluk çektiğim bir karşıtlıkları var. İstanbullu tanıdıklarımın çoğu, "Ne yapıyorsun şu Ankara'da, gel artık İstanbul'a" derler, bu ifadelerinde zaman zaman bir acıma bile hissedirim. Adı "ulusal medya" olan, ama İstanbul sınırlarını aşmakta çok zorlanan, hatta çoğu zaman Türkiye'yi bulduğu şehirden ibaret gören İstanbul medyası da Ankara karşıtlığını sürekli körükler durur.

Ankara'nın kendini İstanbul'la kıyaslama gibi bir derdinin hiç olmamasına rağmen, İstanbul kendini sürekli Ankara'yla kıyaslar ve bundan hep bir üstünlük üretir durur. İstanbul gibi olağanüstü bir doğanın üzerine çok görkemli bir tarihin yerleştiği şahane bir şehrin kendini hasım bir doğada kanıtlamaya çalışan bir kentle karşılaştırmasına gerek yoktur. Tabii bu noktada, kendini bir "dünya şehri" olarak gören bu kentin, kıyaslama nesnesi olarak neden Paris'i, Londra'yı, hatta Prag'ı değil de Ankara'yı seçtiği ay-

rı bir inceleme konusudur. Aslında Ankara'nın kendini savunma olanakları yok denecek kadar azdır. Medyası olmayan bildiğim tek başkenttir (TRT ve birkaç yerel TV ve radyo hariç), denizi de yoktur, bu yüzden “denizsiz kent!” cinsinden Dersaadet küçümsemelerini göğüslemek zorundadır. Ağaçsız, kıraç bir bozkırın ortasında, etrafı yükseltilelerle çevrelenmiş bir çanakaktır. Yüksek de, adeta dağ sayılabilecek 850 metrelik rakımıyla deniz ikliminin yumuşaklığından hiç nasibini almamıştır, soğuğu soğuk, sıcaklığı sıcaktır.

Pekâlâ, İstanbul, muhteşem İstanbul, kendini bu “olanaksız”, “çirkin” ve söylenmese bile çoğu zaman öyle hissedilen bu “gereksiz” kentle kendini neden kıyaslar durur. Öncelikle, yaklaşık 1500 yıl sürdürdüğü ve nemalarından yararlandığı başkentlik kariyerini bu “tozlu Orta Anadolu kasabası”na kaptırdığı için. İkincisi de, artık denizinden başka övünecek bir şeyinin kalmadığını ruhunun derinlerinde hissettiğinden.

Dünyada denizi olmayıp güzel olan çok şehir var, bunların çoğu da başkent: Roma, Paris, Moskova, Beijing, Tokyo, Amsterdam, Brüksel, Londra, Madrid... Başkent olmayanları da çok: Floransa, Dijon, Krakow, Cenevre, Lozan, Zürih... say say bitmez. Ama denizi olup çirkinleştirilmiş bir sürü şehir de var: Antalya, Mersin, artık Bodrum, Rize, Trabzon, Pire, New York, Vladivostok... Demek ki deniz bir kenti güzel veya çirkin yapmakta tek etken olan İstanbul'dan Ankara aleyhine yükselen bir iddia da, İstanbul'un üretici, Ankara'nın hiçbir şey üretmeyen “asalak” bir kent olduğudur. Buna bağlı olarak İstanbul'un endüstrici, Ankara'nın tarımcı, dolayısıyla “köylü” bir kent olduğu söylenir. Oysa İstanbul Türkiye'nin sınai üretiminin % 30'unu temsil etmektedir, ama Ankara'da % 5'i iyice geçen payıyla İzmit, Bursa ve İzmir'in arkasından Türkiye'nin beşinci endüstri kenti olmaktadır. Hele İstanbul'un

nüfusunun 15 milyon, Ankara'ninkinin 4 milyon olduğu düşünülecek olursa, fert başına sınai üretimde Ankara neredeyse İstanbul'u yakalamaktadır. Öte yandan, Türkiye'nin ileri teknoloji kullanan endüstrilerinin çoğunun Ankara'da olduğu da bir gerçektir.

Tarım gelince, bu kez il olarak ele alındığında, Ankara hasılasının yalnızca % 4'ü tarımdan elde edilmektedir ve bilindiği üzere Ankara, Türkiye'nin en geniş yüzölçümlü illerindendir. Tarımın hasılaya oranı İstanbul'da da yaklaşık bu kadardır, ama örneğin İzmir ve Bursa gibi sınai ve ticari olarak bilinen iki ilde tarımın payı % 8'dir.

Ankara başkenttir ve bütün başkentler gibi memur sayısı diğer kentlerinkinden fazladır, ama buna rağmen Ankara hasılası içinde devletin payı % 10'u biraz aşmaktadır. Demek ki Ankara hasılasının yaklaşık % 90'ı özel kesimden gelmektedir. Demek ki Ankara bütün sanılanların aksine bir ticaret, sanayi ve hizmet kentidir. Yani açıkçası Ankara başkent olmaktan çıksa çok daha fazla serpilecek ve bu yükü taşımaktan kurtulduğu için çok gelişkin bir kent haline gelebilecektir.

Rakamların kesin bir şekilde gösterdikleri üzere, Ankara Türkiye'yi sömürmemekte, aksine ülkenin geri kalanına katkıda bulunmakta, yani o sıkça kullanılan, ama hiçbir hesaba dayandırılmadan sırf ideolojik nedenlerle ortaya atılan terimle söylenmesi halinde, açıkça sömürülmektedir ve İstanbul da bundan payını almaktadır.

Ankara-İstanbul kıyaslama meraklılarının hiçbir zaman aklına gelmeyen, ama bilimsel karşılaştırmalarda en başta gelen mukayese unsurlarından biri de gelir dağılımı adaletidir. Türkiye'de kentler tabanında yapılan gelir dağılımı analizlerine göre, gelirin en adil dağıldığı şehir Ankara'dır, buna karşılık İstanbul'un gelir dağılımı hem Türkiye'nin hem dünyanın en bozukları arasındadır. Yani Ankara'da en fakir ile en zengin arasındaki açıklık, İstanbul'dakinden çok daha

dardır. Bunun en tipik göstergelerinden biri, iki il arasındaki araba sayısında ortaya çıkmaktadır. İstanbul, Ankara'nın yaklaşık 4 katı nüfusu sahiptir, normal bir dağılımda araba sayısının bu oranda fazla olması gerekir, oysa İstanbul'daki araba sayısı Ankara'dakinin yalnızca iki katıdır, bunun anlamı Ankara'da kişi başına düşen araba sayısının İstanbul'dakinden iki kat fazla olduğudur.

Ankara'nın yıllardır üniversite veya lise giriş sınavlarında hep ilk üç içinde yer almasına ve son iki yıldır birinciliği kimseye kaptırmamasına karşılık, İstanbul'un ilk 10'da yer alamaması ayrı bir araştırma konusu olmalıdır. Ancak bu kıyaslamalara bakarak, Ankara'nın sorunsuz, harika bir şehir olduğu sonucu çıkartılmamalıdır. Çarpık kentleşme, Türkiye'de en çok Ankara'nın başına beladır. Büyükşehir ve ilçe belediyeleri de inanılmaz müdahalelerle kentin çirkinleşmesindeki katkılarını esirgememektedirler. Gecekondulaşma oranının en yüksek olduğu kent Ankara'dır, şehrin % 60'ından fazlasını gecekonduyar meydana getirmektedir. Bunun yanı sıra tarihi kent dokusu çoğu yerde hiç korunamamış, ayakta kalan birkaç istisnai miras da duyarsız yöneticilerin ve halk ilgisizliğinin kurbanı olarak bugün yıkılma noktasına gelmiştir.

Türkiye'nin en gösterişli ve gelişkin eski kent dokusunun hâlâ ayakta duruyor olması bir mucizedir. Bir hisar kenti olarak eski Ankara, Türkiye iktisat tarihi için emsalsiz malzemelerle doludur. Türkiye'nin ve hiç şaşırmayın, dünyanın ayakta duran en geniş eski kent dokularından biri Ankara'dadır. Bunun yanı sıra, Cumhuriyetin ilanı ve başkent oluşundan bu yana Ankara, Türkiye'nin Açık hava Cumhuriyet Mimari Müzesi olma gibi bir avantaja da sahip olmuştur.

Bu durumda, gelecek haftaya Ankara'nın tarihinden söz etmek kendini dayatan bir zorunluluk haline geliyor.

İç Anadolu'da da Tarih Olur: Bir Ankara Öyküsü

Çoğu kimse çok şaşırarak, ama Ankara İstanbul'dan daha eski bir şehirdir. İstanbul tarih sahnesine ilk kez, Megaralılar (Megara, Yunanistan'da Korinthos kıstağı üzerinde yer alan antik bir şehir devletidir) tarafından MÖ 667 yılında kurulan Byzantion adlı koloniyle girmiştir. Gene bir Megara kolonisi olan Khalkedon (Kadıköy) ise, biraz daha önce, MÖ 685 yılında kurulmuştur, ancak bu iki koloni birbirine hasım olmuştur. İstanbul'un yerel tarihten büyük tarihe geçişi, MS 4. yüzyılda Roma imparatoru Büyük Constantinus (324-330) tarafından yeniden kurulmasıyla ve 330'da Roma İmparatorluğu'nun başkenti ilân edilmesiyle gerçekleşmiş, 395 yılındaki bölünme esnasında imparatorluğun Doğu Parçası'nın (Pars Orientalis) başkenti olmasıyla pekiştirilmiştir. Osmanlılar tarafından fethedileceği 1453'e kadar kendini hep Roma İmparatorluğu'nun başkenti olarak görmesine (nitekim Türkçede Helenlere Rum

denilmesinin nedeni, onların kendilerini Romalı görmeleri ve Romaioi olarak adlandırmalarıdır) rağmen, 19. yüzyılda Batılı tarihçilerin taktıkları adla Bizans olarak tanınacak, ama bundan haberi olmayacaktır.

Ankara'nın tarih sahnesine çıkması ise, MÖ 14. yüzyılda Hititler döneminde meydana gelmiştir. Hattuşa'ya (Boğazköy, Hititlerin başkenti) çok yakın olan Ankara, daha o tarihlerde önemli bir merkez haline gelmiş ve İç Anadolu'ya MÖ 3. yüzyılda yerleşecek Keltlerin (Galatların) Tektosag kabilesinin ona Ancyra adını vermesine kadar varlığını kesintisiz sürdürmüştür.

Geçenlerde İstanbul'un 5 bininci yılını kutlamak için girişimlerde bulunuldu. Türkiye'de ayakta duran 5 bin yıllık hiçbir kent yok. İstanbul, MÖ 667'den bu yana 2680 yıllık bir kenttir, Ankara ise 3400 yıllık. İstanbul-Ankara kıyaslamalarında başkenti "daha dünkü çocuk" görenlere duyurulur, ama eskilik marifet değildir, önemli olan eskinin nasıl korunduğu ve yeniyile nasıl bütünleştirilmiştir. İstanbul'un ayakta kalmış en eski tarihi yapısı olan tam bin yaşındaki Venedik Sarayı, "Haliç'in ıslahı" projesi dahilinde Bedrettin Dalan tarafından yıktırıldığında, 2-3 kişi dışında kimse bir şeyin farkında olmamıştı. Keza Ankara'da çeşitli kazılarda ortaya çıkan Roma kalıntılarını yok etmek için gösterilen gayret bundan aşağı kalmamaktadır.

Ankara'nın geçmişine geri dönelim. Hititlerin ticari ve stratejik amaçlarla kurdukları bu kente ne ad verdikleri tam olarak bilinmemektedir. Bazı tarihçilere göre, Hitit metinlerinde geçen Ankuva şehri burasıdır. Kentin adının, Mısırlıları denize döküp, çapalarını bu kente getiren Keltlerin Ancyra (gemi çapası) sözünden geldiği en yüksek olasılıktır. Ankara, Hitit devletinin sona ermesiyle, MÖ 8. yüzyılda Frig egemenliğine geçmiştir. MÖ 7 yüzyılda Lidya devletinin parçası haline gelen kent, MÖ 547-331 arasında Pers İmparatorluğu'nun bir parçası olmuş, Mezopo-

tamya'daki Susa'dan başlayıp, Anadolu'yu boydan boya geçtikten sonra Sardis'te son bulan ve buradan da Ege Denizi'ne ulaşan ünlü Kral Yolu'nun en önemli menzil şehirlerinden biri olmuş ve büyük bir üretim ve ticaret merkezi haline dönüşmüştür.

Büyük İskender, MÖ 333'te Ankara'yı imparatorluğuna kattıktan sonra, ünlü Doğu'ya doğru hızlı ilerlemesini başlatmış ve arkasından Helenistik dönem ortaya çıkmıştır. Bundan sonra Ankara tarihinin en ilginç dönemi yaşanacaktır. Gallia'dan (bugünkü Fransa ve Belçika) üç kabile halinde gelen Galatlar (Galyalılar, yani Asteriks ve Obeliks'in hemşehrileri veya Keltler), Balkanlar'dan Anadolu'ya geçtikten sonra, MÖ 278-277'de Kızılırmak ve Sakarya yaylarının içini vatan edinmişlerdir. Galatların Tektosag kabilesi, Ankara'yı kendine merkez yaparak 250 yıl sürecek bir devlet oluşturmuştur. Galatlar, aynı Galya'da veya ele geçirdikleri topraklarda (örneğin Portekiz, yani Porto Gallo, Kelt limanı) olduğu gibi, Ankara'daki yerleşim yerlerini savunmaya elverişli en yüksek kayalık tepe üzerinde kurmuşlar, burayı kaba yontulmuş iri taş bloklardan oluşan dairesel bir sur (*oppidium*) ile çevirmişlerdir. Bugünkü Ankara Kalesi bu modeli sürdürmektedir.

Ankara'daki Galat egemenliğine Roma MÖ 189 yılında son vermiştir. Kent, Roma döneminde bir eyalet ve ticaret merkezi olarak çok gelişmiştir. Günümüze kadar gelebilen Augustus tapınağı (bugün Hacıbayram Camii'nin duvarlarının yaslandığı bir kalıntı halindedir), hamam, Ulus'ta yeni bulunan ticaret yolu, Vilayet'in önündeki Julianus Sütunu vb. Roma dönemi Ankara'sının görkemine tanıklık etmektedirler.

İmparatorluğun ikiye bölünmesiyle, tarihçilerin Bizans adını verecekleri Doğu Roma İmparatorluğu'na kalan Ankara, devletin doğu seferlerinin askeri ikmal üssü haline getirilerek, bir kışla şehir haline dönüştürülmüştür.

Aynı zamanda büyük bir dinsel merkez ve Anadolu'nun en önemli ticari ve endüstriyel odaklarından biri haline gelen kent, 7. yüzyıl başlarında büyük bir Sasani saldırısıyla yakılıp yıkılınca, kalenin içine çekilerek tam bir Orta Çağ şehri görünümünü almıştır. 9. yüzyıldaki Abbasi saldırıları da kenti kabuğundan çıkmamaya zorlamıştır. Ancak 10. yüzyıldan itibaren Ankara'nın görkemli günleri başlamış, bir maden, baharat, fildişi, şarap ve diğer değerli malların işlendiği ve depolandığı büyük bir ticaret üssü haline gelmiştir. Ankara'nın şarapları o kadar ün kazanmıştır ki adının Farsçada üzüm anlamına gelen engür'den Engürü olduğu bile iddia edilmiştir.

Türklerin kenti ele geçirme tarihi 1073'tür. Ancak Haçlılar 1101'de kenti alarak Bizans'a geri vermişlerdir. Ankara'nın tekrar Selçukluların eline geçmesi 1120'lerde olacaktır. Osmanlı öncesi Ankara tarihi üzerindeki bu kısa gezinti, kentin çok zengin tarihinin yanı sıra katmanlar halinde bir etnik harman olduğunu da göstermektedir. Bugünkü belediye başkanının sanki Türkiye tarihi 1071'de başlıyormuş gibi geçmişini yok sayan bilim dışı tavrına ve inatçılığına rağmen, Ankara o kendine hiç yakışmayan "Binbir Gece Masalları"ndan fırlamış gibi duran garip "amblem"le dayatılan tarihi çerçeveyi çok aşmaktadır. Haf-taya Osmanlı Ankara'sında buluşmak üzere.

Zamanından Önce Bir Avrupa Kenti

Avrupa Birliği cehdi içindeki insanlarımız, arada bir tarihe baksalar, hiç değilse bir kentimizin Avrupa'nınkiyle paralel bir tarihi olduğunu görür ve bundan ders çıkartırlar. Batı Avrupa'da 11. yüzyıldan itibaren başlayan, ama asıl 12.-13. yüzyıllarda yoğunlaşan, kentlerin feodal efendilerinden kurtulma sürecine *commune* hareketi adı verilmektedir. Yeni oluşmakta olan kapitalizmi ortaya çıkartan ve kapitalizm geliştikçe güçlenen kentlerin tüccar ve zenaat-kârları, bu dönemde ya parayla ya da silahla serflikten kurtulmakta ve kentler artık onların yönetiminde “özgür” olmaktadır. Bir Alman atasözü “kent havası özgür kılar” demektedir.

Bu hareketin bizim coğrafyada bir benzeri yoktur. Çünkü başka bir tarih ve bu tarihin şekillendirdiği başka bir süreç söz konusudur. Ancak bu “başka tarih”in içinde, Ankara kentindeki Ahi yönetimi ilginç bir istisna meydana

getirmektedir. 14. yüzyıla kadar bir “kale-kent” olarak kalan Ankara, Selçuklu devletinin Moğol darbeleri altında çökmesi sürecinde bir “ticaret ve üretim” kenti haline dönüşmüştür. Batı Avrupa’yla paralellik bu noktadan itibaren başlamaktadır. Çünkü 13. yüzyıl Batı Avrupa’sında kentleri özgürlüğe ve özerkliğe götüren yol, iktisadi faaliyetlerin canlanmasından ve kentin giderek civar kıra egemen olmasından itibaren döşenmektedir.

Ankara’daki bu dönüşümün en belirgin kanıtlarından biri, tıpkı Batı Avrupa’da olduğu gibi bazı zanaat kollarının kent dışına taşınması oluşturmaktadır. Bunun ikili anlamı, bir yandan kentin ekonomik faaliyetlerinin genişlemesi ve kente sığamaz hale geldiği, diğer yandan da kentin kendini koruyacak kadar güçlendiğidir.

Ankara kentini özerk bir kent cumhuriyeti haline getirenler Ahilerdir. Ahiliğin kökü Helenistik uygarlığa kadar geri giden bir esnaf-zenaatkâr dayanışma örgütüdür. Aynı işkolunda çalışanları biraraya getiren ve daha çok dinsel ağırlıklı olan bu örgütlerin amacı ekonomik tekel kurmaktan çok dayanışmadır, ama kapitalizmin yeşermesiyle birlikte bu örgütler tekелci hale geleceklerdir. Ahi Evran’ın 13. yüzyılda Kırşehir’de kurduğu ve de bbağları (dericiler) biraraya getiren esnaf dayanışma örgütü, o dönemde dericiliğin en gelişkin olduğu Ankara’da hızla yayılmış, zamanla Ankara’nın diğer önemli işkolu olan sof (tıftık keçisi yünü) üretim ve ticaretini de kapsamına almış, nihayet bütün işkollarını kapsayan büyük bir örgüt haline gelmiştir.

Anadolu’nun 1277’de Moğol İlhanlıların eline geçmesinin yarattığı siyasal boşluk içinde, Bitinya’da (Marmara bölgesinin Anadolu kesimi) Osmanlı devleti bağımsızlaşırken Ankara’da da 1344’te bağımsız bir Ahi yönetimi kurulmuştur. Böylesine bir özerk kent yönetimi Türkiye tarihinde tektir ve Avrupa’daki özerk kent yönetimleriyle

büyük paralellik göstermektedir. Ahi döneminde, Ankara tamamen esnaf ustaları konseyinin yönetiminde olmuştur.

Osmanlı devletinin kuruluşunda büyük bir rol oynayan ve Fuad Köprülü sınıflandırmasına göre 4 kurucu unsurdan biri olan Ahiler (Osman Bey de bir Ahi olan Şeyh Edebali'nin kızıyla evlidir), Osmanlı beyinin seçiminde oy sahibi olmanın yanı sıra Fatih Sultan Mehmed'e kadar tüm vezirlikleri ellerinde tutmuşlardır. Bu nedenle Ankara Ahileri Osmanlı'ya hem direnmişler hem de direnmemişlerdir. Osmanlı, Ankara'daki Ahi yönetimini "zorba" ve "mütegallibe" olarak nitelendirip I. Murad'ın Ankara Kalesi'ni 1362'de kuşatması üzerine, direnmeyip kenti teslim etmişlerdir. Bu, tek özerk kent yönetiminin sonu olmuş, aynı zamanda Osmanlı'nın her şeyi başkentinde yoğunlaştırma anlayışının da zaferini meydana getirmiştir. Ama aynı zamanda Türkiye'nin Avrupa'daki gelişmeleri yakalama fırsatını ayaklar altına alarak, uzun bir azgelişmişlik tarihinin başlamasına da neden olmuştur.

Ankara'nın sofı, onu diğer tüm Osmanlı kentlerinden ayıran başat özelliği olmaktadır. Değişik tarihlerde Ankara'ya gelen seyyahların hepsinin dikkatini kentteki sof üretimi ve ticareti çekmiştir. Örneğin 1539'da kente gelen Michel Membre, onu "zambelotti (sof) yapılan yer" olarak nitelemektedir. Ankara'dan 1555'te geçen Busbecq, uzun tüylü tiftik keçilerinin (Angora) ve bunların kollarından iplik yapımının Ankara'ya özgü şeyler olduğunu anlatmıştır. Ondan 60 yıl sonra yolu Ankara'ya düşen Polonyalı Simeon, "Kent bütünüyle sofçudur. İyi cins sof buradan çıkar ve dünyanın her tarafına sevkedilir. Her ülkeden gelip Ankara'da oturan tüccarlar sof ve başka kumaşlar toplarlar" demektedir.

Ankara'ya özgü olan bu imalat, onun İstanbul'un tekelci tutumundan kurtulmasını da sağlamıştır. Her şeyi başkentinde yoğunlaştırmayı egemenlik anlayışının şaşmaz

bir doğrusu olarak gören Osmanlı, hemen hemen diğer bütün kentlerin ticaret ve endüstrilerini çökertirken Ankara'ya bunu yapamamıştır, çünkü tiftik keçisi Ankara'dan dışarı çıkartıldığında, kolları tüm özelliklerini kaybetmektedir. Osmanlı'nın başkentinden başka bir şeyi gözünün görmemesi, Ankara'nın diğer bütün endüstrilerini yerel ölçekte bırakırken (tıpkı diğer bütün kentlerde olduğu gibi), sof Ankara'yı uluslararası bir kent olarak tutmaya yetmiştir.

Ankara'da 16. yüzyıla tarihlenen bir sayıma göre yaklaşık 1000 sof dokuma tezgâhı bulunmaktaydı; bu, çok büyük bir üretim kapasitesini işaret etmektedir. 19. yüzyılda ise bu rakamın % 10'unun bile altına düştüğü tahmin edilmektedir. Ancak, bu daralmış hacme rağmen kentte 2200 dükkân bulunmakta, nüfusun % 65'ini Müslümanlar ve % 35'ini de gayrimüslimler meydana getirmektedir. Bunun yanında, ayrı mahalleleri olan önemli sayıda Avrupalı da kent nüfusu içindeki yerini almaktadır. Bunlardan çıkarsama yapan tarihçiler, 16. yüzyılda kent nüfusunun yarı yarıya Müslüman ve gayrimüslimlerden oluştuğunu, ayrıca % 10 civarında bir Avrupalı nüfusa sahip olduğunu düşünmektedirler. Nitekim kentin eski mahalle adlarına bakıldığında, bazı Avrupa adlarına rastlanmaktadır

Batı'daki endüstri devriminin sonucu Ankara 20. yüzyıla "tozlu bir Anadolu kasabası" olarak girmiştir, başkent olduktan sonra da Cumhuriyeti kurmayı üstlenmiştir. Şimdi de geçmişi ihyâ etmesinin zamanı gelmiştir.

Antakya'da Medeniyetler Nasıl Buluşamadı?

Kuran'ın Yasin suresinde bir olay anlatılır. İsa peygamber önce Yahya ve Yunus adlarında iki elçiyi Antakya'ya göndererek halkı yeni dine çağırır, sonra üçüncü elçi olarak Şemun'u gönderir. Halk bu elçileri öldürmek üzereyken kentin öteki ucundan koşarak biri gelir. Bu kişi, hayatını put yaparak kazanan marangoz Habibi Neccar'dır. Habib, kendinin de iman ettiğini söyleyerek halkı imana davet eder, ama taşlanarak öldürülür. Kesik başı elinde olduğu halde Antakya sokaklarında iki gün dolaştığı rivayet edilmektedir.

Ama Habibi Neccar ölmemiş, 2 bin yıldır yaşıyor. Antakya şehrinin sırtını verdiği ve her gün yeni binalarla zirvesine daha da yaklaştığı görkemli dağın adı Habibi Neccar. Kitabı Mukaddes'in "Resullerin İşleri" bölümünde belirtildiği üzere "şakirtlerin (İsa'ya inananlar) Hristiyan diye çağırılması önce Antakya da oldu" İskender'in gene-

rallerinden ve Selevkos devletinin kurucusu olan I. Nikator tarafından MÖ 305-300 arasında, oğlu Antiokhos Soter adına kurulan Antiokheia (Antakya), Roma, Bizans, Haçlılar, Selçuklu, Memlûk ve Osmanlı egemenliklerine sahne olduktan sonra, Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransızlar tarafından işgâl edilmiş, 1939'da Türkiye'ye katılan Hatay ilinin merkezi olmuştur.

İsa'nın havarisi Petrus'un ilk kiliseyi kurduğu ve ilk ayini yaptığı yer olan Antakya, Hristiyanlık açısından çok önemlidir. Doğu ile Batı kiliselerinin kopmasından önce Hristiyan âleminin 4 patriklik merkezinden biriydi (diğer üçü, Roma, İstanbul, Kudüs) ve hemen Roma'nın arkasından geliyordu.

İşte bu zengin tarihli kentte 25-30 Eylülde çok geniş katılımlı bir "Medeniyetler Buluşması" sempozyumu toplandı. Yaklaşık 600 davetlinin katıldığı sempozyumda 44 bildiri okundu. Bunlardan yalnızca 3 tanesi, yani 15 bildiriden yalnızca biri din eksenli değildi. Diğerlerinin tamamı dinsel bir optikten hazırlanmıştı. Oturum başkanlarından birinin açıkça belirttiği üzere, "biz medeniyetler buluşması dediğimiz zaman dinler arası diyalogu anlıyoruz" görüşü sempozyumun her noktasına ve anına egemen durumdaydı.

Uygarlık, kavramı icat eden Batı dillerinde, insan toplumlarının kazanımlarının tümü olarak tanımlanmaktadır. Jean Rostand, "İnsanın insanlığa kattığı her şeyin bütününe uygarlık adını veriyoruz" demektedir. Bu durumda, bir uygarlık ahlâki, estetik, bilimsel, teknik, hukuksal, sanatsal... öğelerden oluşur. Açıkçası, din uygarlığın ne tamamıdır ne de en önemli unsurudur. Bu açıdan, Antakya'daki toplantının kesinlikle bir "Medeniyetler Buluşması" olmadığını söylemek gerekir. Protokoller olan ilk iki oturuma katılanların tümü din adamıydı, ama bunların hepsi de Türkiyeli din adamlarıydı. Katolik Kilisesi'nin gönderdiği

iki temsilcinin dışında dünyanın büyük dinlerinin, yani Protestanlığın, Budizmin, Brahmanlığın, Şintoizmin hiçbir temsilcisi yoktu. Bu dinlerin çok sayıdaki mezhepleri de elbette temsil edilmemişlerdi. Türkiye’den bile temsil çok eksikti. Aleviler çağrılmamıştı. Ve işin en kötü yanı, bütün dinlere eşit uzaklıkta durması gereken ve bir devlet memuru olan Diyanet İşleri Başkanı ile yardımcısı, sanki birer din temsilcisi görünümünde idiler.

Medeniyetler ve dinler buluşamadı, ama katılanlar bile el sıkışamadılar. Çünkü din ile uygarlığı bir ve aynı şey olarak gören zihniyet, İslamiyetin (yani Sünni İslamın) üstünlüğünü vurgulamayı kendine görev edinmişti. Ve protokol oturumlarından sonraki ilk oturumda, bir Türk ilahiyatçı, Hristiyanlığın çok tanrılı bir din olduğunu, İsa’nın Tanrı’nın oğlu olmadığını, İsa’nın dininin Pavlos tarafından tahrif edildiğini söyleyince, katılan Hristiyanlar da büyük tepki gösterdiler. Böylece, inançların tartışıldığı bir ortamda buluşma olamayacağı da ortaya çıktı.

Konular, tebliğler birbirleriyle hiç bağlantılı değildi. Hatta aynı oturumda Habibi Neccar hakkında birbirinin neredeyse aynı iki bildiri vardı. Bir diyalog toplantısında gündeme gelemeyecek kadar ayrıntıda kalan bu konu ve benzerleri ne yazık ki çoğunlukta idi. Buna karşılık hemen her Müslüman konuşmacı Antakya’da ne büyük bir “İslami hoşgörü” olduğunu söyledi, ama rakamlar bunu teyit etmiyor. Şemseddin Sami’ye göre, 19. yüzyılın sonlarında Antakya şehrinin nüfusu 16.816, bunun 3 bini Hristiyan ve Yahudi idi. Gene aynı tarihlerde bu kez kazanın tüm nüfusunu değerlendiren Ali Cevad’ın verdiği rakamlara göre, nüfus 62.750 olup bunun 14.750’si gayrimüslimdir. Bugün Antakya şehrinin nüfusu 150 binden fazla, 73 Yahudi ve bin kadar Rum Ortodoks var. Ali Cevad’ın oranlarına göre, eğer hoşgörü olsaydı kentte bugün 35 bin gayrimüslim olması gerekirdi. Ve bu arada, kentteki çok sayı-

daki camide beş vakit hoparlörle ezan okunuyor, ama faaliyette olan üç kilisede (Rum Ortodoks, Katolik ve Protestan) hiç çan çalmıyor. Katoliklerle Protestanların zaten cemaati yok, ama Ortodokslar kiliseye devam ediyorlar.

Antakya özellikle bir Fransız üslubu taşıyan binaları ve harika ferforjeleriyle, eski mahalleleriyle hoş bir şehir ve dini ön plana çıkartma gayretine feda edilemeyecek kadar tarih ve güzellik dolu. Umarım uygarlıklar bir gün gerçekten buluşur; umarım bu, Antakya'da olur.

Piri Reis Haritası'nın Esrarı

Milli Müzeler Genel Müdürü Halil Ethem Eldem, 9 Kasım 1929'da Topkapı Sarayı'nda rastlantı sonucu bir harita bulur. Bu, ünlü Osmanlı denizcisi Piri Reis'in 1513'te yapıp, 1517'de Mısır'da padişah Yavuz Sultan Selim'e sunduğu dünya haritasının bir parçasıdır. Bu parçada, Atlantik Okyanusu, Avrupa ile Afrika'nın batı kıyıları ve Amerika'nın doğu kıyıları yer almaktadır. Harita üzerinde birçok not bulunmaktadır. Bu notlar Hasan Fehmi Bey tarafından Latin harflerine aktarılmış, 1937'de Türk Tarih Kurumu başkanı Yusuf Akçura'nın *Piri Reis Haritası* adlı kitabında yayınlanmıştır.

Harita, Batı dünyasının da ilgisini çekmiştir. Ancak bilim çevrelerinden önce "Sırlar Dünyası" meraklıları ve tüccarları konuya el atmışlardır. Amerikalı Charles Hapgood, Kayıp Mu kıtası konusundaki iddialarıyla öne çıkmaya çalışırken, 1966'da *Eski Deniz Krallarının Haritaları: Buz*

Çağında İleri Bir Uygarlığın Varlığının Aşikârlığı adı altında yayınladığı kitabında, Piri Reis Haritası'nda, haritanın çizildiği tarihlerde bilinmeyen Antarktika kıyılarının çok doğru bir şekilde çizildiğini ileri sürmüştür. İsviçreli "uzaylıların izleri" uzmanı Erich von Daniken de 1968 tarihli *Tanrıların Arabaları* kitabında bu haritanın uzaylılar tarafından çizildiğini iddia etmiştir. Daha sonra bu harita üzerinde çokça spekülasyon yapılmış, uzaylılardan cinlere uzanan sayısız haritacı icat edilmiştir.

Aralık başında *Yeni Şafak* gazetesinde Ayşe Olgun imzalı ve "Piri Reis'in Haritası Hz. Süleyman'ın Mirası" başlıklı bir yazı çıktı. Yazıda şunlar söyleniyor: "Rus ve İngiliz bilim adamları, Türk denizcilik tarihinin önemli isimlerinden Piri Reis'in çizdiği haritada yer alan Antarktika kıtasında milattan önce yaşamış bir uygarlığın izlerini yaptıkları araştırmalar neticesinde doğrularken akıllarına takılan soru bu bilgilere Piri Reis'in 500 yıl önce nasıl ulaştığı yönünde. Araştırmacılar çok eski uygarlıklara ait haritaların Piri Reis'in eline geçtiğini ve bu haritalardan yola çıkarak kendi haritasını çizdiğini ileri sürerken, ünlü denizci kaleme aldığı Bahriye Kitabı'nda bu kadar ayrıntılı haritayı Süleyman Peygamberin çizdiğini ve ondan kendine intikal ettiğini söylüyor. Harita üzerinde yaptığı çalışmalarını *Piri Reis Haritası'nın Şifresi* adlı kitapta toplayan Metin Soylu ise, Bahriye kitabındaki bu bilgiden yola çıkarak, Hazreti Süleyman'ın haritayı kuşlara ve cinlere çizdirdiğini söylüyor. Soylu, haritanın bundan 500 yıl önce gökyüzünden kuşbakışı olarak çizilmiş olmasını da delil olarak ortaya koyuyor."

Piri Reis haritasının "esrar" avcısı sözümona bilim değil de gerçek bilim dünyasında nasıl karşılandığına gelmeden önce Metin Soylu'nun iddialarını ele almak gerekiyor. Bir kere Antarktika buzdan bir kıta, buz kalınlığı çoğu yerde +.500 metreyi geçiyor. Bu buz kitlesinde ancak meteorolojik

ve sismik araştırmalar yapılabiliyor, öyle geçmiş uygarlıkların izlerini arayan filan yok. Zaten kışın -70, yazın da -35 derece civarında olan ortalama ısılar böyle araştırmalara da olanak bırakmıyor. Öte yandan Piri Reis “Amerika Haritası”nı nasıl çizdiğini *Kitabı Bahriye*’de değil, doğrudan doğruya haritanın üzerine yazdığı notlardan birinde anlatmaktadır. Süleyman Peygamber’den ise *Kitabı Bahriye*’de söz etmektedir: “Harita ve pusulayı doğru bil. Süleyman peygamberdir ona delil. Çünkü ona inler, cinler, hayvanlar ve kuşlar, hepsi ama hepsi baş eğerdi hem karıncalar. Rüzgârlar da hep ona tabi olmuştu. Sen de inan çünkü Kuranda hak buyurmuştu. Denizler ilmi de hep verilmişti ona. Hepsi de baş eğmişti Süleyman yoluna. Malûm oldu deniz ona mil be mil.” Piri Reis, burada genel olarak haritaların pirinin Süleyman Peygamber olduğunu söylüyor.

Amerika haritası üzerinde, alt bölümde kalan VI numaralı notta (toplam 24 not vardır) aynen şöyle yazar (bugünkü Türkçeyile): “Bu bölüm, bu haritanın hangi yolla derlendiğini açıklar. Böylesine bir harita dünyada kimsede yoktur. Bu fakirin elinde derlenip, şimdi temel oluşturdu. Özellikle yirmi kadar harita ve dünya haritasından -yani Büyük İskender zamanında derlenmiş haritadır ki, insanların yaşadığı alanın dörtte biri onun içinde bilinmektedir- Araplar o haritaya Caferiye derler. Onun gibi sekiz Caferiye ve bir Arap Hint haritasından ve dört Portekizlinin şimdi yapılmış haritalarından -ki Sint ve Hint ve Çin diyarları geometri yoluyla o haritalarda gösterilmiştir- ve bir de Colomb’un Batı tarafında yaptığı haritadan karşılaştırma yoluyla elde edilip bu harita meydana geldi.”

Yani Piri Reis “Amerika haritası”nı 20 kadar haritadan derlediğini bizzat söylemektedir. Haritanın nasıl “kuşbakışı” olduğunu cevabını da vermektedir: “geometri yoluyla” Haritanın Hz. Süleyman zamanında kuşlara ve cinlere çizdirilmesi, sonra bu haritanın Piri Reis’in eline geçmiş

olması iddiası kendi içinde tutarsızdır. Cin ve kuşa çizdirme işini bir kenara bırakıyorum. İslam âleminde Süleyman Peygamber olarak bilinen Salomon, Davut'un oğlu ve ondan sonra İsrail kralıdır. Lüksüyle ünlüdür. Yaklaşık MÖ 972-932 tarihlerinde yaşamıştır. İslami gelenek onu cinlerin ve hayvanların efendisi saymaktadır. Bu durumda Hz. Süleyman eğer bir harita yaptırdıysa bu, ancak dünyanın bundan yaklaşık 3 bin yıl önceki halini resmedebilir. Oysa Antarktika'nın buzla kaplanması bundan 6 bin yıl öncesine tarihlenmektedir. O halde Hz. Süleyman'ın harita çizmek için havalanan cinleri ve kuşları ancak buzlar altında bir Antarktika görebilirlerdi. Aynı şekilde Piri Reis haritasında Antarktika ile Güney Amerika birbirine bir kıstakla bağlı olarak gözükmektedir. Oysa bu kıstak yok olalı 10 bin yıl oldu. Demek ki Hz. Süleyman'ın haritacı cin ve kuşları kalem kâğıt elde havalandıklarında Antarktika 7 bin yıldır tek başına bir ada halindeydi.

Demek ki Piri Reis haritası Süleyman'ın cin ve kuşlarının işi değil. Acaba 10 bin yıl önce yaşamış eski bir uygarlığın işi mi, dünya dışından gelenler mi yaptı, yoksa bilimsel bir açıklaması mı var, bunu da haftaya görelim.

Piri Reis Haritası'nın Esrarı Yok

Antik dönemde harita yapılmış olmasına rağmen, ölçeklere ve doğal özelliklere sadakatleri açısından ilk gerçek haritalar 13. yüzyıldan itibaren Avrupa'da görülmeye başlamıştır. Bunların denizle ilgili olanlarına İtalyanca *portulano* adı verilir. *Portulano*'nun atası Adamus Biemensis tarafından 1076'da çizilmiştir, ama ilk gerçek portulano "*Piza portulanosu*" adını taşımaktadır. İtalyanca *porto*=liman'dan gelen bu sözcük, deniz kıyılarını gösteren haritaları işaret etmektedir. Buradan yola çıkan haritacılık 14.-16. yüzyıllar arasında epeyi gelişme göstermiştir.

Birçok harita, daha Colomb'un Amerika'yı bulmasından önce bu kıtaya ilişkin bilgi ve çizimler içermiştir. Örneğin bir 14. yüzyıl portulanosunda "Brazil" adası yer almaktadır. 1414 tarihli bir haritada Cipangu (Japonya) ve Antilia (Antiler) gösterilmektedir. Toscanelli'nin 1474-1482 arasında bir tarihte Colomb'a gönderdiği bir portulanoda

da Amerika kıtasına ait birçok çizimin yer aldığı bilinmektedir. Colomb da Amerika'ya yaptığı dört sefer esnasında çeşitli haritalar çizmiştir.

Piri Reis'in amcası Kemal Reis, bir çarpışmada Colomb'un ilk üç Amerikan seferine katılmış bir İspanyolu esir alır. Bu denizci, Colomb'un Amerika'ya körlemesine gitmediğini, elinde çok sayıda harita olduğunu ve bunların şimdi kendinde olduğunu söyler ve bunları Piri Reis'e gösterir. Piri Reis ayrıca St. Brandon, Nicola Giuvan, Cenevizli Anton vd. tarafından yapılmış haritaları da kullanmıştır. Bunun dışında 1500'de Brezilya'yı keşfeden Cabral seferinden de ona haritalar gelmiştir. Böylece Piri Reis'in 1513 tarihli haritası bir derleme olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim, haritanın bir kesiminde terimler İtalyanca iken başka bir kesiminde Portekizce olmaktadır. Bu da birçok köken harita olduğunu göstermektedir.

Piri Reis haritası bilim çevrelerince incelenmeye başladıktan sonra birçok yanlış bulunmuştur. Örneğin William Miller, haritanın ızgaralarının yanlış olduğunu, oysa daha eski haritalardaki ızgaraların doğru olduklarını ortaya koymuştur. Bunun nedeni, Piri Reis'in çok sayıda haritayı çakıştırırken ızgaraları kaydırmasıdır. Aynı şekilde, Amerika kıtasının Karayipler bölgesi Piri Reis haritasında Colomb'unkinin aynıdır. Ama Colomb'un haritası tamamen yanlıştır ve Martin Behaim'in 1492 tarihli yerküresinde yer alan Cipangu (Japonya), Colomb'un Hindistan'a gittiğini sanmasından ötürü Karayipler'e konulmuş, Piri Reis de bunu aynen kopya etmiştir. Gene Colomb'un hatalarının tekrarı olarak, Piri Reis haritasında Küba kıtaya bitişik olarak gösterilmiştir.

Gregory Mc Intosh, *İki Amiralin Öyküsü* adlı kitabında, Virgin adalarının Piri Reis haritasında ikişer kere yer aldıklarını göstermiştir. Bunun nedeni, Piri Reis'in kullandığı haritalarda bu adaların farklı yerlerde gösterilmeleri-

dir. Ayrıca Güney Amerika, Piri Reis'in haritasını yaptığı 1513'ten önce kâşifler tarafından tamamen dolaşmış, kıyıları belirlenmiştir. Önce Amerigo Vespucci, arkasından Binot Paumier de Gonneville yolu açmışlar, 1499-1502 arasında kıtanın en güney ucuna varılmıştır. Bu açıdan bakıldığında, Juan de la Cosa'nın 1500, Cantino'nun 1502 tarihli erken haritaları bile Piri Reis'inkinden daha doğrudur. Bunlar Küba, Jamaika ve Puerto Rico'yu doğru yerlerinde, ada olarak göstermekte, Piri Reis gibi Japonya'yı Amerika'da sanmamaktadırlar. Bu da Piri Reis'in Amerika'nın bulunmasından önceki eski haritaları ve Colomb'un haritalarını kullandığının kanıtıdır.

Piri Reis'in epeyi doğru bir kaynaktan kopyaladığı yeğâne kesim Brezilya kıyılarıdır. Ve "Piri Reis haritasının esrarı" işte bu noktadan itibaren ortaya çıkmaktadır. Piri Reis haritasında Brezilya kıyıları en uçta doğuya doğru kıvrılarak Antarktika'yı resmetmektedir. Antarktika buzlar olmadan gösterilmiştir. 6 bin yıldan beri buzlarla kaplı olan, ancak 1818'de keşfedilen ve buz altının haritası ancak çok gelişkin teknolojilerle daha yeni çıkartılabilen bu kıta, bundan 500 yıl önce bir haritada nasıl gösterilebilmiştir? Bu haritayı ya uzaylılar ya da cinler çizdi.

Ama ciddi bir sorun vardı. Piri Reis neden Brezilya'dan Ateş Ülkesi'ne olan 1200 millik Arjantin kıyılarını göstermemişti ve neden Brezilya'nın 2500 mil güneyindeki Antarktika ona bitişikti? Bunun cevabını bilim adamları hemen buldular, yani Yeni Şafak'ta atılan manşette olduğu gibi "Bilim dünyası şaşkın" değil. Arjantin kıyıları aslında çizilmişti, ama doğru enlem ve boylamında değil, yatırılarak çizilmişti. Yani "esrar avcıları" tarafından 10 bin yıl önce yok olan kıstak diye ilân edilen kara parçası Arjantin kıyılarından başka bir şey değildi. Ve Antarktika'nın Kraliçe Maud Toprağı kıyıları olarak ilân edilen bölge de Arjantin'in en güney ucu olan Ateş Ülkesi'nden başkası değildi.

Pekâlâ, haritanın güneyi neden sağa (doğuya) kaydırılmıştı? Çünkü Steven Dutch'ın kanıtladığı üzere, Piri Reis haritaları birleştirirken Brezilya'nın Curtiba bölgesi noktasında bir distorsiyon (eksen kayması) yapmış ve bunu fark etmemiştir. Böylece Antarktika ve onu kıtaya bağlayan kıstak sanılan kesim, Brezilya'nın güney, Uruguay ve Arjantin kıyılarıdır. Ama Piri Reis'in elindeki bazı haritalarda bu distorsiyon bilinçli bir şekilde yapılmıştır, çünkü Papa II. Alexandrus, 1494'te imzalanan Tordesillas Antlaşması'yla, La Raya adı verilen bir hat çizmiş ve bunun doğusunu İspanya'ya, batısını Portekiz'e bırakmıştır. Eğer haritanın güneyi La Raya'nın doğusunda gösterilirse, burası İspanya'nın olacaktır, nitekim öyle olmuştur.

Çağdaş bilim Piri Reis haritasının esrarını çözmüştür. Haritada Antarktika yoktur, burası Ateş Ülkesi'dir ve eğer bu haritayı Hz. Süleyman'ın cinleri yaptıysa, neden bu kadar çok yanlış vardır? Cumhuriyet tarihinde bilimin bu kadar tû kaka olduğu başka bir dönem yaşandı mı, ben bilmiyorum.

Melankolinin Estetiği Tango

Eski Taş Çağı'nda mağara duvarlarına yapılan resimler, dansın bu dönemde ortaya çıktığını göstermektedir. Dans başlangıcında ayinsel olmuş, insanların nasıl işlediğini anlamadıkları doğanın tehlikeli güçleri karşısında tanrısal güçlerden yardım istemek için kullanılmıştır. Böylece kaderi değiştirmek (örneğin yağmur yağdırmak), cesaret sağlamak (savaşta ve avda) veya tanrılara hoş görünmek üzere dans edilmiştir. Nüfus artıp insan yerleşik hale gelince ruhban sınıfı ortaya çıkmış, tanrılarla teması tekeline almıştır. Bu durumda dansı da elbette tekeline alacaktır.

Aslında canlıların büyük çoğunluğu belli amaçlarla (örneğin eş bulmak için) ritmik hareketler yapar. İnsan bunlara müzik ve şarkıyı ekleyerek onu bir kültür unsuru haline getirmiştir. Öte yandan, ilk danslar sert dönme hareketleri içerdikleri için, katılanları transa sokabilmekteydiler. Bu trans hali de dinsel bir öge olmaktaydı.

İlk çağın sonunda dans, bu ayinsel yönünü yitirerek estetiğin öne çıktığı bir hoşça zaman geçirme unsuru olmuş ve bir gösteri haline dönüşmüştür. Orta Çağda ise, Kilise, ayin sırasında dansı ve kadınların nerede olursa olsun dans etmelerini yasaklamıştır. Ancak yüksek kültüre sahip ve egemen sınıflar, ölçüleri olan ve kurallı hareketlerle yapılan dansı icat etmişlerdir. Artık denge ve incelme arayışı içinde, müzikle uyumlu bir şekilde dans edilmektedir. Ölçülü dans bir eğitim ve kulak gerektirdiği için, artık halk danslarından farklılaşmaya başlamıştır.

13. ve 14. yüzyıllarda Yüz Yıl Savaşları ve Kara Veba gibi bir dizi felâket, Orta Çağ insanlarını Ölüm Dansı soyutlamasına götürmüştür. Bugün birçok kilisede o dönemden kalma Ölüm Dansı resimleri bulunur. Bu resimlerde başında taç bulunan bir iskelet ile başında şapka veya yıktık bir bere bulunan diğer iskeletler birlikte dans ederler. Ana fikir, bu dünyadaki farklılıkların ölümle kalkacağı, herkesin iskelet olarak eşitleneceğidir.

Dans, insanları belki hiçbir zaman eşitleyememekte, ama sanat, ayin ve eğlence unsuru olarak hemen her kültürde yerini almaktadır. Dansın fizik ve ruhsal etkileri onu en çok aranan insan faaliyetlerinden biri kılmaktadır. Dansın bütün bu özelliklerini bünyesinde barındıran tek bir tür vardır: Tango.

1880'lerde Arjantin hükümet politikası nüfusu hızla artırmak idi. Bu yüzden dünyanın her tarafından (başta İtalya, İspanya, Polonya, Almanya ve tüm Güney Amerika köylüleri olmak üzere) bekâr erkekler servet yapmak umuduyla geliyorlardı. Sonuçta başkent Buenos Aires'te dünyanın her tarafından gelen 3,5 milyon göçmen yığıldı. Bunlar kent çevresinde kışla gibi evlere (*conventillos*) yerleştirildiler. Ve tabii kentin tüm sefaleti, hırsızlar, fahişeler, kulağı kesikler buraya toplandı. Her ulus, kendi müzik tarzını ve gelenegini buraya taşıdı. Böylece Andalusya'nın

flamenko'sunun yakınmaları, zenci kölelerin *condomble'si* (*Tan-go* diye bilinir) ile Arjantin pampalarının Milongo'sunun ölgün ritmi birbirine karışmıştır. Ama Kuzey Afrika Berberlerinin İspanya'ya, onların da Küba'ya taşıdığı ve burada *habanera* adını alan dans kadar, İspanyol *contradanza'sından* Kızılderili ritimlerine varana kadar birçok öge tango'nun oluşumunda yer almıştır.

Bu çeşitli sesler, aynı geçmiş nostaljisi ve belirsiz bir gelecekte duyulan korku içinde tangoyu yaratmışlardır. Dans, başlangıçta Buenos Aires genelevlerinde (*lupanar*), *guapas* (haydutlar) tarafından yapılan bir meydan okuma ayiniydi. Karşılıklı geçen iki *machos* (herif) birbirlerine meydan okumaktadır (*bravade*). Dans, daha sonra acı çeken ruhun, terk edilen âşığın yakınmaları, yani melankolik bir ağlaşma haline gelmiştir. Bu aşamada dans kadınlarla yapılır hale gelmiş, görsel ve etkileyici bir şekil almıştır: Sofistike figürler; cezp etmek, şoke etmek ve yakınlaşmak için birbirine dolanan bacaklar.

Başlangıçta keman, flüt ve gitarın eşlik ettiği tango, henüz şarkısızdır. Ama asıl, ağlamaklı tonalitesiyle bandoneon'un (Almanya kökenli küçük akordeon) devreye girmesiyle, *portenos'un* (Buenos Aires'in bir liman kenti olmasından ötürü bu şehirde yaşayanları ifade eden bir terim) hayal kırıklıklarını daha iyi ifade eder olmuştur. 1910'larda tango artık söylenir de olmuştur. Bu şarkıların dili *lunfardo'dur* (serseri argosu). Temalar ise yalnızlık, geçmiş nostaljisi, ümitsiz aşk ve ölüm etrafında yoğunlaşmıştır. Erkekler serseri, kadınlar ihanet ile seven ve koruyan anne arasında gidip gelen figürlerdir.

Tango'nun Birinci Dünya Savaşı'ndan biraz önce Avrupa'ya girmesi ve Paris'te büyük kabul görmesi, bu dansa burun kıvıran Buenos Aires yüksek sosyetesinin de onu benimsemesine yol açmıştır. Sosyetenin devam ettiği Esmeralda tiyatrosunda tango söyleyen ilk kişi, Fransa'da

gayrimeşru bir çocuk olarak doğan ve üç yaşındayken annesi tarafından Arjantin'e getirilen Carlos Gardel'dir. O akşam söylediği *Mi Noche Triste* (Hüzünlü Gecem) ortalığı yıkmış ve Gardel bir efsane haline gelmiştir, o kadar ki tango bugün bile onun tarzında söylenmektedir.

Tutkulu ve erotik dansıyla; yakınan, yakaran, öfkeleyen ve tehdit eden sözleriyle; iç kıyan nostaljik ve hüzünlü melodisiyle tango, insanın şimdiye kadar dansa yüklediği tüm işlevleri bünyesinde barındıran tek türdür ve artık sanatın yüce kapısından da geçmiş şölen sel bir gösterebilir.

İnsan Özgürlüğü Projesi Olarak Cumhuriyet

Cumhuriyet'in ilânının 83. yılına girdik. Yani artık gençliğini geride bırakmış, olgunlaşmaya başlamış bir Cumhuriyet sayılabiliriz. Ancak, arkada bu kadar yıl bırakmış olmamıza rağmen, Türkiye'de Cumhuriyet kavramı bir türlü yerli yerine oturtulamadı. Okullarda hâlâ, "halkın kendi kendini yönettiği bir siyasi rejim" veya "devlet başkanlığının babadan oğula geçmediği siyasal bir sistem" gibi basmakalıp ve içeriksiz tanımlarla yetinilerek "öğretiliyor" Eylem ve söylemleriyle Cumhuriyet idealinin karşısında olan akım, cemaat ve kişiler, "biz cumhuriyetçiyiz" diyebiliyorlar ve hiçbir tepki görmüyorlar.

Oysa Cumhuriyet, ardında 400 yıllık fikri bir oluşumun yer aldığı uzun bir mayalanma sürecinin içinde hâlâ oluşmakta olan bir hümanizma projesidir. Bu bağlamda, demokrasiye ait olan "kendi kendini yönetme" veya hiçbir siyasi makamın ırsi olmaması gibi yönetsel-siyasal usuller

ve ilkelerle değil, ortak yarar ve kamusal alan kavramlarıyla tanımlanır. Cumhuriyet, bütün yurttaşlara eşit olarak ait olan kamusal konular (*res publica*, cumhuriyet sözü buradan gelir) ile özel konuları (*res privatae*) birbirinden ayırır. Bunun anlamı, özel konuların siyasal (kamusal) alanda yerinin olmadığı ve kamusal iradenin de özel konulara karışamayacağıdır. Bir örnekle açık hale getirmek üzere, bir Cumhuriyette, bir dine mensup olanların sayısı ne kadar yüksek olursa olsun, yurttaşların tamamını kapsamadığı için, bu özel alana ait bir konu sayılmaktadır. Bu durumda, bu dinin mensupları kamusal alanda dinsel kimlikleriyle görünür olmayı talep ederlerse Cumhuriyet idealine karşı çıkmış olurlar.

Rönesans, Aydınlanma ve Hümanizma hareketlerinden kaynağını alan Cumhuriyet kavramı, özgür insan ve ilerleme fikirlerine dayalıdır. Özgür insan, ancak bireyselleşmiş, yani doğum anında içine düşülen cemaat, sınıf ve tabakaların cenderesinden kurtulmuş insandır. Bu özgür insan, diğerleriyle birlikte birey-yurttaş kimliği altında kamusal alanı oluşturmaktadır. Kamusal alan, herkese ait alan olduğu için, buraya özel, yani kısmi kimlikler sokulamaz. Kamusal alanda tek bir kimlik vardır, o da yegâne ortak kimlik olan yurttaş kimliğidir. Bu durumda, herkesin ortak olmadığı tüm etnik, dinsel, cinsel, dilsel vb. kimlikler özel alanda yer almak durumundadırlar.

Bu bağlamda, tüm yurttaşların mutlak eşitliğine dayalı Cumhuriyet oluşumunun kurucu unsurları, laiklik, yurttaşların kamusal eşitliği ve toplumsallık olmaktadır. Laiklik, Cumhuriyetin kilit taşıdır. Özgür insan, kendini ve toplumu önbelirlenmiş doktrinlere göre değil, kendi serbest iradesiyle yönetir. Öyleyse kamusal alan ortak iradenin, özel alan ise inançların alanıdır. İnançların kamusal alana taşınması, yurttaşların eşitliğini ortadan kaldırarak Cumhuriyeti işlemez hale getirir. Bu durumda, kamusal

iradenin tüm inançlara eşit uzaklıkta durması ve hiçbirinden yana veya hiçbirine karşı olmaması anlamındaki laiklik Cumhuriyetin olmazsa olmazıdır.

Cumhuriyet aynı zamanda özgür toplum projesidir. Bu projenin başarılı olabilmesi için, insanları doğumlarından itibaren kuşatan ve hiçbir tercih şansı tanımayan zorunlu cemaatlerin (etnik, dinsel) etkisizleşmeleri gerekir. Bu da toplumun gayri şahsi ilişkiler bağlamında yasalarla (insanların kendi yaptıkları yasalar) düzenlenmesini mümkün kılar. Toplumsal ilişkilerin mensubiyetler ve aidiyetler küresinden bireysel hevesler, inatlar ve uğraşlar küresine intikal etmesi siyaseti doğurur. Demek ki Cumhuriyet ancak siyasal toplumun varlığı halinde varolabilir. Cemaatler arası çıkar çatışmaları ise siyaset değil, kapışma düzenini işaret eder.

Buna bağlı olarak, Cumhuriyetin varolabilmesi için bir diğer zorunlu koşul, toplumda herhangi bir imtiyazın kalmamış olmasıdır. Açıkçası, doğumdan, rütbeden, sınıftan, mensup olunan cemaatten kaynaklanan imtiyazlar, yurttaşların eşitliğini bozucu, hatta yok edici etkilerinden ötürü Cumhuriyetin karşısındaki engellerdir. Buna karşılık, cumhuriyet ideali tüm yurttaşların hak eşitliğine dayanır. Kavramın Latincesi olan *res publica*, diğer anlamlarının arasında kamu mülkiyeti de demektir. O halde Cumhuriyet, tüm üyelerinin hak eşitliğine dayalı bir yurttaşlar şirkettir. Hiçbir yurttaş katkı vermeden bir şey talep edemez, yani imtiyazlı olamaz. Ama burada Cumhuriyetin bir başka niteliğini daha vurgulamak gerekmektedir. O da dayanışmadır. Konumları itibariyle güç duruma düşmüş yurttaşlara toplumun yardım etme zorunluluğu vardır. Bunu imtiyaz bağlamı içinde düşünmemek gerekir. Buradaki ilke, Cumhuriyet toplumunun eşitliği aynı zamanda bir refah eşitliği olarak da kavramasıdır. “Her koyun kendi bacağından asılır” ilkesine dayalı liberal görüş-

lerin tersine, Cumhuriyet ideali hiçbir yurttaşını kaderine terk etmez.

Cumhuriyet, tüm etnik ve dinsel mensubiyetlerin ulusal kimlik karşısında ikincilleşmeleri ve özel alanda yer alan kişisel kimlik unsurları haline gelmeleri durumunda varlığını sürdürür. Çünkü Cumhuriyet her şeyden önce bireyselliğe, birbirine benzemeyen, ama eşit olan yurttaşların ulusal üst kimlik tabanı üzerinde kurdukları kamusal alandaki uyumuna dayanır.

Türkiye, 82 yıllık deneyimine rağmen etnik, dinsel veya dilsel birçok cemaatin kamusal alanda görünür olma mücadelesiyle büyük yaralar alıyor. Bu cemaatler bu alanda “siyaset” yaparak, siyaseti de “yurttaşların ortak faaliyeti” olma niteliğinden uzaklaştırarak yozlaştırıyorlar. Türkiye Cumhuriyeti bu kısmi siyasetlerin saldırısından kurtarılmalıdır.

İrlanda Patates Kıtılığı ve Bir Osmanlı Efsanesi

Dünyada bütün halklar efsane yaratmaya bayılır. Hele mensup olunan topluluğu yücelten efsaneler en tercih edilenleridir. Ama medya bu işe karışırsa, inandırıcılığı tehlikeye girer. Hürriyet gazetesi, geçenlerde “Gündem” sayfasında iri puntolarla “İrlanda’yı Osmanlı patatesi kurtarmış” diye bir başlık attıktan sonra, emekli büyükelçi Taner Baytok’un *Dış Politikada Bir Nefes* adlı kitabına atıfta bulunarak, “1847’de İrlanda’da yaşanan patates kıtlığı döneminde, Osmanlı padişahı I. Abdülmecid’in iki gemi dolusu patatesi bu ülkeye göndererek pek çok kişinin hayatını kurtardığı” yönündeki rivayetin doğru olduğunu iddia etmektedir.

Patates, 8 bin yıldan beri yetiştirilen bir sebze, vatanı Güney Amerika. And dağlarının Peru kesimindeki Kızılderililer, bu bitkiyi yetiştirmeye o tarihlerde başlayıp muhafaza usulleri geliştirdiler. İspanyol fatihler, 16. yüzyılda

patatesi Avrupa'ya getirdiler. Her yeni şey gibi bu da reddedildi ve hakkında birçok olumsuz efsane üretildi. Ama kötü topraklarda yetişebilen ve tahıllardan 4 kat fazla ürün veren bu bitki, halkı yiyecek sıkıntısı çeken hükümdarları cezp etmiştir. İlk önce Prusya kralı II. Friedrich, 1744'te, "uymayanların kulağının kesileceği" tehdidiyle patates ekimi ve tüketimini zorunlu hale getirdi. Bir süre sonra Avusturya, Flandre, İsviçre, İrlanda, İsveç ve Doğu Fransa'ya yayıldı. Fransa'nın tümüne yayılması ve Akdeniz'in bu yeni sebzeyi benimsemesi 19. yüzyılın ortalarına kadar sürdü.

İrlanda Açlığı, Büyük Kıtık veya Afet Kıtık adlarını da alan İrlanda patatesinin zehirlenmesi sonucu meydana gelen büyük felâket, 1845-1851 yılları arasında yer almıştır. 1841'de İrlanda'nın resmi nüfus rakamı 8.175.124'tür. Bunun en aşağı yarısının temel gıdası patatesti. Bunun böyle olmasının nedeni, İrlanda'nın o sıralarda Birleşik Krallık'ın bir parçası olmasına rağmen tam bir sömürge gibi yönetilmesi idi. Adanın tarım topraklarının tümü, çoğu İngiliz fatihlerin torunu olan 10 bin kişinin elindeydi. Bunlar, bu toprakları 600 bin İrlandalı çiftçiye kiralyor, aldıkları yüksek rantlarla İngiltere'de beyler gibi yaşıyorlardı. Nüfus bolluğundan ötürü toprak kiralari çok yüksekti. Ayrıca 1 milyondan fazla ırgat ve tarım işçisinin bulunması nedeniyle, toprak sahipleri topraklarına hiçbir iyileştirme yatırımı yapmıyorlardı, böylece verim giderek düşüyordu.

En iyi topraklar İngiltere'ye ihraç etmek üzere tahıl üretimine ayrılmıştı. Öylesine ki kıtlığın patladığı 1845'te İngiltere'ye 1 milyon ton tahıl ile 258 bin koyun gönderilmişti. İşçilere ücret ödenmez, küçük bir toprak parçası kiralanırdı. Kiracı çiftçiler ve işçiler, yani 4 milyondan fazla İrlandalı, tek gıdaları olan patatesi buralarda üretirlerdi.

1845'te Amerika'dan gelen zehirli bir mikroskobik mantar olan *Phytophthora infestans*, patates ürünün üçte bi-

rini mahvetti. 1846'da telef olan ürün oranı % 80-90'a çıktı ve yaygın bir kıtlığa yol açtı. Kıtlik 1847'de zirveye ulaştı, çünkü aç halk tohumlukları da yemişti. 1848'de ithal tohumlukla yapılan üretimin yarısı gene heba oldu. 1849'dan itibaren azalmaya geçen kıtlık 1851'de sona erdi.

O dönemde söylendiğine göre, "Tanrı zehirli lekeyi gönderdi, fakat kıtlığı İngiliz yaptı" Nitekim, İrlanda halkı Birleşik Krallık içinde ikinci sınıftı. 1829 Serbesti Yasası'na kadar Katoliklerin toprak sahibi olmaları, ortaöğretim kurumu açmaları, parlamentoya seçilmeleri yasaktı. İngiliz parlamentosu, bu sömürge koşulları altında İrlanda'ya yardım yapılmasına karşı çıkmıştır. Victoria çağına egemen olan liberal anlayış, yardımı "halkın bir bölümünün vergi mükelleflerinin sırtından beslenmesi" olarak görmüştür. Parlamentoda kendini "Ahlâkçı" olarak adlandıran bir grup, yardımın "tembelliği teşvik ettiği ve fakirliği körüklediği" iddiasındaydı. En korkunç olan 1847'de (Kara 1847), İrlanda nüfusunun % 18,5'i ölmüştür. İçişleri Bakanı Sir George Gray ise, "Hükümet insanların ölümüne seyirci kalmaktan ötürü ayıplanabilir, ama eğer kamu fonlarını yardıma açarsak çok daha sert eleştiriliriz" diyebilmiştir.

Nüfus yarı yarıya azalınca, üst düzey bir maliye görevlisi ve İrlanda sorununu yönetmeye memur Charles Trevelyan, "Aşırı nüfus sorunu insanlar tarafından çözülemeyince, yüce Tanrı tüm bilgeliğiyle, işi beklenmedik, ama çok etkin bir şekilde çözdü" demiştir. Modern tarihçiler, İrlanda'nın bu kıtlıkta 2,5 milyon ölü verdiğini hesaplamaktadırlar. Ayrıca 400 bini İngiltere'ye, 1,3 milyonu ABD ve Kanada'ya olmak üzere 2 milyon İrlandalı da göç etmiştir. "Tabut gemi" denilen teknelerle yapılan bu göçleri anlatan bir tanığa göre, "Gemi 476 kişiyle yola çıktı, 158'i Amerika'ya varmadan yolda öldü. Varanların da çoğu hastanede öldü"

Bağımsız insancıl kuruluşlar tarafından "ırkçı soykırı olarak nitelendirilen İrlanda zehirli patates açlığı Tür-

kiye'den gidecek iki gemi patatesle yatışabilir gibi bir şey değildi. Ama bundan beteri, 1847'de Osmanlı Devleti'nde İrlanda'ya kadar gidebilecek tek bir gemi bile yoktu. Deniz ticaret filosu 18 DWT idi, yani hiçbir şey. Boğaz ve Kadıköy hatlarında vapur seferleri yapan Şirket-i Hayriye bile 1851'de kurulmuştur. Bundan da beteri, Türkiye'nin gönderecek patatesi de yoktu. 1845'te Alman uzman Hemann, Sakarya'da patates üretim denemesi yapmış, başarısız olmuştur. Patatesin Türkiye'ye girişi 1850'lerin başında Rusya ve Kafkasya'dan Doğu Karadeniz'e, 1853'ten sonra da Avrupa üzerinden Sakarya vadisine olmuştur.

Geçmişî yüceltmek isterken efsane uydurmak tarihe en büyük zararı verir. Efsaneler efsunlar; gerçekler ise bazen üzebilir.

İnsanın Sahibi Kedi

Bütün canlılar gibi Kedi'nin de bir evrimi vardır. Bugüne kadar bir kedi Darwin çıkmadığı için, bu “kedinin evrimi” sorunuyla zoologlar ve jeologlar uğraşıyorlar. Kedinin menşup olduğu familyanın ilk türleri 4 milyon yıl kadar geriye gidiyor. Bundan 1,8 milyon yıl önce, jeologların Pleistosen adını verdikleri dönemin başında, bugünkü evcil kedinin doğrudan atası sayılan orman kedisi (*Felis silvestris*) ortaya çıkmış, İkinci Buzul Çağı'nın sonlarında hızla Avrupa, Asya ve Afrika'ya yayılırken üç ana tip halinde evrimleşmiştir: Avrupa orman kedisi, Afrika eldivenli kedisi ve Asya süslü kedisi.

Bizim bugün evcil kedi dediğimiz tür (bu kedilerin serserisi veya lümpeni sokak kedisi de dahil), *Felis silvestris catus* adını almaktadır. Türkçe de dahil, Batı dillerinin çoğunun kedi kelimesi bu Latince terimden gelir. Bu tür, Afrika eldivenli kedisi ile İran, Pakistan ve Hindistan'da

yaşayan, insana doğal bir yakınlık gösteren süslü kedinin karışımı olan tekir bir türün, MÖ 4500'lerde Mısır'da evcilleştirilen atalarından oluşmuştur.

Arkeologlar, Filistin'deki Jeriko'da neolitik döneme ait ilk insan yerleşimlerinden birinde kedi kemikleri bulmuşlardır (MÖ 7 binler). Bu da kedinin evcilleşme sürecini açıklayan unsurlardan biri olmaktadır. Önce yemek artıklarını paylaşan bir misafir, sonra insanın çevresinde yaşamaya başlamış, nihayet eve girerek baş köşeye yerleşmiştir. Eski Mısır'da farelere karşı başarısından ötürü çabucak kutsallaşan kedi, Yeni İmparatorluk Çağı'nda Mutluluk Tanrıçası (Baştanrı Ra'nın kızıdır) Bastet ile özdeşleşmiştir. Bu tanrıça, heykel ve resimlerde kedi biçiminde tasvir edilmektedir.

Eski Yunanlı tarihçi Herodotos, "Mısırlılar yangını söndürmeye uğraşmazlar" diye aktarmaktadır; "sadece bakarlar. Onlara göre, kediler koşarlar ve kendilerini ateşe atarlar. Böylece canlarını feda ederek yangını söndürürler. Oradaki insanlar kedilere hüngür hüngür ağlarlar ve yangın hiçbir müdahale olmadan söner." Mısır'da kedi kutsaldır. Bir kedi öldüğünde sahibi mateme girer, ölen kedisine saygısını göstermek için kaşlarını kazıtır. Bu kutsallık öyle bir boyuttaydı ki arkeologlar, Nil boyunca tapınak yakınlarında devamlı kedi mezarlıkları buluyorlar. Bu mezarlarda o kadar çok mumyalanmış kedi bulundu ki tarlaları gübrelemek için ve gemilerde safra olarak kullanıldı.

Kedi, Eski Yunan'a Mısır'dan gelmiştir. Aristophanes, Atina çarşısında kedi satışlarının iyi kâr bıraktığını yazmaktadır. Buradan Roma'ya geçen kedi özgürlüğün simgesi haline gelmiş, Tanrıça Diana kediyle özdeşleştirilmiştir. Orta Çağ'da ise, Kilise, özellikle kara kediyi cadılarla özdeşleştirmiştir. Kedi tarihinin en korkunç yüzyılları dini taassup ile başlamış, milyonlarca kedi cadı oldukları gerekçesiyle canlı canlı yakılmıştır. Ama kedi intikamını kö-

tü alacaktır. Kedinin yokluğunda fareler ortada cirit atmayaya başlayınca, Avrupa veba salgınlarından bir türlü kurtulamaz olmuştur. Orta Çağda kedi yokluğunun en iyi örneğini *Hamelin Kavalcısı* adlı ünlü Alman masalı verir. Hamelin kasabasını fareler basar ve onları kediler değil, bir kavalcı kovar. Orta Çağ veba salgınlarının en dehşetlisi, 14. yüzyıldaki Kara Ölüm'dür. Avrupa nüfusunun % 40'ını yok eden salgın, kedinin nasıl dehşetengiz bir intikam aldığı gösterir.

Kedi, Avrupa'da tahta Victoria döneminde çıkmaya başlamıştır. Bu çağda yaşayan ünlü İngiliz romancı Lewis Carroll (asıl adı Charles Lutwige Dodgson, bir Oxford profesörüdür), 1865'te *Alis Harikalar Diyarında'yı* yayınladı ve ünlü Chester kedisini lanse etti. Esrarengiz gülüşüyle müthiş sivri dişlerini açığa çıkartan bu kedi figürü ile 1872'de yayınladığı *Aynanın Öteki Tarafı*'ndaki dişi kedi Dinah ve iki yavrusu Kardelen ile Kitty gibi çok daha yumuşak figürler, Avrupa çifte kedi anlayışının kurucusu oldular. Avrupalılar, bu hem vahşi hem yumuşak hayvana âşık oldular, özellikle kız çocukları.

Kedi, Japonya'ya 1000 yıllarında girdi ve kısa bir süre sonra tahta çıktı. Amerika'ya ise 1749 gibi geç bir tarihte girmesine rağmen, bugün dünyanın en kalabalık kedi kolonisi bu ülkede yaşamaktadır (60 milyon). Julius Caesar'ın gördüğü zaman bayılacak kadar korktuğu kedi, 20. yüzyılda Colette gibi kedi hastası bir yazar, Walt Disney'nin *Kadife Pençeli Casus* (1965) adlı filmi, Jim Davis'in *Garfield*'i, Philippe Geluch'un *Düşünen Kedi*'si, *Catwoman* filmi (2004) ve 90 yaşını geçen ünlü çizgi kahraman *Kedi Felix* ve daha binlerce figür tarafından insanın bir numaralı hayvan arkadaşı haline getirilmiştir.

Narin fiziği, efsunlu gözleri ve tavırlarıyla güzelliği, cazibeyi, gizemi ve kadını simgeleyen kedi, bağımsızlık, kişilik ve doğallık gibi güçlü karakter özelliklerine sahip-

tir. Ufak boyu, özerkliği, oyunculuğu, temizliği, onu çağımızın çalışan ve apartmanda yaşayan insanının ideal arkadaşı haline getirmektedir. Ama bilinen 9 bin yıllık tarihi boyunca kuralları hep kedi koymuştur. Onlar bizim kedilerimiz değil, biz onların insanlarıyız.

Prensın Kesik Gözkapaklarından Türeyen Bitki: Çay

MÖ 2737 yılında, Çin imparatoru Şeu Nung, bir gün yolculukta yorgun düşer, bir ağacın altında kendine su kaynattırır. Bu arada çıkan esinti, ağacın birkaç yaprağını suya düşürür. Bunlar suya hoş bir tat verirler. İmparator bunu içer, beğenir ve bu Çin efsanesine göre çayın uzun ve başarılı tarihi başlamış olur. Bir Hint efsanesi ise, Kral Kosjuva'nın 3. oğlu Darma'nın Budizmi yaymak üzere Çin'e gidişini anlatır. Prens, dokuz yıl sürecek yolculuğu esnasında uyumamaya karar verir. Ama 3. yılın sonuna doğru uyku basar, tam dalacakken vahşi bir çay bitkisinin yapraklarını fark etmeden yer. Darma canlanır ve altı yıl daha uyanık kalır. Darma'nın öyküsü Japonya'da başka bir kılığa bürünür. Bodi-Darma, üç yılın sonunda tükenir ve uykuya dalar. Uyandığında zayıflığına öfkelenerek gözkapaklarını kesip yere atar. Birkaç yıl sonra aynı yerden geçerken yepyeni bir bitkinin büyüdüğünü görür. Yapraklarını tadar ve bunların gözü açık tuttuklarını fark eder.

Çayın vatanı Çin'de, bu bitkiden söz eden ilk belgeler MÖ 8. yüzyıldaki *Şi Jing (Şarkılar Kitabı)* ve 7. yüzyıldaki *Er yâd*'dir. Bu belgelerde kullanılan "tu" işareti acı ot anlamına gelmektedir. Kelime, Han hanedanı döneminde (MÖ 206- MS 220) "Ça" telaffuzunun zorunlu kılınmasıyla netleşmiş ve diğer otlardan ayrılmıştır. Çay önce şifalı bir bitki sayılmış, MS 25-300 arasında gündelik içeceklerden biri olmuştur, ama yaygınlaşması Tang hanedanı döneminde (618-907) şair ve sanatçıların tercihli içeceği haline gelmesiyle olmuştur.

Japon keşiş Saiko (767-822), Çin'den çay tohumlarıyla dönmüş, bunları Sakamoto'da kutsal Heyran dağının eteğine ekmiştir. Ama Japonya'da gerçek çay üretimi ancak 12. yüzyılda başlayacaktır. Bu ülkede çay kültürü zirvesine, 16. yüzyılda Sen No Rikyu tarafından kurala bağlanan çay töreni veya ayini (Şanoyu) ile ulaşmıştır.

Aslında Çin ve Japonya dışında çaydan ilk söz edenler 850'lerde Araplar olmuşlardır; ama bu bitki, kariyerini Avrupa'da yapacaktır. Uzakdoğu'daki bazı Batılı misyonerler, 16. yüzyılda "suavem gustu, nomine chia" (hoş lezzetli, adı çay) bir ottan söz etmişlerdir. Çay, Avrupa'da bir kitapta ilk kez 1559 yılında, Venedikli seyyah Gian Battista Rammusio'nun *Navigazione et Viaggi* (Deniz ve Kara Yolculukları) adlı eserinde Chai Catai (Çin çayı) olarak anılmıştır. Çayın ne olduğunu bir kitapta ilk anlatan Avrupalı ise, Portekizli Cizvit rahip Jasper de Cruz'dur (1560). Bilimsel adı *camelia sinensis* (Çin kamelyası) olan çay, Avrupa'ya ilk kez 1606'da Hollandalılar tarafından getirilmiştir. O tarihlerde Java adasında bulunan bir Hollanda ticaret merkezi, buraya satmak için Avrupa'dan getirdiği adaçayı ile Çinlilerin adaya getirdiği çayı takas etmiştir. Avrupa otunun Asya'yı fethedeceğini düşünen Hollandalılar, bir çuval adaçayı karşılığında üç çuval Çin çayı almışlardır. Ama sonunda, Avrupa'yı istila edecek olan, ilk takasta ucuza giden Çin çayıdır.

İngilizler çayı kısa bir süre sonra keşfetmişlerdir, ama bu otun İngilizlerin bayıldıkları kahvenin yerine geçmesi zaman alacaktır. Japonya 1638'de limanlarını Batılılara kapatınca, tek çay sağlayıcı olarak Çin kalmıştır. 16. yüzyılın başında Kraliçe I. Elizabeth tarafından kurulan Doğu Hindistan Kumpanyası, Hollanda, Fransa gibi rakiplere karşı saldırgan bir politika izleyerek, 1715-1834 arasında Çin ticaretinin tekeli eline geçirmiştir. Ancak Çin, tek üretici olarak çaya yüksek fiyat koymaktadır. Bu tekeli kırmak isteyen İngiltere, 1820-1840 arasında Hindistan'da yeni ve çok başarılı plantasyonlar oluşturmuştur. Bu arada 1825'ten itibaren kahvesiyle ün salan Seylan'da, 1865-1890 arasında bu bitkiye musallat olan "kahve pası" denilen bir mantarın bütün plantasyonları mahvetmesi sonucu, İngilizler iflas eden üreticilerden topraklarını ucuza satın alarak ünlü Seylan çay plantasyonlarını meydana getirmişlerdir.

Avrupa'da ilk çay partisini, İngiltere kralı II. Charles'ın karısı ve Portekiz kralının kızı Catherine de Braganza 1650'lerde düzenlemiştir. Bu davetlere katılanlardan resmi kıyafet giymeleri istenirdi. Ama öğleden sonra çay törenlerini asıl başlatan, 19. yüzyılda 7. Bedford düşesi Anna olmuştur. Bu soylu hanım, konuklarına her gün öğleden sonraları çay ile ekmek, tereyağı ve kek sunardı. Bu âdet 1880'lerde ABD ve İngiltere'de elit kesimlerde çaylı dans partileri halini almış, sonra lüks otellerin çay partileri düzenlemeleriyle bir yüksek sosyete alışkanlığı haline gelmiştir.

Ama en ünlü çay partisi, zarar eden Doğu Hindistan Kumpanyası'nın kolonilerle olan ve kolonilerin üçüncü ülkelerle yaptıkları ticareti tekeline alması sonucu, 1773'te Amerikalı 200 kadar vatanseverin (kaptan Swing veya Çelik Blek gibileri) Mohawk Kızılderilisi kılığına girerek, Boston limanında boşaltma için bekleyen üç İngiliz gemisindeki 342 sandık çayı denize attığı "Boston Çay Parti-

si”dir. Bu olay Amerikan Bağımsızlık Hareketi’nin ilk kıvılcımı olmuştur.

Bugün bütün dünyada bu çok özel bitkiye ya çay ya da te, ti deniliyor. Buradaki ayırım çok basit bir nedene dayanıyor. Çay kara yolunu, ti deniz yolunu işaret ediyor. Avrupa’da ilk kez Londra’daki Garway’s Coffee House’da 1657’de içecek olarak satılan çay, bugün başta Türkiye olmak üzere birçok toplumun gündelik vazgeçilmezleri arasında.

Dünyanın En Eski Köleliği Fahişelik

Dünyanın en eski “mesleği” olduğunu söylemenin âdet olduğu fahişelik, elbette en eski meslek değildir, hatta meslek olduğu bile iyice tartışmalıdır, çünkü ancak tarımsal, yerleşik toplumların ortaya çıkmasından sonra görülmüştür ve başlangıcında “kutsal bir görev” olarak ortaya çıkmıştır. “Tarihin Babası” Bodrumlu (Halikarnassos) Herodotos’un aktardığı üzere, “kutsal fahişelik” ilk Mezopotamya kültürlerine kadar geri giden başlangıç döneminde ve MÖ 6. yüzyıldan itibaren belirlediği Eski Yunan’da verimlilik tapınlarına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Rahipler ve rahibeler toprağın verimliliğini harekete geçirmek üzere birleşmek durumundaydılar. Ama uygulama çabucak gelişti. Tanrılara kurban verme âdeti nakdi ödentilere dönüşürken kutsal fahişelik de dinsel kurumlara gelir getiren bir yapıya ulaştı ve bu arada dindışı bir fahişelik de oluştu.

Kutsal fahişeliğe bütün tarımsal kültürlerde rastlanmaktadır. Örneğin Hint kayıtları, MS 6. yüzyıldan itibaren bunlardan söz etmeye başlamıştır. Bunlara *devadasi* denilmektedir (Hintçenin *deva*: tanrı ve *dasi*: hizmetkâr kelimelerinden tanrının hizmetkârı). Bunlar mensup oldukları tapınak adına cinsel ilişkiye girmekte ve eylemleri kutsal ritüel sayılmaktadır. Bu cinsel ilişkilerin, insanların, hayvanların ve toprağın verimliliğini artırdığı iddia edilmektedir. Ama asıl önemlisi, *devadasi* bu “kutsal görevi”ni para karşılığı yapmakta ve gelir, tapınağın hazinesine ait olmaktadır. *Devadasi* sayısı giderek artmıştır. Örneğin Gazneli Mahmut 1026’da Samantha tapınağını yıktığında, burada 350 *devadasi* bulunmaktaydı. Çinli seyyah Çao-Ju-Kua, 1226’da Gucera’ta 4 bin tapınakta 20 bin *devadasi* olduğunu bildirmiş, Marco Polo da onu teyit etmiştir.

Kutsal fahişelik kısa süre sonra dindışı fuhuşa yol vermektedir. Örneğin Eski Yunan’da MÖ 6. yüzyılda ortaya çıkan kadın bedeninin ticari mal haline gelmesi kısa sürede öyle bir boyuta ulaştı ki, ünlü Atinalı yasa koyucu Solon (MÖ 640-558) ilk genelevleri açmak zorunda kaldı. *Dikterion* denilen bu evler devlete aitti. Her evde bir memur grubu işleri düzenlemekteydi. Kazançlar, *porniketos* adlı bir vergi aracılığıyla devlete aktarılmaktaydı.

Fahişeler, tıpkı toplumun kendisi gibi, zaman içinde bir tabakalanmaya uğramışlardır. En alt tabaka dikteriades adını taşımaktadır. Bu gruba mensup kadınlar üniforma gibi belli bir kıyafet giyer, güneş batmadan sokağa çıkamaz ve kentten izinsiz ayrılamazlardı. Bu kadınlar toplumun en alt tabakasından erkeklere hitap ederlerdi. Orta sınıf fahişeler *auletrides* adını alırken yüksek tabakanın fahişelerine arkadaş anlamına gelen soylu *hetaires* adı verilmişti. Bunların arasında Phyrene, Korinthoslu Lais veya sonra ünlü Perikles’in karısı olan Aspasya gibi Antik dünyanın bazı ünlü kadınları yer almaktaydı. İlk iki tabakadan fahişe-

ler muhabbet tellalları tarafından çalıştırılırdı. Özellikle *dikteriades*, ailesinin terk ettiği veya korsanların kaçırarak Akdeniz pazarlarında sattıkları çocuklar arasından seçilerek yetiştirilirdi. Bu arada fakir kızlar, terkedilmiş kadınlar, kimsesiz dullar bu yasaya tabi ticareti geliştirmekteydiler. Eski Yunan'ın kölecî hukukuna göre, fahişeler muhabbet tellallarının malı sayılmaktaydılar. Lidya, Kartaca veya Kıbrıs'ta gelinlik kızlar, çeyizleri için fahişelik yapma hakkına sahiplerdi.

Romalılar fahişeye *meretrix* (vücudundan para kazanan) demişlerdir. Bu kadınların çoğu, hem köle sahibi hem de muhabbet tellalı olan bir leno'ya aittir. Roma'da da fahişeler tabakalar halindedir. En altta yer alanlar, dar ve pis sokaklardaki localarda icrai sanat etmektedirler. Pompei kazılarında örnekleri bulunan bu localarda bir yatak, bir de müşteri geldiğinde çekilen bir perde vardır. Buraya *lupanar* (dişi kurt ini) denilmektedir, çünkü dişi kurt yırtıcı, pis kokulu ve iğrençtir. Dişi kurt (*lupa*) avını *lupanar*'a götürür.

Fahişe ilk ortaya çıktığı Antik dönemden beri paradoksal bir role sahip olmuştur. Bir yandan marjinalleştirilerek ve tecrit edilerek hor görülür, diğer yandan da erkeklerin evli kadınlara ve genç kızlara saldırmadan ateşlerini söndürmelerini sağlamalarına hizmet ederek aileyi ve toplumu koruyan, katlanılması gereken bir kötülük sayılır. Ama toplum ve aile için bu kadar gerekli sayılmasına rağmen, fahişe parmakla gösterilir, her zaman her yerde dışlanır, bir yerlere kapatılır. O, namuslu bir kadın gibi gözükmemek zorundadır. Yasa koyucu, fahişenin sadece namuslu erkeklere zevk vermesine izin verir. Ev kurmak ve çocuk yapmak yalnızca yasal karılara aittir.

Saygın kadınlarla karıştırılmaması için fahişeye özel bir kıyafet dayatılır. Roma'da fahişelerin, aile analarının, yurttaşların yasal eşlerinin kıyafeti olan uzun etek giyme-

leri yasaktır. Üzerlerine boz bir cüppe alırlar ve sarı bir peruka takarlar. Mezopotamya'da namuslu kadına zorunlu olan peçe onlara yasaktır. Eski Rejim Fransa'sı, fahişeleri dağılayarak damgalamaktadır. Fransızcanın *pute*, *putain* (fahişe) kelimesi, Latince *putidus*'tan (pis kokulu, çürümüş) gelir.

Orta Çağ, Avrupa'nın kırlara çekildiği bir dönem olduğu için fuhuş duraklamıştır. Çünkü fuhuş her şeyden önce bir kent kurumudur. Ama gene de kalan, ama küçülerek kalan tek tük kentlerde, fuhuş kent dışında, nehir boyunca kurulan evlerde sürdürülmüştür. Nehiri bordalayan bu evlere bordereau denilecek, bu da Fransızcanın *bordel* ve İngilizcenin *brothel* (genelev) kelimesini verecektir. Fahişeler Orta Çağın tüm savaşlarında yer almışlardır. Örneğin toplamı 13 tane olan Haçlı Seferleri'ne daha birincisinden itibaren katılmışlar. Fransa kralı Aziz Louis'nin yürüttüğü 8. Haçlı Seferi'nde, Krallık Maliyesi, "ordu takipçileri" başlığı altında, kralın, askerleri "kutsal savaş" yönünde cesaretlendirmeleri için 13 bin fahişeye maaş ödediğini göstermektedir.

Fuhuşun modern dünyada nasıl bir seyir izlediğini ise haftaya görelim.

Gözetim Altında Aşk: Genelev

Roma'nın fahişeyi ömür boyu işine bağlayıp *lupanar*'a kapatan sistemi, 19. yüzyılda Avrupa'da yeniden ortaya çıkmıştır. Parent-Duchatelet, "Fahişeler namuslu toplumdan özenle uzak tutulmaları gereken marjinallerdir", demektedir. Aydınlanma hareketinin inşa etmeye başladığı Modern toplum, Michel Foucault'nun derinlemesine incelediği üzere, her şeyi tasnif etmekte, "iyi"yi "kötü"nün zıddında tanımlamaktadır. Bu toplum aynı zamanda gözetimi had safhaya çıkartarak, "kötü"yü "iyi"den uzaklaştırmak üzere kapatmakta, tecrit etmektedir. Nitekim deli tımarhaneye, hasta hastaneye, suçlu hapis haneye bu dönemde kapatılacaktır ve tıpkı aklın deliliğin tersi olarak tanımlanması gibi, namus da fahişeliğin zıddı olarak belirlenecektir.

O halde fahişeyi de kapatmak gerekmiş ve genelev ortaya çıkmıştır. Geneleve verilen Fransızca ad çok anlamlıdır: "*maison close*": kapalı ev. Yani namuslu, akıllı, sağlıklı-

lı, suçsuz, temiz ve bu yüzden de “açık” toplumun karşısında, ondan gizlenmesi ve uzak tutulması gereken bir “kapalı ev”

19. yüzyılda Batı toplumlarında meydana gelen değişimler disiplinli bir topluma doğrudur. Uygarlığın birinci unsurunun disiplin olduğuna inanılmakta, bu nedenle asayiş her yerde birinci kaygı haline gelmektedir. Bu anlayışın mantıki sonucu olarak, disiplini ve asayişi sağlayan örgüt olarak polis öne çıkmakta ve bu da tabii ki devletin, dolayısıyla polisin toplumun ahlâkını belirleme yetkisini ele geçirmesine götürmektedir. 19. yüzyılda toplumun ahlâkı artık yasalarla belirlenen ve aksine davranışlar polisçe kovuşturulan bir düzlemde, tıpkı toplumun kendisi gibi belirlenen bir alan haline gelmiştir.

Bu organize ve “ahlâklı” kılınmış toplum genelevi kurmakla yetinmemiş, onu düzene de sokmuştur. Elbette önce fahişelik denetim altına alınmıştır. Fransa’da Laure Adler Yasası, 1829’dan itibaren fahişelere yalnızca izin verilen evlerde icrai sanat hakkı tanımıştır. Kadınların bir evden diğerine geçmesi ve başka iş yapmaları, bundan beteri, fahişelikten vazgeçmeleri yasaklanmıştır. Bu arada polis fahişelerin kaydını tutmaya başlamıştır. Türkçeye “vesikalı” olarak, hayalgücü yüksek bir terim kazandıran bu uygulamanın ardından zorunlu sağlık denetimleri gelmiştir. Sağlıklı toplumun erkekleri ile sağlıklı toplumun kadınlarının buluşma yeri olan genelev, büyük toplumu tehdit etmemek ve aynı zamanda onun kendi içinde boşaltmadığı zararlı fazlalıklarını almayı sürdürmek üzere “sağlıklı” olmak zorundadır. Ama bu yalnızca zührevi bir sağlıktır, çünkü genelev zaten sağlıklı toplumun zıddı olan bir “sağlıksızlık” bölgesidir.

Bunlarla birlikte, bu sağlıkçı, gözetimci ve disiplinci girişim esnasında genelevler belirli yerlerde toplanmış ve çok belirgin hale getirilmişlerdir, örneğin kapılarına kır-

mızı fener asılmıştır. Bu noktada işaret edilmesi gereken önemli bir husus, Doğu ile Batı arasındaki farklılığın genelev örneğinde bile nasıl belirgin bir biçimde ortaya çıktığıdır. Nitekim Türkiye'nin ilk genelevi, 1853-56 Kırım Savaşı sırasında İstanbul'a çok sayıda Avrupalı askerin gelmesi üzerine başlayan süreçte ortaya çıkmıştır. Avrupalı askerlerin artırdığı ve alenileştirdiği fuhuş, Galata ve Beyoğlu'nda mahalle içlerindeki evlere kadar yayılmaya başlayınca, 1884 Şubat ayında Şura-i Devlet kararıyla, ilk genelev Beyoğlu'nda Abanoz Sokağı'nda kurulmuştur.

Osmanlı genelevinin toplumu disipline sokma projesiyle bir ilgisi yoktur. Artık ayyuka çıkan bir "ahlâksızlığı" gizlemek gerekmektedir, o kadar. Avrupa'da genelevler çok belirgin birer ibret noktası iken ve "namuslu" toplumu inşa eden birer denek taşı olarak kurgulanmışken Osmanlı kendi genelevini gizlemek ve sanki yokmuş gibi göstermek için elinden geleni yapmış, hatta böyle bir şeyin varlığının konuşulmasını bile cezalandırmıştır.

Avrupa'da genelevlerin kurulmasıyla birlikte, sermayedardan sermayeye, muhabbet tellalı, mama, koruma vb. basamaklarından geçen bir hiyerarşinin yanı sıra çok lüks ve sosyetiğinden en berbatına kadar evler arasında da bir tabakalaşma meydana gelmiştir. Tepedemi evlerin (randevu evleri) sermayeleri "Yüksek Sosyete"de arzı endam ederken en alttaki "kızlar" hızla köleliğe kaymışlardır.

Alt tabaka genelevlerin müşterileri de denetim altına alınmıştır. Artık kimse istediğini istediği yerde yapamaz. Böylece bir genelev topografyası oluşmuştur. Salonda kızlar seçilmeyi bekler, odalarda "meslek" icra edilir, "temiz" toplumun "pislikleri" burada boşaltılır. Bu arada odaların döşeme biçimini belirleyen bir de "zevk mimarisi" gelişmiştir. Kent mekânında genelev, cinselliği suçluluk olarak kurgularken onu ceza görmeden kaçamak yapılabilecek kendi üstüne kapalı alanlara hem hapsetmekte hem de ka-

dını metalaştırarak cinsel birleşmeyi ticaret haline getirmektedir. Bireylerin cinsel fantezileri bir kabın içinde tutularak, çocuk yapmak için olanların dışındaki birleşmeleri sapkınlık sayan bir zihniyetin egemenliği altında, genelev doğallığından iyice sapan sahte ve satın alınmış bir cinsellik tiyatrosu halinde dışlanmakta, ama bu dışlanmışlık büyük toplumu tanımlamaya yardımcı olmaktadır. Böylece doğal erotizm bir tiyatro, kapalı ve kurallı bir mekân içinde bir festival haline gelmekte ve önceden belirlenmiş ve hazırlanmış biçimlere tabi olmaktadır.

Genelev, düzenlenmiş bir alan olduğu için, bireyi sorumluluktan kurtarmakta ve herkese açık olduğundan ötürü, ihtiyacı sistematik hale getirerek ona uygun malı pazarlanabilir hale getirmektedir. 19. yüzyılın ektiği bu tohumlar, bugün genelev ve fahişelik konularında müthiş bir tartışmaya yol açmaktadır. Bu tartışmalara da haftaya bakalım.

Genelevler Kapatılsın mı?

Heidi Fleiss adında güzel ve alımlı bir kadın, 1 Mayıs 2003'te mini etek ve dekolte bir bluzla Avustralya borsasına girer. Amacı, borsaya kote olan ilk genelev (*Daily Planet*) kâğıtlarının lansmanıdır. Varlığı işe yarar, kâğıtların değeri iki katına çıkar. Kâğıtlara saldıranlardan biri şöyle der: "Seks piyasası hiç doymaz, öyleyse bu alana neden yatırım yapılmasın ki?" Fuhuş artık, amacın para karşılığı seksüel hizmet sağlanması olduğu bir arz ile bir talebin karşılaştığı bir piyasa olarak tanımlanmaktadır.

Bugün dünyada 2 milyondan fazlası çocuk, 6 milyonu aşkın insan fuhuş sektöründe sermaye olarak çalışıyor. Bu sermayelerin % 80'i çocukluğunda cinsel tacize uğramış ve % 90'dan fazlası sektöre rızası hilafına "sokulmuş", çoğunlukla da "aile" baskısıyla. Fuhuş sektörünün uluslararası düzlemde yıllık getirisi 75 milyar dolar. Bu rakam, uyuşturucu ve silah ticaretinden elde edilenden daha fazla. Kana-

da'da bir muhabbet tellalı ortalama olarak bir "kız"dan yılda 150 bin dolar kazanıyor, bir o kadarını da rüşvet ve haraç olarak dağıtıyor. Bugün AB'nin 15 ülkesinde sadece Doğu Avrupa ülkelerinden gelme 300 bin fahişe var.

Emekli Fransız fahişe Agnes Laury, fahişeleri "erkekler tarafından erkeklere satılan mallar" olarak tanımlıyor. ABD'de 30 dolara satılan "*Uluslararası Seks Rehberi*", okuyucularına dünyanın her yerinde "iyi seks planları" sunuyor. Bu kitapta, "Çinliler zenginleşmeye başladıklarından beri parası, ilişkileri ve entelektüel kapasitesi olmayan kadınlar hızla zenginleşmek için tek kozlarını oynadılar. Onlara bir genelev yapmak için bir oda, bir yatak ve kırmızı bir lamba yetiyor. Bu kadınlar böylece müşteri başına 30 dolardan, fabrikada günde 4 dolara çalışanlardan çok daha fazla kazanıyorlar. Azgelişmiş ülkelerin hemen hepsinde gerçek işte böyle." Rehber şöyle sürdürüyor: "Eğer bir kişi, kölecî bir patron uğruna helâk olmaktansa, bedenini bu şekilde kullanmayı tercih ederse, neden olmasın? Bu, sizin bedeniniz, sizin paranız değilse, sizi ilgilendirmez."

Liberalizmin insan bedeni ticareti konusunda geldiği nokta işte budur: "Bırakınız yapsınlar", "Bana dokunmayan yılan bin yaşasın" Ama özellikle sol siyaset ve kadın hareketleri fahişelik, genelev ve seks ticareti konularına farklı noktalardan bakmaktadırlar. Ama durum son derece karışıktır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 1949'da "insan ticaretinin ve başkasının fahişeliğinin sömürülmesinin takibi ve yok edilmesi" konusunda karar almış olmasına rağmen, Avrupa'da bir tek İsveç'te fahişelik ve muhabbet tellallığı yasadışıdır. İsveç Cinsiyetlerin Eşitliği Bakanı Margaretha Wimgerg, "Bir insana, rızası dahilinde bile mal muamelesi yapılması suçtur" derken İsveç'in tam zıddındaki Hollanda'da fuhuş bir hizmet, muhabbet tellallığı da bir girişim sayılıyor. Diğer AB ülkeleri ise konuyu

görmezden geliyorlar. Örneğin Fransa'da genelevlerin 1946'da kapatılmış olmalarına rağmen, fuhuşa göz yumuluyor. Bu konudaki mücadelesiyle tanınan bayan milletvekili Françoise de Panajieu, "fuhuşu kurala bağlamanın ve kamu sağlığını korumak için genelevleri yeniden açmanın" peşinde. Solcu kadın filozof Elisabeth Badinter ise, "Fahişelik yapmak isteyenler yapsınlar, ama kölelikle mücadele edelim" diyor. Avrupa'daki bu damar, fahişeyi tellaldan, mafyadan, polisten korumak ve ona mesleğini rahatça icra edeceği bir yer açmak istiyor.

Fahişeyi bir emekçi olarak gören bu duruşun karşısındaki bakış ise, genelevi yeniden açmanın "şiddeti, küçümsemeyi, aşağılamayı, dışlamayı, temel insan haklarına saldırıyı meşrulaştırmak; muhabbet tellallığını meşrulaştırmak, büyük kazançları aklamak, ayrıca fahişeleri ayrı bir yerde tutarak, temiz topluma mensup olanların ruhlarını kurtarmak" olduğunu ileri sürüyor.

Fakat bugün bütün dünyada fuhuş sektörünün GSMH'ya katkısı vazgeçilemez bir rakam oluşturmakta. Bu katkı birçok Üçüncü Dünya ülkesinde birinci sırada. Örneğin Endonezya, Malezya, Filipinler ve Tayland gibi dört Uzakdoğu ülkesinde kadınların % 0,25 ilâ 1,5'i fuhuş sektöründe çalışıyor ve GSMH'ya katkıları % 2-14 arasında. Doğu Avrupa'nın bazı ülkeleri ile Kara Afrika'nın büyük bölümü için aynı şeyleri söylemek mümkün. Buralarda hükümetler de bu durumdan muazzam paylar alıyorlar, mafya en büyük gelirini bu sektörden sağlıyor.

Feministler bu noktada ikiye bölünüyorlar. Ilgacılar, fuhuşun kadını cinsel obje haline getirerek alçalttığını düşünüyorlar. Fahişelerin her zaman kurban olmadığını söyleyen radikal feministler ise, fuhuşun kadını hiç de alçaltmayan ekonomik bir alışveriş olduğunu söylüyorlar. Tezlerini kanıtlamak üzere, evlilikte de cinsel bir pazarlığın olduğunu, yemek ve barınma karşılığı "kadınlık ödevi" ta-

kasının bulunduğunu ileri sürüyorlar. Ama fahişelerle yapılan geniş kapsamlı bir anket, onların % 92'sinin bu hayattan hemen kurtulmak istediğini, ama kurtulamadığını ortaya koyuyor.

Sonuçta tartışma, 19. yüzyılın başındaki ahlâki boyutundan çok daha ileri noktalara gelmiş bulunmaktadır. Artık fahişelik bir ahlâksızlık mı, müşteriler suç mu işliyorlar soruları gündemden düşmüştür. 20. yüzyılın sonunda tartışma etik bir boyuta gelmiş ve 21. yüzyılda da bu doğrultuda sürmektedir: fuhuş, kaldırılması gereken bir sömürü, bir kölecilik mi, yoksa katılanların diğer emekçilerden farklı olmadığı, düzenlenmesi gereken serbest bir ekonomik faaliyet midir?

Dünya gerçeği, milyonlarca kadının birer seks kölesi olarak başkalarının hesabına tahammül edilmez koşullarda, sözümona “dürüst” toplumun namusunu korumak için çalıştığını göstermektedir. Şov dünyasının zirvelerinden başlayıp manken ajanslarından, otel lobilerinden, masaj salonlarından geçerek Kalküta veya Cakarta'nın sefilin sefili genelevlerine kadar ulaşan fuhuş ağı, elbette insanın yarısı olan kadının onuruna ağır bir saldırdır. Ama kökünün kazınması, tüm dünyada kadını “erkeğin hizmetinde bir tür” olarak gören köklü zihniyetin kırıldığı gerçek özgürlük ortamını gerektirir. Bu, şu an için olanaksız, o halde genelevlerin olabildiğince düzenlenmesi ve “kızların”, her yurttaşın hakkı olan güvencelere kavuşturulmalarından başka çare yok.

Jean Calvin ve Kalvinizm

Avrupa İstikrar Girişimi tarafından yayınlanan 19 Eylül 2005 tarihli “İslami Kalvinistler” başlıklı rapor, ülkemizde bir tartışma başlattı. Genellikle medya aracılığıyla sürdürülen bu tartışmada tarafların konunun “Kalvinizm” cephesinde pek bir şey bilmeden işi sürdürdükleri görülüyor. Bu durumda, küçük bir katkı olması umuduyla Calvin ve Kalvinizm hakkında bazı giriş bilgilerini sunmak gerekiyor.

16. yüzyılın ilk yarısında başlayan Katolik Kilisesi’nin öğretisini reddetme ve Kitabı Mukaddes’ten başka hiçbir dinsel kaynak kabul etmeme olarak özetlenebilecek Reform hareketinin en önde gelen temsilcileri Alman Martin Luther ile Fransız Jean Calvin’dır. Calvin, bugün dünyada kendini Reformdan geçmiş sayan hemen hemen bütün Kiliselerin atıf noktasıdır ve Protestan müminlerin çoğu, bu adı taşımasalar da, kendini Kalvinist sayar. Ama bazı Pro-

testan kesimler Calvin hakkında çok olumsuz kanaatlere sahiptirler. Örneğin Almanya'da ona "Cenevre despotu" adı takılmıştır. Almanya'da Naziler iktidardayken, 1936'da "*Vicdan Şiddete Karşı, Castellion Calvin'e Karşı*" adlı bir kitap yazan Stefan Zweig, bu eserinde büyük bir edebi beceri göstererek Calvin'den söz ederken aslında Hitler'den söz ettiğini herkesin anlamasını sağlamaktadır. Fakat önemli olan, diktatör Hitler'in kötülüklerini resmetmek için başkası değil de Calvin figürünün kullanılmış olmasıdır. Herhalde Cenevre'yi demir bir yumrukla yönetmesinden ve fikirlerine karşı çıkanları sürgüne göndermesinden veya Michel Servet'ye yaptığı gibi diri diri yakmasından ötürü.

Jean Calvin, 10 Temmuz 1509'da Paris'in yaklaşık 100 km kuzeyindeki Noyon'da doğdu. Soyadı o sıralar Cauvin idi. İlkokulu doğduğu kentte bitirdikten sonra, 14 yaşında okumak üzere Paris'e gönderildi. Fransa başkentinin en ünlü kolejlerinde okudu. Calvin'i 1528'de Orléans'da, 1529'da Bourges'da hukuk okurken görüyoruz. Sonunda eğitimini Orleans'da tamamladı. 1533'te Reform hareketine katıldı. Tam bir Katoliklikten, Tanrı'nın kelimelerinden başka kutsal bir kaynak tanımamaya, yani Protestanlığa geçişinin bedelini İsviçre'ye kaçmak zorunda kalarak ödedi.

Önce Bâle, sonra Cenevre'ye yerleşen Calvin, burada ana dili Fransızca olan Protestanlar için ünlü "Hristiyan Dininin Kuruluşu"nu (1536) kaleme aldı. 1537'de Farel ile birlikte bir "İnanç Bildirge"si yazmış ve tüm Cenevrelileri bunu imzalamaya davet etmiştir. Amacı, "kimin İncil'den, kimin Papa'dan yana" olduğunu öğrenmektir. Bunun üzerine kentte beliren çatışma ortamı Calvin'in Strasbourg'a sürgüne gitmesine yol açmış, ama 1541'de geri dönerek Cenevre Kilisesi'ni ve kentini örgütlemeye başlamıştır. Kentte çok katı bir teokratik yönetim kurmuş, fikirlerine karşı çıkanlara ağır cezalar vermiştir. Jean Calvin, 28 Mayıs 1564'te Cenevre diktatörü olarak ölmüştür.

Calvin'in ardılı Theodore de Beze, Kalvinizmi bir doktrin haline getirmeye başlayan kişidir. Kalvinizm Almanya, İskoçya, İngiltere, Hollanda ve Fransa'da yayılmıştır. Daha sonra hacı babalar denilen ilk püriten göçmenlerle birlikte Amerika'da da çok yaygınlaşacaktır. Kalvinistler 1875'te bir Dünya Birliği kurmuşlardır. Merkezi Cenevre olan bu birliğe bağlı mümin sayısı 2003 itibariyle 75 milyondur. Bunun dışında püritenler, presbiteryenler, evanjelistler vb. adı altında çok sayıda Kalvinist Protestan bulunmaktadır.

Kalvinizmin temel görüşleri, "Hidayet doktrinleri" veya "Kalvinizmin beş noktası" olarak bilinirler. Bunlara, her bir noktanın baş harfinden "TULIP"(lâle) de denilmektedir. Aslında bunlar doğrudan Calvin'den kaynaklanmazlar. Bunlar, 1618-1619 Dordecht sinodunda, Reformdan Geçmiş Hollanda Kiliseleri tarafından, onun eserlerinden ve vaazlarından hareketle formüle edilmişlerdir. Bu ilkelere "Dordecht Kanonları", yani "Dordecht Şeriatı" adı verilir.

Beş nokta olarak düzenlenen Dordecht hükümleri, esas itibariyle Kalvinizmin temellerini ortaya koyarlar. Buna göre, 1. nokta "Mutlak Yozlaşma veya Mutlak Yetersizlik" adını alır. İman sahibi olması insanın kurtuluşuna katkıda bulunmaz, çünkü iman da Tanrı'nın bir lütfudur. İman, Tanrı'nın günahkâra bir lütfudur, günahkârın Tanrı'ya verdiği bir şey değil. 2. Nokta "Koşulsuz Seçim veya Çifte Kader" adını alır. Buna göre Tanrı, daha dünyayı yaratmadan önce bazı kişileri kurtuluş yönünde tercih etmiştir. Bu seçim tamamen onun iradesinin ürünüdür. Bunu, onlardan iman, tövbe vb. beklediği için yapmamıştır. Tamamen tersine, tövbe ve imanı da seçtiği kişilere Tanrı verir. Bu durumlar, Tanrı'nın seçiminin nedeni değil, sonucudur. Bireyin erdemli olması veya davranışları seçimi etkilemez. Tanrı, tamamen kendi iradesiyle seçtiği kişileri, Ruhül Kudüs'ün gücüyle İsa'yı kabule yönlendirir Böylece

nihai kurtuluşun nedeni, günahkârın İsa'yı seçmesi değil, günahkârın Tanrı tarafından seçilmesidir.

Kalvinist doktrinde “Kişisel Kurtuluş veya Sınırlı Ke-faret” denilen 3. noktaya göre, İsa'nın insanları kurtarmak için kendini feda etmesi sadece seçilmişleri kurtarmaya yöneliktir. 4. nokta ise “Ruhül Kudüs'ün Etkin Çağrısı ve-ya Karşı Konulamaz İnayet” adıyla anılır. Buna göre, Tanrı bir dış çağrıda bulunur, bazıları bunu reddeder. Ama Tanrı yalnızca seçilmişlere bir de iç çağrıda bulunur ve bu reddedilemez. Nihayet 5. nokta “Azizlerin Sebatı” adıyla anılır ve Tanrı tarafından seçilen ve İsa'nın uğurlarına kendini feda ettiği herkes, Ruhül Kudüs tarafından imanla donatılmıştır ve ruhları ebediyete kadar kurtulmuştur.

Kalvinizmin kapitalizmin oluşumunda başat bir role sahip olduğu konusunu gündeme taşıyan ilk kişi olan Max Weber'in görüşlerini de haftaya irdeleyelim.

Kapitalist Kalvinistlerin Mucidi

Max Weber

“Kalvinist Müslümanlar” yakıştırmasıyla ülkemiz gündemine giren din ile iktisat arasındaki ilişkiler konusu, Kalvinizm ile kapitalizm arasında bir bağ olduğunu iddia eden Alman sosyolog Max Weber’in görüşlerinin araştırılmasını gerekli kılmıştır.

Max (Emil Maximilian) Weber, 21 Nisan 1864’te Erfurt’ta (Almanya) doğdu. Protestan bir ailenin 8 çocuğunun en büyüğü olan Max’ın babası önce hukukçu, sonra Ulusal Liberal Parti’den milletvekili olan bir siyasetçi idi. Bu yüzden evlerine çok sayıda entelektüel ve siyasetçi gelmekteydi. Küçük Max, bu sayede Dilthey veya Mommsen gibi önde gelen entelektüellerle erkenden tanıştı, onların teşvikiyle daha 12 yaşındayken Machiavelli, sonra da Marx, Nietzsche, Hegel okudu, ama en çok Kant’tan etkilendi. Annesi Helen, orta karar eğitilmiş, püriten, tamamen Kalvinist doktrin doğrultusunda yaşayan çok mümin bir kadındı.

Max, arkadaşsız ve yalnız, sadece okumayla geçen bir ortaöğretim döneminden sonra, Heidelberg'de hukuk okudu. Hukuk derslerinin yanında siyasal iktisat, felsefe, tarih ve ilahiyat derslerini de takip etti. 1886'da Göttingen Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. 1893'te Berlin'de hukuk profesörü oldu ve aynı yıl annesinin akrabası Marianne Schnittger ile evlendi. 1894'te Fribourg'ta siyasal iktisat profesörü olan Max Weber, ilk dersinde iktisadın siyasal bir bilim olduğunu ve özellikle devlet çıkarını göz önüne alması gerektiğini bildirerek milliyetçi ve devletçi tavrını ortaya koydu. 1898'e kadar Heidelberg'de hocalık yaptıktan sonra, aynı yıl sağlık sorunları nedeniyle dersleri bırakmış, 1903'te de üniversiteden istifa ederek, çağın en ünlü iki Alman sosyal bilimcisi olan Ferdinand Tönnies ve Georg Simmel'le birlikte Alman Sosyoloji Derneği'ni kurmuş, buradan da 1912'de istifa etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı çıktığında 50 yaşında olan Weber, yedek subay olarak askere gitme talebinde bulunmuş, ama bu isteği kabul edilmemiştir. Ulus-devletin zorunlu olduğuna inandığı için II. Wilhelm karşıtı bir siyaset izlemiştir. Yahudi karşıtlığına, Avrupa karşıtlığına ve demagojiye karşı çıkmıştır. 1918'de Alman Sosyal Demokrat Partisi üyesi olmuş, Birinci Dünya Savaşını sonlandıran Versailles antlaşmasında Alman heyetinde yer almış, Weimar cumhuriyetinin kurulmasına katkıda bulunmuştur. Aynı yıl Viyana'da ders vermiş, 1919'da Münih'te onun için kurulan sosyoloji kürsüsünün başına geçmiş ve 1920'de 56 yaşındayken, iyi tedavi edilmeyen bir zatürree-den ölmüştür.

Max Weber, siyaset merakını babasından, Protestanlığa ilgisini aşırı dindar annesinden almıştır. Freud'e yönelik keskin karşıtlığıyla tanınan Weber'in bu tutumu, onun sorunlu bir çocukluğun ardından psikanalitik yardım almasının zorunlu olduğunu kendinin de fark etmiş olması ve

savunma refleksi içinde bundan kaçınmak üzere veya ruhsal durumunun açığa çıkmasının anlaşılmasını önlemek üzere psikanalitiğin kurucusuna cephe alması biçiminde yorumlanmaktadır. Bilinen depresyonları, bir suçluluk kompleksinin, iyi çözölememiş bir Oidipus kompleksinin olduğunu göstermektedir. Anlayışlı olmayan, ama sahiplenici bir karısı vardır. Hayatı, siyasette teori ve pratik, bilim ve dinsel düşünce, Junkerlerin Almanyası ile ulusçuluk arasında defalarca bölünmüştür. Bu bölünmüşlük, onun zaten narin olan ruh durumunu daha da bozacaktır. Yaşadığı Almanya ortamı, 1871'de birleştirilen ve Bismarck tarafından Prusyalılaştırılan bir alandır. Bu ortamda, entelektüel düzlemde idealizm ile materyalizm arasında büyük bir kavga (Kant ve Hegel, Marx'a karşı) yaşanmaktadır.

Bu Almanya, aynı zamanda iktisadi olarak gecikmiş bir Almanya'dır. İngiltere ve Kuzey Denizi'ne kıyısı olan ölkelerde kökü 14. yüzyıla kadar giden kapitalistleşme ve sanayileşme süreci, Almanya'ya yeni yeni gelmektedir. İktisadi açıdan eskinin köhne veya eskimiş kabuğunu kırma aşamasında olan bu ölkö, doğal olarak kapitalizme büyük bir ilgi göstermektedir. Nitekim, Avrupa düşüncesi içinde kapitalizm hakkındaki ilk kapsamlı sentezler, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Almanya'da ortaya çıkmıştır. Karl Marx'ın *Kapital*'i, Werner Sombart'ın *Modern Kapitalizm*'i ve nihayet Max Weber'in 1904'te yayınladığı *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* adlı eseri, Almanların Avrupa'da başka hiçbir ulusta görölmeyen bir merakla kapitalizmi anlamaya çalıştıklarını göstermektedir.

Max Weber'in bu kitabı, Kalvinizm ile kapitalizm arasında kurduğu bağlantı nedeniyle büyük bir ün kazanmıştır. Weber'in analizini geliştirmek için oluşturduğu, kendi kadar ünlü bir kavram vardır. İdeal-tip adını verdiği bu kavramsal alet, ona göre, toplumbilimlerinin kültür bilimleri olmasının ortaya çıkardığı büyük sorunu çözecek nite-

liktedir. Weber'e göre, kültür âlemi sonsuz sayıda olaydan ve çok sayıda çözülemez nedenden meydana gelir. Bu durumda, her çözümleme, hakiki olanın önceden saf hale getirilmesine dayanmalıdır. Araştırmacı, böylece analiz nesneleri ile kategorileri, kendi için esas olan sorunsalın işlevinde basitleştirerek ve sistemleştirerek inşa eder. Demek ki Weber'e göre araştırmacı, araştırmasını sayesinde yürütebileceği ideal-tipleri, ona temel olarak gözüken unsurların abartılması ve idealize edilmesi yoluyla kurmaktadır. Böylece araştırma nesnesini en çok açıkladığını düşündüğü unsurları (bunların en sık rastlanılanları olması gerekmez) bir araya getirerek, bütün hakkında tutarlı bir tanıma ulaşmaktadır.

Weber, modern kapitalizmin oluşumunda Kalvinizmin rolünü de böyle bir ideal-tip soyutlaması içinde geliştirmiştir. Bunu da haftaya göreceğiz.

Kapitalizmin Ruhu

Max Weber'in ünlü kitabı *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu*, ilk yayınlanışından 102 yıl sonra, ülkemizde çok az kimse tarafından okunmuş olmasına rağmen, kendini konuyla ilgili gören hemen herkes tarafından tartışılıyor. İnsanlarımızın bilgi sahibi olmadan fikir sahibi olmalarına alışık olmama karşılık, yeni kuşakların “kulaktan dolma” bilgileri gene “kulaktan” edinmemeleri için küçük bir katkının gerekli olduğunu düşünüyorum.

Weber, kitabında “Mübadele olanaklarının değerlendirilmesi yoluyla bir kâr elde etme umuduna dayanan ekonomik faaliyete ‘kapitalist’ adını vereceğiz” demektedir. Daha ileride, kapitalist faaliyetin bir yatırımın verimliliğinin hesaplanması yoluyla kâr peşine düşmek olduğunu söylemektedir. Ona göre Protestanlığın ilkesi, “para kazanmak, daha fazla para kazanmak, ama hayatın anlık zevklerinden kaçınmak”tır. Weber'in tanımladığı bu ekonomik davranış

biçimi, yalnızca zaten kapitalist olarak nitelenen toplum-
larda değil, birçok uygarlıkta ve çeşitli dönemlerde görül-
mektedir. Zaten Weber, kapitalist tipten ekonomik faaliye-
ti modern dünyaya özgü olarak görmemektedir. Ona göre
“modern kapitalizmi başka bir şey karakterize eder”

Weber’e göre, modern toplumun özelliği yeni bir ka-
pitalist faaliyet türünü ortaya çıkartmasıdır; buna “özgür
emeğin işletme içinde rasyonel örgütlenmesi” demektedir.
Modern kapitalizmin kendine özgü yanı, kâra mali spekü-
lasyon veya devlet işlerinin finansmanı yoluyla değil de ça-
lışmanın rasyonel bir biçimde düzenlendiği firmada, özgür
işçilerin emeğini sömürerek ulaşmasıdır. Demek ki mo-
dern kapitalizm, bürokratik olarak örgütlenen işletmelerde
girişimciler tarafından rasyonel bir şekilde yönetilen ücret-
li emeğe dayanmaktadır. Girişimciler bu emek gücünü
kullanarak kâr etmenin ve böylece sermaye biriktirmenin
peşindedirler.

Ancak Alman sosyoloğa göre modern kapitalizmin
gerçek temelleri teknik ve ekonomik nedenlere değil, ah-
lâki ve psikolojik nedenlere dayanmaktadır. Nitekim Batı
rasyonalizmi burjuvazi tarafından taşınmış, bu burjuvazi
ilk atılımını dinde, daha da özel olarak Kalvinizmde bul-
muştur. Weber bu bağlamda Protestanlığın iki ana kana-
dını karşılaştırırken, Luther’i muhafazakâr, Calvin’i dev-
rimci bulmaktadır. Weber, bunun kökenini Kalvinist çifte
kader dogmasının müritler üzerindeki psikolojik etkile-
rinde bulmaktadır. Calvin’e göre, Tanrı daha baştan bazı-
larını kurtuluşa yöneltmiş, bazılarını da cehenneme mah-
kûm etmiştir. Bu durumda inançlı bir Kalvinist, kendi ka-
derinin işaretlerini mesleki faaliyetinde arayacaktır. Zen-
ginlik ararken elde edeceği başarı onun seçilmiş olduğu-
nun işareti olacaktır. Çünkü ancak seçilmişler başarılı ola-
bilirler. Kalvinistler, seçilmiş olduklarından emin olmak
için hayatlarını mesleklerinin çerçevesinde metodik bir

zenginlik arayışına dönüştüreceklerdir. Tabii ki zenginlikleri lüks ve gösterişe harcamak söz konusu değildir. Kapitalizm, böylece rasyonel bir şekilde zenginlik peşinde koşan Calvinistin bu azla yetinme tavrı içinde atılımının ilk hareketini bulacaktır. Tanrı'yı tamamen aşkın ve insanın çok uzağında gören bu din anlayışı, müminleri hem kendilerini Tanrı'nın "faal araçları" olarak görmeye hem de "kötümser bireycilik" (Tanrı dünyaya karışmadığı için manevi yalnızlık içinde olan insanın hali) içinde Tanrı'yı yücelterek kendi kurtuluşunun yönünü görmeye yöneltmektedir. Bu da, "Hristiyanın yaptığı her şey Tanrı'nın şanına hizmet eder" cinsinden Calvinist formülü vermektedir. Eylem aracılığıyla olan bu yüceltme (çalışma), manevi büyüünden arınmış bu dünyada iş görmekte, bu da Calvinist müminin hayatının tümünü her an, her eylemde rasyonelleştirmeye götürmektedir.

Weber, "Kapitalizmin gelişmesinin başat sorunu sermayenin kökeni değil, kapitalizmin ruhunun kökenidir" derken, bu ruhun merkezine çalışmanın ibadet olmasına ilişkin Calvinist görüşü yerleştirmektedir. Zaten Weber'in en zor anlaşılan görüşlerinden biri bu noktada ortaya çıkmaktadır. Çünkü o, kapitalizmi değil, onun "ruhunu" ve bu yeni ruhun ortaya çıkışını incelemiştir. Kapitalizm, Calvinizm ortaya çıkana kadar gelenekçi, işgücünün örgütlenmesinde irrasyonel bir tutum içindeydi. Gelenek halinde süregiden bu düzeni ancak yeni bir dinsel ahlak kırabilirdi. Çünkü Weber'e göre, her toplum etik bir toplumdur ve ahlâki ve dinsel çıkarlar ekonomik çıkarlardan daha gerçektirler.

Eğer bu yeni ekonomi anlayışı içsel ve ahlâki bir nedenden kaynaklanmasaydı, modern kapitalizm her yerde ortaya çıkardı. Oysa modern kapitalizm Avrupa'da, Protestan reformunun ortaya çıktığı yerde belirmiştir. Batı Hristiyanlığının değerlerini belirleyen Katoliklik fakirliği, fa-

kirlere yardımı yüceltmekte, faizi yasaklamakta, böylece kapitalizmi engellemektedir. Oysa kapitalizmin ideal tipi bunların tamamen tersindedir. İte Kalvinizm bu kapitalizmin ideal tipini devreye sokmutur. Bu durumda zlmesi gereken sorun, ekonomik rasyonellemeye etki eden ekonomi-dıı rasyonelletirici olguların hangileri olduğunun belirlenmesidir. Weber kendi sorduğu soruya, bunun yeni bir ahlâk sayesinde olduğu cevabını verirken, bu yeni ahlkın “modern uzmanlamaya yol atığını, tke-timi frenlediğini, tasarrufu tevik ettiğini ve zenginlemeye yönelik bütün ahlâki eletirileri ortadan kaldırdığını” sy-lemektedir. Kapitalizmin ruhunun anahtar kavramı, “se-küler yetingenlik”tir.

Weber’in “kapitalizmin ruhu”nun Kalvinist doktrin erevesinde olutuğuna ilikin iddialarının ne kadar ge-erli olduklarını da haftaya göreceğiz.

Max Weber Nerede Yanıldı?

Max Weber'in kapitalizmin gelişmesinde Kalvinizmin önemli bir rolü olduğuna dair görüşleri çok sayıda bilim adamı tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştiriler çok büyük boyutlara ulaştığından, bu yazıda bunların odaklandıkları noktaları ele almakla yetinmek gerekmektedir.

Weber'e yönelik eleştirilerin başlangıç noktasını, Alman sosyoloğun Kalvinist çifte kader doktrininin yorumlama tarzı meydana getirmektedir. Birçok yazar tarafından kanıtlandığı üzere, bu mezhebin ilahiyatçılarının yazılarında bu doktrinin müridlerde herhangi bir varoluş kaygısına yol açtığıнын işaretini bulmak mümkün değildir. Öte yandan Weber, insanların kaderlerinin yönünün işaretlerini görmek için zenginleştiklerini söylemektedir. Ama bunun tamamen tersi bir yorum daha geçerlidir. Öte dünyadaki konumlarının ne olacağının peşinen ve değişmez bir şekilde belirlendiğini bilen insanlar, bu durumda hiçbir

şey yapmayacaklardır. İnsanın harekete geçmesi için geleceğine hükmedebilmesi gerekir. Ayrıca ekonomik başarının mümin bir Kalvinistin öte dünyada cennete yönelik olduğunu işaret ettiğine dair hiçbir gösterge yoktur. Zaten burada bir de büyük açmaz bulunmaktadır. Eğer Weber'in görüşleri kabul edilecek olursa bütün zenginlerin cennetlik, bütün fakirlerin de cehennemlik oldukları sonucunu üretmek gerekir. Bu da kimin patron, kimin işçi veya köylü olacağının Tanrı tarafından peşinen belirlendiğine götürür. Ve Kalvinist işçilerin neden cehennemlik oldukları sorusu havada kalır.

Ama asıl önemli nokta, Kalvinizmin 16. yüzyılda ortaya çıkmış olmasına rağmen, kapitalizmin daha 14. yüzyılda Katolik Kuzey İtalya ve Flandre'da çoktan harekete geçmiş ve kurumlarını oluşturmaya başlamış olmasıdır. Zaten başta Luther ve Calvin olmak üzere birçok Protestan önder kapitalizme karşı çıkmıştır. Luther kapitalizmin olmazsa olmazı olan faizi yasaklarken Calvin komşunun harcamasından elde edilen her kazancı ve servet biriktirmeyi şeriata aykırı olarak ilân etmiştir. Bunun yanı sıra 16. ve 17. yüzyıllarda Katolik Kilisesi ile Protestan Kiliseler ekonomiye ilişkin olarak aynı hükümleri koymaktadırlar. Nitekim bu yüzyıllarda Fransız ve Hollandalı Kalvinistlerin topladıkları bütün sinodlarda faiz, aşırı çalışma (Tanrı'ya ayrılması gereken zamandan çalma), kazanç hırsı hep mahkûm edilmiştir. Resmi dini Kalvinizm olan İskoçya'da, 18. yüzyıl gibi ileri bir tarihte bile gerekenden fazlasını istemenin günah olduğu, hayatı fakir yaşamamanın gerektiği ve zenginlerin günahkâr oldukları tartışılmaz dini hükümler olarak yürürlükteydiler. Zaten Kalvinistlerin tek atıf noktası olan Kitabı Mukaddes fakirliği yüceltmekte, İnciller İsa'nın fakir öldüğünü olumlu bir hüküm olarak koymaktadırlar. Ayrıca Kalvinizm, Weber'in iddia ettiğinin tersine dünyevi çalışmayı değil manevi çalışmayı kutsamaktadır.

Weber'in Protestan ülkelerin kapitalist gelişimde daha ileri oldukları görüşü de doğru değildir. Örneğin Almanya'nın Katolik kesimleri çoğu Protestan kesimden daha gelişmiştir. Veya Calvinist İskoçya çok fakir ve geri bir ülke iken, Katolik Kuzey İtalya veya Fransa'nın birçok bölgesi veya Belçika vb. kapitalizmde başı çeken alanlar olmuşlardır. Ama asıl önemlisi, kapitalizmin asıl taşıyıcısı İngiltere'nin Calvinizmle bir ilgisinin bulunmamasıdır.

Weber'in Calvinistlerin kapitalistleşmeye yatkınlıkları konusundaki saptaması da düzeltilmeye muhtaçtır. Calvinistlerin çoğu yerde ekonomik başarılar elde ettikleri doğrudur, ama 16., 17. yüzyıllarda her yerde azınlık veya Hollanda'daki Fransız Calvinistler gibi göçmen durumunda olmuşlardır. Bu durumda askerlik ve devlet kademeleri gibi prestijli görevlerden uzak tutulmuşlardır. Bunların çiftçilik yapmaları da mümkün olmadığından, tıpkı Yahudiler gibi iş dünyasına yönelmek zorunda kalmışlardır. Ama eğer çoğunluğun Katolik olduğu bu ülkelerin tabanı kapitalist olmasaydı, Calvinistler bir şey yapabilirler miydi? Ve Weber'in mantığından, aynı nedenlerle iş dünyasına yönelen ve zenginleşen Yahudileri kapitalizmi geliştiren unsur olarak görmek mümkün değil midir? Nitekim, Weber'in çağdaşı Werner Sombart, kapitalizmi kuran unsurun Yahudiler olduğunu iddia etmiştir. Öte yandan Weber'in düşüncelerini desteklemek üzere örnek olarak verdiği Hollanda'da Calvinistlerin çoğu Fransız göçmenidir ve Yahudi ile Ermeniler bu ülkenin gelişmesinde Calvinistler kadar önemli bir rol oynamışlardır. Böylece açıkça ortaya çıktığı üzere, Weber'in analizine kanıt olarak sunduğu Calvinist tüccarların ortak paydası Calvinist olmaları değil, 16. yüzyıl Avrupa'sının büyük ticari ve endüstriyel (ama Katolik) merkezlerinden göç etmiş olmalarıdır. Günümüzde benzer bir durum Japon, Çinli ve Korelilerin ABD'de diğerlerinden daha başarılı olmalarında ortaya çıkmaktadır. Bunlar

en son göçmenlerdir ve ayakta kalmak için başarılı olmaktan başka çareleri yoktur. Tıpkı Yahudi cemaatlerinin dünyanın her yerinde bu zorunluluğu hissetmeleri gibi. Böylece din ile kapitalizmin gelişimi arasında hiçbir bağ bulunmadığı kanıtlanmış olmaktadır.

Bütün bunların ötesinde Weber bir ilişkiyi daha ters kurmuştur. Ona göre Calvinistler kapitalist olmaktadırlar. Oysa tarihsel araştırmaların gösterdiği üzere, ilişki tamamen tersine olup ticaretten ve endüstriden zenginleşenler Calvinist olmaktadırlar; çünkü Calvinizm ibadete Katoliklikten çok daha az zaman ayırmaktadır. Kapitalist açısından zaman para demek olduğundan, ona daha fazla zaman bırakan dine geçmektedir.

Weber'in en büyük yanılgılarından biri kapitalizmin tanımına ilişkin olmuştur. Öyleyse haftaya modern bilimin kapitalizm konusundaki görüşlerini ele alalım ve "İslami Calvinizm"ın Türk kapitalizmi ile bir bağlantısı var mı onu görelim.

Kapitalizm ve “Kayserili Kalvinistler”

Kapitalizm tanımlanması çok zor bir olgudur. Yalnızca İngilizce ansiklopedi ve sözlüklere bakıldığında bile bu güçlük kendini hemen ortaya koymaktadır. Örneğin *Encyclopaedia Britannica*’nın 2006 baskısında, “Serbest piyasa ekonomisi veya serbest girişim ekonomisi olarak da adlandırılır. Kapitalizmde üretim araçlarının çoğu özel mülkiyettedir ve üretim ile gelir dağılımı büyük ölçüde piyasa işlemleri aracılığıyla olur” biçiminde tanımlanmıştır. *Oxford İngilizce Sözlüğü* ise, “Sermaye sahibi olma; kapitalistin konumu; kapitalistlerin varlığını teşvik eden bir sistem” demektedir. Başka bir *Oxford Sözlüğü* ise, “Bir ülkenin ticaret ve endüstrisinin devlet değil de kâr peşindeki özel kişiler tarafından kontrol edildiği ekonomik ve siyasal sistem” tanımını getirmektedir. Son olarak *Merriam-Webster Sözlüğü*’nün tanımı şöyledir: “Toprak, fabrikalar, demiryolları gibi üretim araçlarının tümünün veya çoğu-

nun kâr peşindeki özel kişilerin mülkiyetinde olduğu ve başlangıcında tam rekabet koşullarında çalışan sistem."

Kapitalizmin tanımı konusunda birçok dilden çok sayıda sözlüğü kapsamına alan birçok tarama çalışması yapılmıştır. Ortaya çıkan sonuç şaşırtıcıdır. Bu tanımlar, birbirleriyle çoğu zaman çelişmektedirler. Bu durumda sözlüklerden medet ummaktan vazgeçerek, iktisat biliminin konu hakkındaki kazanımlarına bakmak ve Max Weber'in. Türkiye'de yeni bir tartışmaya yol açan, kapitalizmi Kalvinizmle ilişkilendirdiği tanımı bu doğrultuda irdelemek gerekmektedir.

Weber, ana hatları itibariyle, kapitalizmin çalışma hayatının rasyonelleşmesiyle geliştiğini, sermaye birikiminin de, dinsel öğretilerden destek alan Kalvinistlerin çok çalışıp israf etmeyerek yaşamaları sonucu gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Oysa Weber'in kitabını yazdığından bu yana geçen yüz yıl içinde yapılan iktisat tarihi araştırmaları, sermaye birikiminin azla yetinen çalışkan Kalvinist burjuvalar sayesinde değil, 15. yüzyıldaki coğrafi keşifler sonucu başlayan Avrupa dışı kıtaların talanından, uzak mesafelerde yapılan devlet destekli tekellerden, Afrika'dan büyük kitleler halinde Yeni Dünya'ya götürülen kölelerden, korsanlıktan, devletlerin yürüttükleri savaşlardan, devletlere verilen borçlardan vb. kaynaklandığını ortaya koymuşlardır.

Bu araştırmaların birikimli sonuçları değerlendirildiğinde, Weber'in aslında kapitalisti tanımlıyorum zannederek, bir cins esnaf ve tüccarı tanımladığı görülmektedir. Weber'in tanımladığı "Kalvinist" tüccar, bir kapitalist değil, kapitalizmle birlikte yaşayan ve eski sistemin devamcısı olan bir esnaf, tüccardır.

Kapitalizmin gerçek doğasına baktığımızda, onun bir rekabet sistemi olmadığı, aksine rekabetten nefret ettiği görülmektedir. Kapitalizmde firmaların eğilimi tekelleşme

yönündedir. Piyasa serbesttir, ama piyasada söz sahibi bir firma oluşturmanın maliyetinin milyon dolarlar seviyesinde olduğu düşünülürse, zaten sermaye sahibi olanlar için serbesttir. Ayrıca serbestlik, devletin fiyat oluşumuna müdahale etmemesi anlamına gelmektedir. Yoksa isteyen istediği piyasaya giremez. Bunun yanı sıra, fiyat teorik olarak üretici ile tüketicinin, yani arz ile talebin kesiştiği noktada oluşur deniliyorsa da kapitalizmde fiyat piyasaya egemen firmalar tarafından kapalı kapılar ardında oluşturulur ve tüketici buna maruz kalır, fiyatı değiştirme gibi bir olanağı yoktur.

Bu arada mübadele ekonomisi ile kapitalizmi birbirine karıştırmamak gerekir. Malların para karşılığı mübadele edilmesi, tüm tarih boyunca yer alan bir olgudur. Kapitalizmin özelliği, belirsiz bir piyasa ve belirsiz bir tüketici kitlesi için üretim yapmasıdır. Bu durumda kapitalizmin amacı insanların ihtiyaçlarını karşılamak değil, kârını olabilecek en çok miktara ulaştırmak için ihtiyaç yaratmaktır. Bu durumda kola, sigara, sakız, moda ürünleri gibi milyonlarca ihtiyaç olmayan, ama arzu nesnesi haline getirilen mal yaratılır ve tüketici bunlara yönlendirilir. Buna karşılık, piyasadaki gelen talebe göre üretim yapan firmalar, çapları ne olursa olsun, kapitalist değildirler. Bunlar fiyatı belirleyemezler, ona maruz kalırlar.

Bütün bunların ışığında, "İslami Calvinist" olarak nitelenen Kayserili firmaların hiç de kapitalist olmadıklarını söylemek mümkün hale gelmiştir. Çünkü bu firmalar, ne girdi (yani üretim için kullandıkları malzemeler) ne de nihai ürün fiyatlarını belirleyebilmektedirler. Öte yandan, bunların "bir Calvinist gibi davranarak", yani azla yetinecek, çok tasarruf yaparak öz sermayeleri genişletmeleri de kapitalist oldukları anlamına gelmez. Bu noktada kapitalizmin başka bir özelliğinin işaret edilmesi gerekmektedir. Bu sistemde, piyasaya hükmeden firmalar uzmanlaşmaz-

lar, kârlı her alana yatırım yaparlar. Holdingler böyle olur. Bu durumda kendilerini risklere karşı korurlar. Ama uzmanlaşan firmalar kriz durumunda batır ve azla yetinecek oluşturdıkları öz sermayelerini de bir günde kaybederler. Ayrıca uzmanlaşan firmalar, her zaman uzmanlaşmamış kapitalist firmaların hükmü altında, onların kurallarına göre davranmak zorundadırlar. Öte yandan kapitalizm kredi demektir. Yani gerçek kapitalist başkalarının sermayelerini kullanarak onlara faiz ödeyen kişidir. Ancak Kayseri örneğinde, İslami duyarlılıkları yüksek muhafazakâr müteşebbisler söz konusudur ve bunların faiz karşısındaki tavırları bellidir.

Öyleyse "Kayserili Kalvinistler" ya gerçek Kalvinistler gibi faiz yaşağını ortadan kaldıracaklar ya da kapitalist olamadan büyük esnaf olarak kalacaklardır.

İnsan Nasıl İnsan Oldu ya da Ekolojiden Ekonomiye

Japonya'nın Pasifik Okyanusu'na bakan sahillerinden birinde yaşayan bir yengeç türünün sırtında tam bir samuray figürü yer almaktadır. Bu durumu açıklayan iki teori bulunmaktadır. Birincisi, bir efsanedir. Buna göre, çok eski tarihlerde iki samuray ordusu burada karşılaşır ve çarpışır, büyük zayıat verilir, ölenler denizi doldurur ve onların ruhları bu yengeçlere geçer. Sırtlarındaki figürün nedeni budur. Bilimsel olan ikincisine göre ise, bu efsaneyi bilen bölge balıkçıları, sırtlarındaki çizgiler samuray figürünü biraz andıran yengeçler yakaladıkları zaman korkuyla bunları denize iade etmekte, diğerlerini de yemektedir. Yüzyıllarca süren bu ayıklama işlemi sonucu, bölgenin yengeçleri artık sırtlarında tamamen samuray suratı taşıyor hale gelmişlerdir, zaten ayıklama işlemi halen sürmekte, sırtında samuray figürü olmayan veya eksik bir figür taşıyan yengeçler Japonların midelerine gitmektedir.

Evrım tam da böyle bir şeydir. Her canlı bulunduğu ortama doğrudan bağlı ve bağımlıdır. Bu ortam zaman içinde değişirken üzerinde yaşayan canlıların evrimini de biçimlendirir. Canlılar birbirlerine öncelikle bir beslenme zinciri ile bağlıdırlar. Bitkiler toprağın, suyun ve güneşin olanaklarını sentezler, otçul hayvanlar onları, etçil hayvanlar da otçulları yer. Ancak ekolojik koşullarda bir değişme, örneğin iklimde bir soğuma veya yağmurda bir azalma, önce bitkileri azaltır, sonra otçulları ve nihayet etçilleri. Bu durumda bazı canlı türleri yok olurken diğer bazı türler dönüşerek (evrilerek) yeni koşullara uyum sağlarlar ve varlıklarını başkalaşarak sürdürürler.

Öte yandan ekosistemde yer alan türler de içinde yaşadıkları ortamın değişmesine neden olurlar. Bu durumda her bir tür ekolojik bir faktör haline gelerek aynı ortamda yaşayan diğer canlı türlerinin evrimini etkiler, bazen de tetikler. Otçulların çoğalması ot varlığını azaltarak birçok otçul türünün yok olmasına veya bazılarının etçil haline gelmesine yol açabilir. Örneğin aslında otçul olan bazı maymun türleri, bu gibi durumlarda etçil hale gelmişlerdir.

İnsanın evrimi ise dramatik ekolojik denge değişiklikleri sonucu meydana gelmiştir. Ağaçlarda yaşayan otçul insansı maymunlar, bundan yaklaşık 2 milyon yıl önce, Afrika'nın doğusunda meydana gelen büyük kırılma sonucu bölgenin ağaç varlığını kaybedip bitki örtüsünün çayıra (savan) dönüşmesi sonucu, düze inmek zorunda kalarak insana giden yolu, yani insanın evrimini başlatmışlardır.

Evrım, aslında çevreye nazaran yetersiz bir canlının yeterli hale gelmek üzere yaşadığı değişimlerin adıdır. İnsansılar da düze indiklerinde tamamen yetersizdiler. Ne hızlı koşabiliyorlardı ne sivri dişleri veya pençeleri vardı. Yani bütün etçiller için ideal bir av konumundaydılar. Bu durumda ya yok olacaklardı (ki birçok insansı türü yok olmuştur) ya da yeni ekolojiye uyarak evrimleşeceklerdi. Bazı insansı tür-

leri için ikincisi olmuştur. Bazı türler, savan koşullarında dört ayak konumundan iki ayak konumuna geçmişler, böylece ön ayakları serbest kalarak el haline gelmiş ve böylece alet yaparak insanlaşmaya başlamışlardır (bu arada: alet kullanmak bütün maymunların ortak özelliğidir). Dik konum (birçok maymun zaman zaman dik konuma geçer, ama bu konumun sürekli olmasını gerektirecek ekolojik bir değişmeyle karşılaşmadıkları için dört ayak konumunda kalır), beyni serbest bırakarak hacminin ve işlevinin genişlemesine yol açmıştır. Bundan sonraki aşama ve insanlaşma sürecini tamamlayan halka, insanın doğal beslenme zincirinden çıkarak kendi düzenini kurmasıdır. Yani ekoloji ekonomiye dönüşmektedir. İnsan, hayvanları ve bitkileri evcilleştirerek, doğal beslenme zincirinin yerine kendi üretilmiş doğasını, yani ekonomiyi kurmaktadır.

Biyolojik olarak bir hayvan olan insanı diğer hayvanlardan ayıran tek bir özelliği vardır ve bu, çoğu zaman sanıldığı gibi akıllı değildir, çünkü bütün hayvanlar akıllıdır (akıl, hayatta kalma becerisi, yani problem çözme yeteneği olarak tanımlanır). İnsan, üretim yapan tek canlı olarak, ekonomik bir varlık olarak diğer canlılardan farklılaşmaktadır. Ve zaten insanı insan yapan unsur da onun üretim yoluyla doğal doğanın yerine, üretilmiş doğayı ikame etmesidir.

Yaradılış teorilerinin kökeni ise, ilk insanların doğayı ve kendilerini açıklamak üzere oluşturdukları kozmogonilerin çevresinde ve doğrultusunda yer almaktadır. Herhangi bir bilimsel bilgiden yoksun olan ilk insan, evreni, canlıları mitoslar çerçevesinde açıklamakta ve bütün bunların doğaüstü güçler tarafından oldukları halleriyle yarattıklarına inanmaktadır. Bu mitoslar, her ilkel toplumda mutlaka bulunan yaradılış efsanelerine can vermektedir. Ancak Eski Yunan'dan itibaren bu efsanelerden kuşku duyulmuştur. Daha MÖ 6. yüzyılda Anaksimandros insanın

bir su hayvanından türediğini ileri sürmüş, ondan yüz yıl sonra Empedokles bütün canlıların sürekli bir dönüşüm içinde olduklarını ileri sürmüştür.

Fakat Kitaplı dinlerin de benimsediği yaratılış teorilerine ilişkin asıl bilimsel karşı çıkışlar ilk önce Aydınlanma döneminde şekillenecektir. Evrim teorilerinin babası ve yaratılış teorisinin ilk gerçek karşıtı Fransız Lamarck, canlılarda koşullara uyum sağlayamayan organ ve bölümlerin köreleceğini, yerini uyum gösterebilen yeni organlara bırakacağını ve canlıdaki bu değişimlerin gelecek kuşaklara aktarıldığını iddia eden ilk bilim adamı olmuştur. Evrim teorisinin en ünlü ismi ise hiç kuşkusuz Charles Darwin'dir. 1831 yılında *Beagle* gemisiyle Galapagos adalarındaki canlı türlerini inceleyen Darwin, evrim teorisinin temellerini atmıştır. Ancak bu alandaki asıl gelişmeler 20. yüzyılın başında olmuş ve Leakey ailesinin hepsi de bilim adamı olan çeşitli bireylerinin uzun soluklu araştırmaları, insanın bilinen en eski atasının (onların verdikleri adla Lucy), Doğu Afrika'da Olduvai mağarasında bulunan dişi bir insansiya ait kemikler olduğunu ortaya koymuştur. Lucy, yaklaşık 2 milyon yaşındadır.

Son zamanlarda özellikle Amerika'da tartışma zemini oluşturmaya başlayan "akıllı tasarım" iddiasıyla gündeme oturmaya başlayan yaratılış-evrim zıtlığı aynı düzlemde tartışılabilir bir şey değildir. Çünkü yaratılış teorisi, hiçbir sınıma olanak bırakmayan inanç alanında yer alırken evrim teorisi, her şeyin her an yeniden kanıtlanmak zorunda olduğu bilim alanında yer almaktadır. Bu durumda bu ikisi arasındaki çatışma bilim ile inanç arasındaki çatışma olacaktır, ki bilimin asal mantığının kanıtlanamayan inanç önermelerini hesaba katması mümkün olmadığından, bu çatışma tek yanlı kalacak, yani inanç kesimi sürekli olarak bilimin yanlış söylediğini iddia edip duracaktır.

Amerika, Katrina Kasırgasıyla Rüyasından Uyanıyor

ABD'nin en güzel eyaletlerinden Louisiana, şu anda Katrina kasırgasının ardından hâlâ sular altında. Ölü sayısının 25 bin civarında olduğu, maddi hasar tutarının ise 50 milyar doları geçeceği tahmin ediliyor. Red Kit'in "Mississippi Kumarbazı" macerasında gösterildiği üzere, eyalet zaten nehir taşkınlarına alışıktır. Nehir gemisi dümencisinin söylediği gibi, "Nehir kaybolduğunda telgraf direkleri boyunca yol alırız"

Mississippi nehrinden güneye inerek 1682'de Meksika Körfezi'ne ulaşan Fransız kâşif Robert de la Salle, bölgeyi Fransa adına sahiplenerek Kral 14. Louis'nin şerefine Louisiane adını verir. Fransızlar 1702'de Bâton Rouge'u (Kızıl Değnek) ve 1718'de Nouvelle Orleans'ı kurarlar. Aynı tarihlerde Kanada'nın İngilizlere geçmesi sonucu çok sayıda Fransız, Louisiana'ya gelir, bunlara Kanadalı'nın (Acadien) bozulmuş hali olan Cajun denilmektedir. Fran-

sızlar buraya çok sayıda Dahomeyli köle getirmişlerdir. Ancak Avrupa savaşları nedeniyle “para, para, para!” diyen Napoléon, 1803’te burayı 15 milyon dolara ABD’ye satar. Bu arada 1804’te Haiti’nin bağımsız olmasıyla, çok sayıda Fransız, Dahomeyli köleleriyle Louisiana’ya gelir. Dahomeylilerin dini olan Vodou, bugün hâlâ varlığını sürdürmekte ve beyazları korkutmaktadır.

Louisiana bugün 115.306 km² yüzölçümü olan 4,5 milyon nüfuslu bir eyalet. Halkın 260 bini hâlâ Fransızca konuşuyor. Bugün ABD sathında Fransızca adı veya soyadı olan birçok zencinin kökleri bu eyalete dayanıyor. Örneğin ünlü şarkıcı Beyoncé’nin anne tarafından kökleri burada. Louisiana cazın vatanı olmakla da ünlü, özü itibariyle bir zenci müziği olan caz New Orleans varoşlarının marifeti, o kadar ki New Orleans’ın uluslararası havaalanının adı Louis Armstrong International Airport.

Eyalet, bataklıklarla dolu dümdüz bir ova, en yüksek yeri Mont Driskill sadece 163 m. Kızılderililerin “Suların Babası” dedikleri Mississippi, eyaleti kuzeyden güneye katediyor. Mark Twain’in *Tom Sawyer* ve *Huckleberry Finn*’ini okuyanlar, bu nehrin civarındaki son derece renkli hayatlar hakkında fikir sahibi olabilirler. Zencilerin yüklediği pamuk balyalarının taşındığı koloni tarzı evlerin benzeri gemilerin dolaştığı nehir ABD’nin kuzeyinden doğar, Meksika Körfezine dökülmeden önce Bayou denilen geniş ve sığ, durgun su alanları meydana getirir.

Katrina kasırgasının bu denli etkili olmasının başlıca nedeni, arazinin düz ve bataklık olmasının yanı sıra Mississippi’nin azgın sulara yardımcı olmasıdır. Fakat afet ne kadar büyük olursa olsun, dünyanın en “güçlü” ülkesinin duruma egemen olmakta çok gecikmesi birçok soru işareti doğurmuştur. Dünya medyasına “yağma yapıyorlar” diye teşhir edilen insanların aslında yardım gelmemesinden ötürü su ve yiyecek bulmak için marketlere girdikle-

rinin anlaşılmasından sonra “Amerikan Rüyası” iyice sorgulanmaya başladı.

ABD Ulusal İstatistik Bürosu’na göre, 2004’te fakir sayısı 1,1 milyon artarak 37 milyona ulaştı, yani toplam nüfusun % 12,7’si. Çok fakir sayısı ise 15,6 milyon, yani ABD’nin % 5,4’ü. Zencilerin % 25’i, Hispaniklerin % 22’si fakir. Zencilerin % 10’u çok fakir. Hiçbir sağlık sigortası bulunmayanların sayısı 46 milyon (% 15,7). Zencilerde bu oran % 35’in üzerinde. Siyahların % 9,4’ü ya hapis yatmış ya gözetim altında. Beyazlarda bu oran % 1,9. ABD Ticaret Bakanlığı’na göre, aile başına gelir son yıl içinde % 2,2 geriledi. Aynı oran zencilerde % 5,4.

Luxembourg Income Study’ye göre, yalnız yaşayan annelerin çocukları ülkelere göre şu fakirlik oranlarına sahip: İsveç, Danimarka, Belçika ve diğer birçok Avrupa ülkesi % 10’dan az. Kanada % 50,2, Avustralya % 56,2, ABD % 59,5. ABD’de zencilerde bu oran % 70’lere çıkıyor, yani ABD’de devlet fakirlere yardım etmiyor.

ABD’de 1900’de 8 beyaza karşılık 1 renkli insan varken bugün 3 beyaza karşılık bir renkli bulunmaktadır. Resmi bir nüfus projeksiyonuna göre, 1995’te % 64,5 olan beyaz nüfus 2005’te % 57,3’e gerilerken % 31,6 olan zenci oranı % 35,7’ye çıkacak. Bu da ırkçılığı artırıyor. 30 bin üyesi olduğu sanılan Ku Klux Klan zenci avına yeniden başladı.

Luxembourg Income Study’ye göre, devlet müdahalesi öncesi ve sonrası çocuk fakirliği oranları bazı ülkelerde şöyledir: Finlandiya önce % 12, sonra % 3; Danimarka önce % 16, sonra % 3; Fransa önce % 25, sonra % 7; Birleşik Krallık önce % 30, sonra % 10; ABD önce % 26, sonra % 22.

Dünya jandarmalığına soyunan Bush yönetimi ABD halkının hızla fakirleşmesine neden olmakta, fakirler çok fakir olmakta, çok fakirler de açlık sınırının altına düş-

mektedirler. Louisiana nüfusunun yarıya yakını renkli insanlardan oluşmaktadır. Amerikan rüyası galiba Katrina'yla sona erdi! Yöneticilerin "Biz haber verdik, kaçsalardı" dedikleri Louisiana zencilerinin çoğunun arabası yok!

Eski Bir Âdet, Yeni Bir Tartışma: Tûrban

Türkiye gündemini en çok işgâl eden konuların başında tûrban geliyor ve tarihin tersini söylemesine rağmen bu, sanki sadece kadınlara ilişkin bir sorunmuş gibi algılanıyor. Tûrban bir başörtüsü ve kökü tarihin derinlerine kadar iniyor. Fransa'da yaşayan bir Kuzey Afrikalı olan Muhammed Kasimi, *Tûrban Tarihi* adlı kitabında, bu örtünün kökenlerinin ilk Mezopotamya uygarlıklarına kadar gittiğini söyledikten sonra, MÖ 7. yüzyılda Asur kralının kadınların başlarını örtmelerini zorunlu kıldığını bildiriyor.

Ancak Kasimi, tûrbanın aslında hem erkeği hem de kadını kapsamına alan bir giyim parçası olduğunu işaret etmiyor. Tûrban kelimesi aslında Fransızca, ama Farsçanın *dulbend* kelimesinin Türkçede aldığı tûlbent biçiminden bu dile geçmiş. Fransızcadaki lüle (*tulipe*) kelimesi de bu çiçeğin sarıya benzemesinden ötürü aynı kökenden geli-

yor. Arapçada imame denilen tûrbana, Türkçede sarık veya başörtüsü de deniliyor. Hindistan'ın Racastan eyaletinde dinen başlarını bağlamak zorunda olan Rajputlarda sarığa pagdi denilmektedir. Ancak Avrupa dilleri onu Türkçeden itibaren benimsemişlerdir, örneğin İspanyolca ve Portekicede *turbante* olan kelime, Rumencede *tulipan* olmaktadır.

Tûrban, Eski Mısır'da üst sınıfa mensup olmanın göstergesidir. İslamiyet öncesi Araplarda birinin tûrban takmasını yasaklamak onu aşağılamak anlamına gelmekte, birinin sarığına vurmak ağır bir hakaret sayılmaktadır. Babillilerde gençlik ve gücün simgesi olan tûrban, Yahudilerde günahsızlığın simgesi olmuştur. Ama daha sonra Musevilikle birlikte, kadının alt konumda olduğunu göstermesi için erkeklerin yanında başını örtmesi zorunlu kılınmıştır. Ama bunu dinsel bir zorunluluk haline getiren Hristiyanlıktır. Kadınları başlarını örtmeye zorunlu tutan ilk kişi, Hristiyanlığın asıl kurucusu Tarsuslu Aziz Pavlos'tur. "Korinthoslulara Mektup"ta, "Tanrı esiniyle dua eden veya konuşan her kadın başını örtmelidir. Erkek başını örtmez, Tanrı'nın imgesidir ve şanıdır, ama kadın erkeğin şanıdır, çünkü erkek kadından değil, kadın erkekten yaratılmıştır ve erkek kadın için değil, kadın erkek için yaratılmıştır", demektedir.

Buna karşılık Musevilerde tûrban gücün, iktidarın simgesidir, bu öge Araplara emirliğin simgesi olarak geçecektir. Eski Ahit'te (Tevrat) Tanrı, Musa'ya kutsallık ve tanrısal gücün simgesi olarak tûrban takmasını emretmiştir. Bu emre Yahudi ve Müslümanlar uymuş, Hristiyanlar önce sadece kadında uygulamışlar, sonra ondan da vazgeçmişlerdir. Tevrat'ın Çıkış kitabında, "Ve Harun'la oğulları için... ince ketenden sarığı... yaptılar. Rabbin Musa'ya emrettiği gibi yaptılar" denilmektedir. Tevrat'ın Levililer kitabında bildirildiği üzere, tûrban kutsaldır: "Ve başı üze-

rine sarığı koydu ve sarığın ön tarafına altın levhayı, mukaddes tacı koydu. Rabbin Musa'ya emrettiği gibi yaptı.”

Türban yalnızca İbrahimi dinlerde değil, Hindistan'ın birçok kesiminde de kutsaldır. Örneğin 15. yüzyılda Kuzey Hindistan'da kurulan Sih dini de türbanı kutsal sayar. Sihler, Tanrı'nın yaratma eylemine saygılarından saçlarını kesmezler, böylece uzayan saçlarını türbanla örterler, bu yüzden bu örtüyü kutsal sayarlar. Hindu dinine mensup Hintli erkekler ise, sınıflarını, kastlarını, mesleklerini veya dinsel mensubiyetlerini belirtmek için bir kimlik işareti olarak türban takarlar. Sahra çölündeki göçebeler de kum ve güneşten korunmak için taktıkları türbanı bir kimlik unsuru haline getirmişlerdir.

Türbana Uzak Asya'da da sıklıkla rastlanmaktadır. Modernite öncesi Japonya, Çin ve Çin Hindi'nde, erkekler ve kadınları dinsel ve kimlikli nedenlerle türban takmışlardır. Örneğin Çin'deki sayısız köylü isyanlarından biri olan Jang Jue ayaklanmasına katılanların taktıkları sarı türbanlardan ötürü, bu ayaklanma tarihe sarı türban isyanı olarak geçmiştir.

Avrupa türbanı egzotik bir unsur olarak değerlendirmiştir. Bu kıyafet parçası özellikle Fransa'da zaman zaman moda olmuştur. Ama önce erkeklerde ve sonra onlara benzetmek isteyen kadınlarda. Örneğin Jacques-Louis David'in 1793'te yaptığı ünlü “Marat'ın Ölümü” tablosunda, banyoda Charlotte Corday tarafından öldürülen ünlü devrimcinin başı türbanlıdır. Keza aynı Fransız Devrimi'nin idama mahkûm ettiği Kral XVI. Louis, 1793'te giyotine giderken hücrelerinde hep taktığı türbanını başka bir mahkûma vermiştir. Bu türban 2004 yılında açık artırmayla 88 bin dolara satıldı.

Bugün İslamiyete tam uydukları iddiasındaki Talibanlar ile İranlı din önderlerinin dışında türban takan erkek Müslüman pek kalmamıştır. Oysa Osmanlı Padişahı II.

Mahmud 1826'da sarığı kaldırıp yerine fesi getirdiğinde büyük tepki almış ve "kâfir"likle suçlanmıştı. Hocalardan biri, "Muhteşem sarığın yerine sefil bir ikame" demişti.

Tûrban, Tûrkiye'de daha çok konuşulacak, ama önce-likle erkeklerin tûrban takmayı "devrini doldurmuş" bir âdet olarak görürken kadınları buna zorlamaya devam etmelerinin nedenleri üzerinde düşünmek gerekiyor.

20. Yüzyılın Akli Sartre Yüz Yaşında

Fransa'da yayınlanan *Peşin Hükümler Sözlüğü*'nde Sartre maddesinde şunları okumak mümkün: "Üretken edebiyat adamı, yerine göre romancı, oyun yazarı, denemeci, siyaset yazarı. Post-kartezyen filozof. Siyasette hep yanılmıştır." Büyük romancı Jacques Audiberti ise onun için, "Aklın bütün cephelerinde mevcut bir gece bekçisi" diyor. İnançlı bir Katolik olduğu için tanrıtanımaz Sartre'a her cephede karşı olan François Mauriac da, "Sartre 20. yüzyıl boyunca 'başat çağdaş' olmuştur, yani kültürün bütün kavşaklarında karşımıza çıkan kişi" Sartre, hem büyük bir edebi eser hem de büyük bir felsefi eser yaratan yegâne 20. yüzyıl insanı olmuştur. Bunu kendi varoluşundan hareketle ve özgürlükten hiç taviz vermeden yapmıştır. Çok çeşitli alanlarda yer alan eserleri aslında bu varoluş-özgürlük bağlamında büyük bir tutarlılık içindedirler. Roman, hikâye, felsefe, tiyatro, biyografi, otobiyografi, her tür deneme, si-

yasi yazı ve bildiriler, günlük, gazetecilik, senaryo... ve çağının bütün büyük tartışmalarına büyük bir atılganlıkla katılmıştır.

Bu yıl Sartre'ın doğumunun 100. yılı. Doğal olarak vatanı Fransa'da birçok anma etkinliği var, bir de "ulusal kutlama" programı düzenlendi, ama Fransa'nın dışında da birçok ülke ve kurum Sartre'ın eserlerini yayınlıyor, anma programları sayısız, bir tek Türkiye'de ses çıkmıyor. Oysa filozof bir zamanlar Türkiye'de de baş köşelerdeydi. Bu ülkede değerlerin çabucak eskimesi çok can yakıcı.

Jean-Paul Sartre veya ailesinin ona koyduğu tam isimle Jean-Paul-Charles-Eymard Sartre, 21 Haziran 1905'te Paris'te doğdu. Babası bir deniz subayı, annesi Alsaceli Schweitzerlerin kızıydı. Babasını 11 aylıkken kaybeden Sartre, annesi yeniden evlenene kadar onunla oturdu, sonra ihanete uğradığı duygusu içinde dedesinin yanına gitti. Beceriksiz bir çocuktuk, sakat ressam Toulouse-Lautrec'in tuallerde aradığı teselliye kitaplarda buldu ve oburca her şeyi okudu.

Paris'in en ünlü iki lisesi olan Henri-IV ve Louis-le-Grand'da okuduktan sonra 1924'te Ecole Normale Supérieure'e girdi, sınıf arkadaşları arasında sonradan büyük bir yazar ve siyaset adamı olan ve 1940'ta cephede ölen Paul Nizan ile her zaman Sartre'ın tam zıddı olarak gösterilen Raymond Aron da vardı. Sartre, 1929'da felsefe agrege'si olarak mezun oldu. Son sınıftayken tanıştığı Simone de Beauvoir ile ölünceye kadar ayrılmadan birlikte yaşadı. Mezun olduktan sonra liselerde felsefe öğretmenliği yaptı, savaşa katıldı, esir düştü, 1941'de kaçtı ve Paris'e gelerek siyasete daldı. Daha önce sahip olduğu pasifist bireyciliği terk ederek eyleme dahil olmayı, yani angaje olmayı seçti. "Başkalarının yerine düşünen klasik entelektüel artık tasfiye edildi, onun yerine diğerleriyle birlikte düşünen yeni entelektüel geçti." Sartre, angaje yazarın bir te-

zi savunmadığını, ama dünyayı “ifşa ettiğini” ve onu bir okuma parçası haline getirdiğini söyleyerek 1945’te bir grup entelektüelle birlikte (Camus, Nizan, Merleau-Ponty) çok ünlü *Les Temps Modernes* (Modern Zamanlar) dergisini kurdu ve komünistlere yaklaştı. Hindicini savaşı sırasında komünistlerin “yol arkadaşı” oldu, ama bu arkadaşlık Camus ve Merleau-Ponty’den kopmasına mal oldu.

1956’da Sovyet tankları Budapeşte’ye girip Macar ayaklanmasını çok gaddarca bastırınca, bu “arkadaşlık” bitti. Ama Sartre’ın mücadelesi bitmedi, Cezayir’in bağımsızlığından yana tavır koydu. Sırf destek için FLN (Cezayir Kurtuluş Cephesi) militanlarının “çantacısı” olduğunu söyledi, evi iki kere bombalandı, hapse atılmaya çalışıldı, ama bu sırada De Gaulle, “Voltaire hapse atılamaz, Sartre Fransa’dır” dedi. Daha sonra yolculukları ve entelektüeller ile siyasal liderlerle buluşmaları onu gerçek bir “karşı çıkış elçisi” haline getirdi. Mao, Fidel Castro, Che Guevara, Tito, Nasır... onu hep “sözü dinlenir kişi” olarak gördüler.

1945’te nazizme karşı özgürlüğün simgesi sayarak ziyaret ettiği ABD’nin Maccarthyciliğini “Amerika kudurdu” diye mahkûm etti. 1964’te Nobel Edebiyat Ödülü ona verildi; ama Sartre, Nobel komitesinin 50-60’lı yıllarda Soğuk Savaş döneminde ABD’den yana taraf tuttuğu gerekçesiyle bu ödülü reddetti. Bir de felsefi nedeni vardı, kabul ederse kurumsallaşacak, böylece özgürlüğü engellenecekti. 1967’de Bertrand Russell’in çağrısını kabul ederek Tribunal Russell’in başkanı oldu (Vietnam savaş suçlularını yargılayan sivil bir mahkeme). 68 olaylarında öğrenciler onun çoğu fikrini sloganlaştırdılar. 70’lerin başında. Fransa’da “*Maos*” (Maocular) denilen marjinal grupları desteklemek üzere onların *La Cause du Peuple* (Halkın Davası) adlı dergilerinin yöneticiliğini yaptı. Daha da ileri giderek Maocu *Liberation* (Kurtuluş) dergisinin kurucusu oldu. 1973’te görme sıkıntıları, kendini yorgun ve yaşlı hissetme gibi

nedenlerle tüm yazı faaliyetlerine son verdi. Ama kendini çok sayıdaki röportaj aracılığıyla ifade etmeye devam etti.

J.-P. Sartre, 15 Nisan 1980'de Paris'te 75 yaşında öldü. Montparnasse mezarlığına olan son yolculuğunda onu 50 bin kişi uğurladı. Bütün Paris, bütün Fransa ve neredeyse bütün dünya bu "Yüzyıl-Adam"a selam durdu. Sartre ölümünden 25 yıl geçmiş olmasına rağmen hâlâ canlı, hâlâ yaşarkenki kadar hayranlık ve kin uyandırıyor. Bazıları için 20. yüzyılı omuzlayan en büyük entelektüel, diğer bazıları için bir şeytan. Ama Sartre bütün bunların ötesinde, tam bir filozoftu, yani 18. yüzyıl anlamında, Aydınlanma anlamında tam bir filozoftu, çevresindeki dünyaya ilişkin hiçbir şeyin ona yabancı olmadığı bağımsız bir akıl, her zaman adaletsizliğin karşısına dikilen bir eylem adamı. Postmodernleşen bu dünyada, yalnız kendisi için varolan ve giderek küçülen çoğu insan, Sartre'a bu evrensel konumundan ötürü kızıyor. Başta Husserl ve Heidegger olmak üzere birçok filozoftan etkilenen Sartre, hiçbir zaman bir çömez olmamış, her zaman orijinal bir filozof olarak kalmıştır. Özgürlüğüne çok tutkun olan Sartre, hiçbir hocanın öğrencisi olmadığı gibi hiç kimsenin de kendisinin çömezi olmasına izin vermemiştir.

Hergé 99, Tenten ve Milu 77 Yaşında

Belçika'nın başkenti Brüksel'in Etterbeek mahallesinde, 22 Mayıs 1907'de bir erkek çocuk doğar, çocuk kıyafetleri üreten bir firmada çalışan babası ve ev kadını annesi çocuğa Georges adını koyarlar. Soyadları da Rémi olduğuna göre, çocuk okulda Georges Rémi diye çağrılacaktır. Önce laik ilkokula gider, sonra babası onu ortaokulda Katolik enstitüsüne yazdırır. "Tanrısız" okuldan çıkartılan çocuk, gene dindışı olan "Belçika Izcileri"nden de ayrılarak "Katolik Izciler Federasyonu"na girmek zorunda bırakılır. Georges bu dönemde hem Katolik bir eğitim alır hem de izci gruplarıyla yurtdışına birçok yolculuk yapar hem de Amerikan Kızılderililerine ilgi duyar. Belçika aşırı sağıyla bir süre devam edecek ilişkileri Katolik eğitiminden, Tenten'in yolculuk merakı da izciliğinden kaynak bulacaktır.

Georges daha küçüklüğünden itibaren çizmeye çok meraklıdır. İlk resimli hikâyeleri *Izci Dergisi*'nde yayınla-

nır. Georges Rémi imzası ilk kez Şubat 1922'de Le Boy-Scout Belge'deki çizimlerinde görülür. Aralık 1924'te ise imzasını Hergé olarak atmaya başlar. Adının baş harfleri olan GR'yi RG olarak ters çevirmiş, bunların okunuşunun (Erje olarak okunur) başına bir de H getirerek Hergé'yi elde etmiştir (gene Erje okunur). Bu müstear adı almasının nedenini, "bir gün iyi bir desinatör olunca kendi adımı kullanacağım" diye açıklamıştır. 1925'te liseyi bitirir bitirmez, açık bir biçimde Kilise yanlısı ve milliyetçi bir çizgideki Katolik *Le XXeme Siècle* gazetesinde çalışmaya başlar, burada abonelerle uğraşan bir memurdur. Bu arada Totor adında bir kahraman yaratır, ama 1926'da askere gider. Ekim 1927'de görevi bitip gazeteye geri dönünce, artık sayfa düzeninden resimlemeye kadar gazetenin her işiyle uğraşan baş kişi haline gelir. Bu arada gazetenin tirajını artırmak amacıyla 1 Kasım 1928'de çıkartılmaya başlayan çocuk eki *Le Petit Vingtième*'in yönetmeni olur. Önce başkalarının yazılarını resimlerken bundan sıkılır ve eski kahramanı Totor'un adını Tintin'e çevirir, yanına Milou adında *Fox-terrier* cinsi bembeyaz bir köpek koyar ve Tenten 10 Ocak 1929'da *Le Petit Vingtième*'de hayata gözlerini açar.

Tenten, 1932'ye kadar Sovyetler Birliği'ne, Kongo'ya ve Amerika'ya gider, burada karşınızda antikomünist, sömürgecilik yanlısı bir Hergé vardır. İleride "değiştiginde" bu dönemi kendine sorulduğunda, "O sıralarda kim öyle değildi ki?" diye cevap verecektir. Tenten'e olan ilgi gide-rek artınca, Hergé, Casterman şirketiyle anlaşarak Tenten'i albümler halinde yayınlamaya başlar. Ama Hergé 1939'da tekrar askere alınır. Savaş sırasında *Le XXeme Siècle* kapanır, Hergé 1940'ta *Le Soir* gazetesinin gençlik ekinin başına geçer. 1942'de *Esrarlı Yıldız* ile ilk renkli Tenten ortaya çıkar. 26 Eylül 1946'da *Tintin* dergisinin kurulmasıyla Hergé gerçek bir ünlü olur. 1948'de derginin Fransa

edisyonunun devreye girmesiyle de uluslararası hale gelir. Casterman Yayınevi, 1960'ta bir milyonuncu albümü satarak bu uluslararasılığı belgeler.

Hergé, Tenten'in ününün giderek artması üzerine işlere yetişemez ve 10 kadar desinatörün yardımını aldığı Studios Hergé'yi kurar. Tenten artık bir endüstri haline gelmiştir, aynı zamanda yaratıcısının ününü kat be kat aşan bir efsane haline gelmiştir.

Böylesine bir efsanenin oluşmasının temelinde, hiçbir resim eğitimi almamış Hergé'nin bulduğu, *La Ligne Claire* (duru çizim) adını verdiği bir grafik tarz yatmaktadır. Duru çizim, aslında paradoksal bir sisteme dayanmaktadır. Öykünün düğümü, esrarı akla karanlığı getirir, ama Hergé öyküsel anlatısını en parlak resimleri kullanarak geliştirmektedir. Duru çizim, asıl kaygısı netlik olan yalın bir çizim estetiğine dayanır. Nesnelerin, kişilerin ve dekorların konturlarını eşkalınlıkta bir mürekkeple çizip sistematize ederek mümkün en yüksek duruluğa ulaşmak söz konusudur. Böylece dekorlar gerçekçi bir şekilde çizilmekte, planların estetik birliği kurulmakta, renkler basit ve dalgasız olarak uygulanmaktadır. Ayrıca renk, esas olarak nesne ve kişileri tanımlayan unsur haline getirilmektedir, bu amaçla gölge ve taramalara yer verilmemektedir. Hergé mükemmelin ve saydamlığın peşinde olduğu için, çizgi romanın okunabilirliğini en yüksek noktaya çıkartmak üzere bütün eklenti çizimleri devre dışı bırakmaktadır. Çünkü duru çizim yalnızca desen değil, aynı zamanda senaryo, hatta bir zihniyettir. Hergé'nin çiziminde, en küçük bozucu bir unsurun hemen dışarı atıldığı net ve temiz bir dünya arayışını yakalamak mümkündür. Bütün resimlerin tam bir gün ışığı altında olduğu duru çizim, Tenten'in sinemadaki başarısızlığının da temel nedeni olmuştur. Sinemada önlenemeyen gereksiz ayrıntılar, ışık farklılıkları, bir hareketin en güçlü anının değil de bütününün göste-

rilme zorunluluğu, net ve temiz duru çizime alışık Tenten meraklılarını hayal kırıklığına uğratmıştır.

Hergé'nin "çizgilerin demokrasisi" de denilen duru çizim tekniği birçok aşamadan geçerek sona ulaşır. Önce senaryoya göre grafik dekupaj yapılır, Hergé bu aşamada her kareyi alel usul çizer. Onlarca müsveddeden sonra Hergé karakaleme geçer. Kişileri çizer, sonra karar verdiği kareleri temize çeker. Bunun ardından gelen netleştirme aşamasında arabalar, manzaralar, üniformalar vb.yi çizer. Gerçeklik uğruna olay yerine gider, kroki alır, fotoğraf çeker. Her şey tamamlandıncaya uçlu kalem ve çini mürekkebiyle netleştirme başlar. Son aşamada, Hergé, kendi bulduğu bir teknikle renkleri yoğunluğu azaltılmış ve yüzeye eşit dağıtılmış olarak sürer.

Hergé 3 Mart 1983'te öldü. Bütün dünya basını günlerce ondan söz etti, ama Georges Rémi'nin öldüğü gün bile, yarattığı kahraman Tenten ondan fazla ilgi gördü. O halde haftaya bu babasını geçen çocuğa bir bakalım.

Ölümsüz Tanten ve Milu

Charles de Gaulle, “Benim tek uluslararası rakibim Tanten’dir. İkimiz de sıradan insanlarız, ama güçlülerden korkmayız” demeyi severdi. Bundan 77 yıl önce, 10 Ocak 1929’de genç, hatta yenyetme bir gazeteci, Brüksel’den Moskova’ya gitmek üzere trene bindiği zaman bir efsane-nin doğmakta olduğu pek belli değildi. Yanında Milu adındaki beyaz köpeğiyle dünyanın her bir yanına giden Tanten, ilk macerasından itibaren bir dünya olayı haline geldi. *Petit Vingtieme*’de hayat bulmasından bu yana 60’tan fazla dile çevrildi ve 200 milyondan fazla albüm sat-tı. Casterman Yayınevi, Tanten’den yılda 12 milyon euro kâr ediyor. Türev ürünlerden de 16 milyon euro geliyor. Tanten’i kendi dillerinde yayınlayan yayıncılar da bir o kadar kazanıyorlar. 1937’den beri giderek artan taklitler ile korsanlar hesaba katılacak olursa, Tanten yılda yaklaşık 100 milyon euro (160 trilyon TL) ciro yapıyor.

Tenten efsanesi, Hergé'nin ölümünden bu yana zayıflamak bir yana sürekli güçleniyor. Tenten'in doğduğu 1929'dan Hergé'nin öldüğü 1983'e kadarki 54 yıl içinde 95 milyon albüm satılmışken o tarihten bu yana geçen 25 yıl içinde 110 milyon albüm satıldı. Daha yakınlarda *Güneş Tapınağı* albümünün unutulmuş tek bir karesi 6500 euroya alıcı buldu.

Tenten, herhalde tüm çizgi roman tarihinin en kural dışı kahramanıdır. Diğer kahramanların aksine hiçbir olağandışı özelliği yoktur. Yakından bakıldığında adeta tamamen gerçekdışıdır. Bir hecenin iki kere tekrarı olan adı tamamen uydurmadır, ad mı, soyad mı, takma ad mı olduğu belli değildir. Mesleği olan gazeteciliği yaptığı görülmemiştir. Gerçek bir yaşı yoktur. Bazen bir çocuğa, bazen bir yeniyetmeye benzer, ama davranışları çoğu zaman bir yetişkininkidir. Evi, arabası, mülkü yoktur, çok nadiren para harcar, hep aynı kıyafeti giyer. Annesi, babası, kardeşlerinin, yani bir ailesinin olup olmadığı bilinmez. Sevgilisi yoktur, evli değildir. Ama bu yalnızlık dizinin güçlü yanını meydana getirmektedir. Tenten'in duygu ve tutkulardan tam arınmışlığı, onu dünyanın her ülkesinde her yaştan insanın özdeşleşebileceği bir figür haline getirmektedir. Milu'dan başlamak üzere diğer başlıca kişilerin hepsinin belirgin karakterlere sahip olmaları, baş kahramanın yalnızlığını, saflığını ve nötrlüğünü dengelemektedir. Zaten albümler geliştikçe, Hergé bu yan kahramanları yavaş yavaş onun ailesi haline getirir: Kaptan Haddock, Profesör Tournesol, Dupont ve Dupond, Çang, Nestor, Castafiore...

Birey olarak bu kadar özelliksiz olan Tenten, aslında ete kemiğe bürünmüş bir iyilik meleğidir. Değerlerini (Batı değerleri) tüm dünyaya dayatmak ister. Cesur, temkinli, kurnaz, kötülüğe kapalı ve yalnızdır. Özellikle bu sonuncu konumundan ve tüm maceralarında başka bir ülkede so-

run çözüyor olmasından ötürü, Orta Çağın tüm ahlâk öğretisini somutlaştıran “Gezgin Şövalye” imajının 20. yüzyıldaki temsilcisidir. Maceralarında kötü durumlardan çoğu zaman mucize eseri kurtulması, Orta Çağ masallarının mucizeyi çok önemseyen yapısının devamı olmaktadır.

Tenten, Mavi Lotus macerasıyla birlikte yetişkin olur, “öteki”ne açılır, onun sorunlarını üstlenir, yani tam bir gezgin şövalye olur. Kırık Kulak’la birlikte artık Tenten’in maceraları değil, onun etrafındaki dünya ve o dönemin büyük değişimleri önemli olur. Tenten, bu süreçte iktidarların kutsallığını yerle bir eder, maskeleri düşürür, yolsuzluğa dayalı sistemleri ifşa eder ve hep zayıflardan yanadır. Tenten, yolculuklarında bütün kültürlerden ve dillerden insanlarla ilişki kurar. Aslında Tenten’in maceraları geçen yüzyılın panoramasıdır: Kongo’da sömürgecilik, Amerika’da gangsterlik, Japonya’nın Mançurya’yı işgâli, uzayın fethi ve diğerleri.

Dünyanın en büyük coğrafya ve yolculuk dergisi *Geo*, 2000 yılında Tenten için özel bir sayı çıkardı. Böylece Tenten albümlerinin birer yolculuk öyküsü olarak da okunabilecekleri tescil edilmiş oldu. Tenten, 22 ülkeye gitmiştir, ama en çok Orta Avrupa, Ortadoğu ve Güney Amerika gibi çatışmaların yoğunlaştığı yerler vurguludur. Tenten gittiği yerlerde yerel kültür unsurlarına çok önem verir. Tenten’in babası Hergé, en çok dağ ve tropikal orman sever, çünkü buraları gerçek dekorun dışına çıkabildiği düş alanlarıdır. Buralara ilişkin olarak idealize resimler yapar. Tropikal orman çizimlerinde coğrafyadan çıkıp, Gümrükçü Rousseau’nun resimlerine yaklaşır. Bol bitki, derin yeşil, değişik hayvanlar. Orman onun düşlerinin, dağ ise kâbuslarının yeridir: kar, tehlikeli düşüşler, çığ.

Hergé, Tenten’i dünyada dolaştırırken çoğu zaman jeopolitik tiyatrolar da kurmuş, bu amaçla beş hayali ülke yaratmıştır. Ortadoğu çatışmaları için Khmed; Doğu-Batı

bloku çatışmaları için Sildavya (kapitalist)-Bordürya (komünist); Amerikan-İngiliz çıkar çatışmaları için San Teodoros-Nuevo Rico. Tenten, bu değişik coğrafyalarda yaşadığı maceralar boyunca siyasal açıdan değişim göstermiştir. İlk macerasında anti-Sovyet ve sağ bir çizgide olan, Kongo'da sömürgeciliği savunan Tenten, 1960'tan itibaren Belçikalı olmaktan çıkmıştır. Bu tarihten sonra artık Belçika'ya atıf yoktur. Ulusal aidiyeti kaybolan Tenten, evrensel bir kahraman haline gelirken yavaş yavaş ideolojiler-üstü hale de gelmiştir.

Ancak Tenten, yaratıcısının normal dışı durumlara olan ilgisinin etkisinden hiçbir zaman kurtulamamıştır. İlk kez Firavun'un Puroları'nda ortaya çıkan normal dışı olaylar, sonunda çok rasyonel açıklamalara kavuşur. Kara Ada'da da aynı şey olur. Bu iki albümde, Tenten bu inanışları gülünç hale getirir. Ancak bir bilim adamı olan Tournesol'ün albümlerde ortaya çıkmasıyla, paradoksal bir şekilde, olağandışı olaylar bilimsel olarak açıklanmadan kalırlar.

Tenten gezgin şövalyedir. Onun gibi yurtsuz, mülkiyetsiz, ailesiz, batıl itikatları olan, her daim genç, çelişkili ve bu yüzden de ebediyete doğru yürüyen, çekici bir çelişki yumağıdır.

İsyankâr Bir Soyтары: Coluche

İtalya'da Mussolini'yi iktidara taşıyan ekonomik çöküntü, aynı zamanda birçok İtalyanın yurtlarını terk ederek yabancı diyarlarda şans aramasına da yol açmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce Kuzey İtalya'dan Fransa'ya göç edenler arasında Colucci çifti de vardır. Karı koca Paris'e yerleşir, erkek inşaatlarda badanacılık yapar, kadın da çiçek satar. 1944'te bir oğulları olur, artık Fransız olmuşlardır ya, ona Michel adını verirler. Baba 1947'de ölür, anne Simone kazandığı azıcık parayla iki çocuğunu yetiştirmek zorunda kalır. Michel, büyüyüp ünlü olduğunda o günleri anarken, "Ben küçükken en zor anlar ay sonlarıydı, özellikle son otuz günü" diyecektir. Ama o tarihlerde savaştan yeni çıkmış Fransa'da da işler kolay değildir. Göçmen kaynayan varoşlarda iş ve ekmek aslanın ağzındadır.

Michel Colucci hayatının başlangıcını şöyle anlatmaktadır: "Çok parlak (!) bir ilköğretimden sonra, artık başa-

rıszılığın dehşetini tatmamak için bir daha okula geri dönme hatasını işlemedim. PTT'ye telgrafçı olarak girdim, kısa bir süre sonra istifamı istediler. Bunun üzerine birçok meslek dalında çıraklık yaptım (toplam 14): fotoğrafçı, kahvede garson, çiçekçi, sebze satıcısı. Sonra bir fabrikaya satış görevlisi olarak girdim. Oradan çıkmış olmaktan üzgün değilim.. Akşamları Contrescarpe Sokağı'nın oralarda sürte sürte gitar çalmasını, şarkı söylemesini öğrendim ve bir gün düşlerimi süsleyen sanat âleminde beni ayıran duvarı aşiverdim. Le Vieux Bistrot adlı lokantada, sonra başka birinde şarkı söylemeye başladım. Bir gün bir kabareye şarkı söylemek için girdim, beni bulaşıkçı kadrosuna aldılar. Burada aylarca kaldım ve şarkıcılık kariyerimin başlangıcını burada yaptım.

Chez Bernadette adını taşıyan bu kabarede bulaşık yıkamanın yanı sıra gitar da çalan Michel, Colucci soyadından türetilme ünlü "Coluche" adına burada kavuşacaktır. Sonra şöhret basamaklarını hızla tırmanacaktır. Toplumdaki bütün adaletsizlikleri, eşitsizlikleri eleştiren skeçleri Fransızlara bir ayna tutmakta, onların kendileri hakkındaki tasavvurlarıyla gerçeğin ne kadar farklı olduğunu göstermektedir. Komedyen, adeta bir toplum eleştirmenidir. Halk, artık kimseyi dışarıda bırakmadan siyasetçisinden askerine, gazetecisinden reklamcısına, ırkçısından faşistine ve komünistine herkesi eleştiren bu çağın palyaçosunu benimseyecektir.

Coluche aslında bir provokatördür, herkesi gıcıkla-makta ve kışkırtmaktadır. 1980'de provokasyonunu olabilecek son noktasına götürür ve 30 Ekimde Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olduğunu açıklar. Sloganı "mavi, beyaz, bok"tur. Üç renkli (mavi, beyaz, kırmızı) Fransız bayrağına yapılan bu atıf, aslında bu ülke siyasetinin sonunda büyük bir eşitsizlik yarattığını işaret etmekte, halkın farkına bile varmadığı ırkçılığını ifşa etmektedir.

Aday Coluche, “Ben azınlıkların adayı olacağım. Bunları toplarsanız çoğunluk eder”, der ve siyaset sınıfını ürkütür, üstelik yapılan kamuoyu yoklamalarından birinde oyu % 16 çıkmıştır. Bir müddet sonra tartışma programlarına da alınmaz, çünkü o bir “soytarı”dır. Hatta bir radyocu, onu programa çıkarttığı için işten atılır. Baskılar sonunda o kadar artar ki 7 Nisanda adaylıktan çekildiğini açıklamak zorunda kalır.

1984’te en iyi erkek oyuncu Cesar’ını kazanarak Fransa’nın en prestijli sinema ödülünün sahibi olmasına rağmen, devamlı saldırdığı üst sınıfların saygısını bir türlü kazanamaz. Kimse soytarıyla birlikte gözükmek istememektedir.

1985 yılında “Gönül lokantaları”nı kurar, amacı evsizlere yemek sağlamaktır. “Bu kadar aç insanın bulunması benim hatam değil. Ama eğer bu konuda hiçbir şey yapmazsam o zaman benim hatam olacak” diyerek kurduğu bu yardım kuruluşu bugün hâlâ işlemektedir. Eline ciddi paralar geçmeye başladıktan sonra ünlü yardımsever Başrahip Pierre’e yüklü bir çek gönderirken “Aynı gemide değiliz, ama aynı limana ulaşmaya çalışıyoruz”, demeyi de ihmal etmemiştir.

Coluche aynı zamanda büyük bir hız tutkunudur. Çok büyük dayanıklılık ve beceri isteyen Paris-Dakar rallisine motosikletiyle katılmıştır ve 29 Eylül 1985’te motosiklet pist hız rekorunu kırmayı denemiş ve kırmıştır. Zaten ölümü de motosiklet üzerinde olacaktır. 19 Haziran 1986’da Güney Fransa’da çok virajlı bir yolda bir kamyonla çarpışacak ve 42 yaşında bu dünyadan ayrılacaktır.

“Sağlıklı olmak en yavaş ölüm biçimidir”, diyerek ölümle bile dalga geçecek kadar sınır tanımaz bir komik olan Coluche, “tarihe geçen” sözleriyle de ünlüdür. Komik olarak yalnızca parmak veya gerdan hareketleriyle yetinen veya kendi söylediklerine herkesten fazla gülen veyahut

ezberini unutarak asıl komikliği istemeden yapanların vergi rekortmeni olduğu bu ÷lkede, soytarılığın “ciddi bir iş” olduğunu göstermesi umuduyla “Büyük soyтары” Coluche’ten birkaç alıntı yapmaktan kendimi alıkoyamıyorum.

– Herkesin fikri vardır, kanıtı kötü fikirlerin olması.
– Memur, kütüphanedeki kitap gibidir, ne kadar yük-seğе koyarsan o kadar az yararlanırsın.

– Söyleyecek şeyi olmayanların en iyileri susanlardır.
– Tanrı alkolü, çirkin kadınlar da öp÷lsün diye yarattı.
– İngiliz mutfağı basittir, soğuksa bira, sıcaksa çorba-dır.

– Yoldaşlar! Kapitalizm insanın insan tarafından sö-mür÷lmesidir, sendikacılık tersi.

– Siyasetçiler için en zor şey, söylenmemesi gereken şeyleri akılda tutacak bir hafızaya sahip olmak.

– Televizyona çıktıklarında hiçbir şey söylemiyorlar. Normal, çünkü çok fazla kişi seyrediyor.

– Tanrı şöyle dedi: “Paylaştırmak lazım, zenginlerin yiyeceğı, fakirlerin iştahı olacak.”

– Yanılırken kalabalık oldukları için haklı çıkıyorlar.

Ünlü Ama Bilinmeyen Bir Dâhi: Auguste Comte

Auguste Comte, Fransız Devrim takvimine göre Yıl VI'da, yani 19 Ocak 1798'de şiddetli deflasyonun Fransız ekonomisini vurduğu bir dönemde doğdu. Bu sıralarda Yeni Jakobenler güçleniyor, Kilise-karşıtı yeni bir yıldırma hareketi örgütleniyordu. Comte, bu dönemden Danton'un şu sözünü hep aklında tutacaktır: "Eğer yerine bir şey koyabilerseniz her şeyi tamamen tahrip edebilirsiniz."

Türkiye'de sözü çok edilen, ancak hakkında, özellikle de düşünceleri hakkında pek bir şey bilinmeyen bu "ilâhi olmayan peygamber", aslında hem sosyolojinin hem de pozitivistizmin kurucusu olarak dünya düşünce tarihinde çok büyük bir yere sahiptir. Doğduğunda ona konulan ad, ailesinin koyu bir Katolik gelenekten gelmesi nedeniyle Isidore Auguste Marie François Xavier biçimindedir. Ama o, yalnızca Auguste'ü kullanacaktır.

1806'da yatılı olarak girdiği Montpellier Lisesi'nde Aydınlanma felsefesini keşfetmiş, 14 yaşındayken Tanrı inancını ve Katolik imanını kaybetmiştir. Daha lisedeyken otoriteye karşı çıkan, Napolyoncu siyasete karşı duran bu çocuk, hem matematikte çok parlaktır hem de retorik sınırında güzel konuşma birincisidir. Bir dâhinin tüm özelliklerini taşıyan bu liseliye, arkadaşları Sgananarelle (Moliere'in ilk kez 1660'ta oynanan aynı adlı oyununun baş kahramanı, Parisli bir burjuva, müthiş bir ahlâkçı) veya filozof lâkabını takmışlardır.

Auguste Comte, 1814'te daha 16 yaşındayken, Fransa'nın en iyi yüksekokullarından Polytechnique'e 4. olarak girdi (Güney illeri birincisiydi). 1816'da disiplinsizlik ve isyan suçlamasıyla okuldan atıldı, yaşamını sürdürebilmek için matematik dersleri vermeye başladı. 1817'de Saint-Simon kontunun sekreteri oldu, ama 1824'te patronuyla bozuştı; çünkü Comte bu tarihte ilk önemli kitabı olan *Pozitif Siyaset Sistemi* adlı kitabını yayınlamış, Saint-Simon da bu kitaba "*Sinai İlmihal*" adıyla sahip çıkmıştı.

1825'te hayatının ilk kadınıyla tanıştı. Caroline Massin adında bir fahişe olan bu kadını kötü konumundan kurtarmak için ona matematik dersleri verdi ve onunla evlendi. Bu sıralarda yeni bir genel doktrin'in gerektiği konusundaki kanaati güçlenmektedir. Bu amaçla, 2 Nisan 1826'da evinde "Pozitif Felsefe Dersleri"ni başlattı. Pozitif ilkelerinin birliği altında kavranan bilimlerin tümünü 72 derste sunmayı hedeflemekteydi. Ancak ağır bir depresyon geçirince derslere ara vermek zorunda kaldı, Esquirol hastanesinde aylarca yattı ve iyileşmeden çıktı. Polytechnique'e hoca olmak için başvurdu, ama belletici kadrosuna razı olmak zorunda kaldı, bu görevini 1851'de bırakacaktır. 1830-1842 arasında *Pozitif Felsefe Dersleri*'ni 4 cilt halinde yayınlar. Karısı, onu sonuncu cilt yayınlandığında terk eder.

Geçinmek için matematik dersleri vermeyi sürdürmektedir. Öğrencilerinden birinin kız kardeşi olan Clotilde de Vaux ile bu sayede tanışır. Tam bir umutsuz aşk olan bu öyküde, Clotilde ertesi yıl veremden ölür. Bunun üzerine Auguste Comte'un düşünceleri bir cins dinselliğe doğru kaymaya başlar. Büyük aşkının matemini tutmak üzere kendini inzivaya mahkûm eder ve bir *İnsanlık Dini* geliştirir. Bu doğal dinin büyük dinlerle hiçbir ilişkisi yoktur.

1848'de Pozitivist Dernek'i kurar. Bu derneğin sloganı "Düzen ve Gelişme"dir. Sonradan Brezilya bayrağında yer alacak bu slogan, ülkemizde de "İttihat ve Terakki Cemiyeti"nin adını etkilemiştir. Aynı yıl patlayan Cumhuriyetçi devrim Comte'a pozitivismi halka anlatmak için beklediği fırsat olarak görülür. İşçi sınıfıyla ilgilenmeye başlar ve proletaryayı felsefesine bağlamaya çalışır. Ama başarılı olamaz. Inzivada olması onu dünyadan haber alma konusunda engellemektedir. Müthiş bir mektuplaşmanın içindedir. 3 bin mektup göndermiş, 6 bin almıştır. Bu arada "İnsanlığın Büyük Rahibi" olur ve 1851-1854'te *Pozitivist Siyaset Sistemi*'ni, 1852'de *Pozitivist İlmihal*'i, 1856'da *Öznel Sentez*'i yayınlar.

Auguste Comte, 5 Eylül 1857'de ölmüş, Père-Lachaise mezarlığına defnedilmiştir. 1983'te mezarına, insanlığı temsil eden bir heykel dikilmiştir. Sorbonne Meydanı'ndaki heykeli ise, sosyalist siyasetçi, akademisyen ve gazeteci Claude Allegre'in gayretleriyle yakın tarihlerde yer değiştirmiştir. Bir bilim âşığı olan Claude Allegre, eğitim bakanı olunca bu heykeli kaydırmayı ve 90 derece döndürmeyi sağlamayı başarmıştır. Böylece Sorbonne Üniversitesi, Saint-Michel Bulvarı'ndan daha iyi görülür hale gelmiştir.

Bir Comte hayranının söylediği gibi, "Zamanımızın genelleşmiş olgularından biri olan Comte'a vefasızlık, esas olarak onun doktrinlerinin bilinmemesinin affedilemez olmasından kaynaklanmaktadır" Nitekim yalnızca poziti-

vizm teorisinden ötürü şöyle bir tanınan ve çoğu kimse tarafından yerden yere vurulan bu “dâhi”, sosyoloji (terim ona aittir) veya kolektif insanın bilimi ile ahlâk veya bireysel insanın bilimi gibi iki yeni bilimin kurucusu olmuştur. Bunlardan birincisi ruhani ile dünyevinin ayrılığı üzerine dayalıdır (Comte’a karşı çıkanların çoğu bu vurgudan ötürü ona tavrı koymaktadır), ikincisi ise kendine diğergâmlığın (bunun Fransızcası olan altruisme de Comte tarafından yaratılmış bir terimdir) doğuştan olduğunu temel almaktadır.

Auguste Comte’un biyolojiye olan katkıları bilinmez, ama önemlidir. Ortam ve canlılar üzerindeki etkisi konusundaki teorileriyle bilimsel ekolojinin öncülerindendir. Bilimlerin tasnifi konusundaki yaklaşımı bugünkü genel sistemler teorisine veya sistemik düşünceye şaşırtıcı derecede yakındır. Aynı zamanda “maddeci” psikiyatriye yönelik saldırılarıyla anti-psikiyatrinin kurucu babalarından biri olmuştur. Fakat en şaşırtıcı teorileri “beynin işlevleri” konusundadır. Bilimin keşfetmek için onyıllarca uğraşacağı konuları o baştan görmüştür. Bugün kabul edilen, beynin bağlantılı üç sistem halinde bölünmüşlüğü o önceden anlamıştır. Onun verdiği adlarla beyin şu bölümlerden oluşur: duygusal beyin (bugün limbik beyin), düşünsel beyin (bugün neo-korteks), faaliyet beyni (bugün sürün-gen beyni).

Ünlü filozof Alain’in dediği gibi, “Comte konusunda sadece Comte’a inanmak gerekir.” O halde biz de gelecek hafta onun düşüncelerini kendi yazdıklarından görelim.

Auguste Comte ve Pozitivizm

Düşünce tarihinin en bütünsel sistemlerinden birini oluşturan Auguste Comte, elbette bir soy zincirinin içinde yer almaktadır. Düşünsel ataları, Descartes'ın *Yöntem Söylevi*, Montesquieu'nün *Yasaların Ruhü*, Condorcet'nin *İnsan Zihninin Gelişiminin Tablosu* gibi Aydınlanma sürecini oluşturan eserlerdir. Comte'un amacı, bütün bilgi alanlarını kuşatan ve tamamlayan, böylece toplumu yönetmek için rehber olacak yeni bir bilgiye ulaşmaktır.

Bu kapsamlı ve çok iddialı sistem kurma faaliyeti esnasında, Auguste Comte, kendi ürettiği bazı temel kavramlara dayanmaktadır. Buna göre, "pozitif zihniyet", nedenlerin bir yana bırakılması, her tür mutlak'ın uzaklaştırılması ve yalnızca yasaların aranmasıyla belirlenir. Pozitif, kurmaca olanın zıddı olarak hakiki, yararsızın zıddı olarak yararlı anlamına gelir. Bunun yanı sıra, özgür insanlar grubu olarak "toplum", bir soyutlama olan bireye indirge-

nemez. Bu arada Comte'un kurduğu yeni bilim olan sosyolojiye ulaşılmaktadır. "Sosyoloji", toplumsal olgulara özgü temel yasaların bütünü'nün pozitif incelenmesidir. "Sosyoloji" veya kolektif insanın bilimi, ruhani olanla dünyevinin tamamen ayrılmasına dayalıdır. Comte ikinci bir bilim daha kurmuştur. "Ahlâk" (Etik'ten farklıdır) veya bireysel insan bilimi de diğerkleri için yaşama ilkesine dayalıdır. Ve nihayet, Comte'un son demlerinde ulaştığı nokta olarak, hepimizi kuşatan "Büyük Varlık", İnsanlık'tır.

Auguste Comte'un adıyla bitişik olan pozitivizmin düşünsel kökenleri d'Alembert, Turgot, Lagrange ve Condorcet gibi Aydınlanma düşünürlerinin eserlerinde yer almaktadır. Nitekim bu dönemde insan zihninin ilerlemesini, pozitif bilimlerin (matematik, fizik, kimya) gelişimi aracılığıyla hızlandırmanın yolları aranmaktaydı. Bu mirastan gelen pozitif felsefe, Comte'un terimleriyle "hakikatin bilimi"dir. Ona göre, "pozitif, hakiki ve yararlıyla aynı şeydir" Öyleyse, "pozitif felsefe kısır spekülasyondan vazgeçmeli, siyasal ve sosyal anarşieye son vermek için akıllar arasındaki uyumu sağlayarak toplumsal uyuma ulaşmalıdır. Bunu yapmak için keyfi varsayımları bir yana bırakmak gerekir. Yani olguları, bu olguların üstünde sayılan bir veya birkaç iradeyle açıklayan ilahiyatçıların ve mutlaka akılla ulaşılabilceğini iddia eden metafizikçilerin varsayımları yararsızdır. Pozitivist, "organizmanın kabul edebileceğı" gerçeklere, yani duyular aracılığıyla algılanan olgulara ve onların yasalarına bağılı kalır.

Comte, çoğu zaman bir totaliter olarak gösterilmiştir, çünkü insan ve doğa anlayışı sentetiktir. Oysa onun sosyolojisi, daha en başından itibaren ruhani ve dünyevi iktidarların ayrılığına dayalıdır. Ona göre, insanlığın evrimi bu iki iktidarın giderek ayrışmasına dayalıdır, bu açıdan olabilecek en özgürlükçü düşünürdür. Nitekim siyasetin ruhani alana her tür müdahaleden vazgeçmesini istemekte-

dir. Ve devletin karşısında kamuoyuna temel bir düzenleyici rol tanımaktadır. Bu nedenle laiklik düşüncesi ona çok şey borçludur ve zaten ona yönelik tepkilerin başlıca nedeni, onun sistemine yönelik olmayıp dinsel iktidar odaklarını ürkütmesidir. Ama Comte, sadece Din ile Devlet'in ayrılmasını değil, Devlet'in ahlâk, eğitim, tıp ve hatta bilim ve sanattan da elini çekmesini istemiştir. Comte, çoğu zaman dinci kesimlerden kaynaklanan bir propaganda ile totaliter gösterilmesine karşın, bugün Batı demokrasilerinde tanınan tüm özgürlük ve hakları talep etmiş ve onlardan çok daha ileri gitmiştir. Eksiksiz bir düşünce ve ifade özgürlüğü, sendika ve dernek özgürlüğü, miras özgürlüğü, eğitim özgürlüğü için mücadele vermiştir. Kölecilik, sömürgecilik ve ırkçılığın bütün biçimlerine yönelik çok etkili bir karşı çıkış sergilemiş, devletin ahlâk, eğitim ve tedavi alan ve tarzlarına müdahalesini reddetmiştir.

Auguste Comte, "dolaysız altı öncelim" dediği Kant, Hume, Condorcet, Joseph de Maistre, Bichat ve Gall'den beslenip, "modern felsefenin üç sistematik babası" Francis Bacon, Descartes ve Leibniz'den yararlanıp, Aydınlanma doğrultusunda yol alarak oluşturduğu "pozitivist doktrin"in metafizikten kaçınan, büyük hipotezlerden hoşlanmayan, sadece kesin ve somut kanıtlara bel bağlayan bir sistem olduğunu söylemektedir. Bu bağlamda, oluşturduğu "pozitif sosyoloji"nin ortaya çıkardığı yeni toplumsal düzene dayanan gerçekten rasyonel bir dünya kurmayı amaçlamaktadır. Bu yoldaki sloganı, "öngörmek için bilmek ve yapabilmek için öngörmek"tir.

Sosyoloji kelimesini "toplumsal fizik" anlamında ilk kez 1839'da kullanan Comte, daha sonraları "üç hal veya üç aşama yasası" olarak adlandırılacak olan teorisini 1822'de ileri sürmüştür. Ona göre, evrimi rasyonel olması gereken insanlığın üç hali, zihinsel halleridir. Her hal belli bir düşünce tarzına göre tanımlanır. Birinci zihinsel hal,

teolojik haldir, doğaüstüne yapılan atıfla belirlenir. İkinci hal, metafizik ve felsefi olanıdır. Tanrı'nın yerine aklı, doğaüstünün yerine aklileştirilmiş doğayı koyarak birinci hali laikleştirir. Üçüncü hal ise, bilimsel veya pozitif sosyolojik haldir. Önyargı ve tabuları devre dışı bırakır. Bilimsel, deneysel ve tündengelimci yöntemeye dayanır. Tarihsel evrim, bu üç halden geçişin aşamalarından ibarettir. Toplumlar, çocukluk, gençlik ve olgunluklarına denk düşen üç büyük gelişim aşamasından geçerler. Bu aşamaların birincisi "teolojik ve askeri", ikincisi "metafizik ve hukukçu", üçüncüsü de "bilimsel ve endüstriyel"dir. Comte'a göre bu, olması gerektendir, ama birçok toplum birinci aşamada kalmışken çok az toplum ikinci aşamadadır ve üçüncü aşama pozitivist felsefeye kurulmayı beklemektedir.

Auguste Comte'un bu rasyonel felsefesinin bir "din" yaratma sürecini de haftaya görelim.

Pozitivist Din Brezilya'ya Nasıl Taşındı?

Paul Benichou'nun uygun tanımıyla, 19. yüzyıl “peygamberler çağı” olmuştur. Bunlardan bazıları mevcut dinleri yeniden biçimlendirmeye uğraşırken diğer bazıları da yeni “din”ler kurmuşlardır. Bunlardan biri olan Auguste Comte, tüm bilimsel kabullerin gözden geçirilmesine dayalı yeni bir felsefe oluşturma gayreti içinde, “İnsanlık Dini” adı altında, “pozitivist bir din” oluşturmuştur. Ama burada Batı ile Doğu arasındaki çok önemli bir farklılığı vurgulamadan, Comte'un nasıl bir “din” kurduğu anlaşılamaz. Bizim coğrafyada din, iman, inanç anlamına gelir, oysa Batı'daki “religion”, Latincenin “*relegere*”sinden (bir araya toplanmak) gelmektedir. Comte'un dini, işte bu anlamda bir inanç, bir iman olmayıp toplumu bir arada tutmayı hedefleyen bir doktrin olarak ortaya çıkmaktadır, yani hiçbir kutsalı yoktur.

Comte'un geliştirdiği insanlığın evrimi teorisinin temel varsayımı, bu evrimin asıl sürükleyici unsurunun din

olduğudur. Önce kendiliğinden (fetişist), sonra esinlenmiş (çok tanrılı) ve nihayet vahye dayalı (tek tanrılı) olan din, Batı'nın dağınık bilimsel sistemine yol açmıştır. Bu dağınık bilimler aralarında sentezlenerek ve birbirlerini tamamlarak sonunda evrensel ve ilahi-olmayan dine, "İnsanlık Dini"ne dönüşeceklerdir. Comte'un sisteminde din, insana aşkın tüm anlamlarını yitiren, yalnızca ruhun iç uyumunu ve bireyciliklerin sevgi içinde birleşmelerini ifade eden bir konumdur.

Comte, *Pozitif Felsefe Dersleri*'nin sonuç bölümünde, "Gerçek olan yalnızca İnsanlık'tır" demektedir. Bu durumda İnsanlık, pozitivist dinin tek nesnesi olmaktadır. İnsanlık, "Büyük Varlık"tır. Bu varlık, geçmiş, şimdiki ve gelecek kuşaklardan oluşur. "İnsanlık, canlılardan çok ölümlerden meydana gelir." Comte'a göre, bu pozitif din, duyguları, düşünceleri ve eylemleri yönetmelidir. Sonuçta şu formüle ulaşmaktadır: "İlke olarak sevgi, temel olarak düzen, amaç olarak gelişme."

Bu dinin ibadeti "Büyük Varlık"a tapınmaya değil, onu geliştirmeye dayalıdır, ibadet üst bir varlıktan bir şeyler talep etmek değil, insanlığın gelişimi yönünde çaba sarfetmektir. Pozitivist dogma ise, insana, evren ve insanlık içindeki yerini anlamasını sağlayan pozitif felsefeden başka bir şey değildir. Pozitivist için aslolan "diğer insanlar için yaşamak"tır. Comte, endüstri toplumunun insani gelişmenin son noktası olduğunu düşünmekte ve bu toplumda herkesin kapasitesine orantılı bir yer edineceğini, böylece toplumsal adaletin sağlanacağını söylemektedir. "Toplumsalın bireyselden önce geldiği" bu toplumda, iktidarın özü, kamusal çıkarı bireysel çıkardan önde tutan "ahlâki liyakat" olacaktır.

Bazı pozitivist merkezlerin açılmasına ve bunların varlıklarını bugün de sürdürmelerine rağmen, Auguste Comte ülkesi Fransa'da çok etkili olamazken uzak kıta Güney

Amerika'da, özellikle de Brezilya'da şaşırtıcı bir başarı elde etmiştir. Bu başarı ve derin etki, Brezilya bayrağında onun "Düzen ve Gelişme" (*Ordem e Progresso*) sloganının yer almasıyla kendini açık bir şekilde göstermektedir.

Güney Amerika, ABD'ye olan yakınlığına ve onun tarafından "arka bahçe" sayılmasına rağmen, hemen hiçbir Anglosakson etkisini kabul etmemiş, buna karşılık modernleşme yoluna giren bütün "gecikmiş" ülkeler gibi Fransız modelini benimsemiştir. Bunun böyle olmasında elbette büyük Fransız Devrimi'nin görkemli kazanımlarının önemli rolü olmuştur. Brezilya'daki Fransız etkisi 1789'a kadar Portekiz üzerinden olmuş, bu tarihte patlayan Fransız Devrimi'nin etkisiyle Brezilya'da bir bağımsızlık hareketi belirmiş ve Fransız etkisi artık dolaysız hale gelmiştir.

1792'de Fransa'da Danton Cumhuriyeti kurarken Brezilya bağımsızlık ve Cumhuriyetçilik hareketinin ilk şehidi Tradentes (diş çekici) denilen Jose da Silva Xavier asılmıştır. Ama hareket durmamış, Brezilya 1822'de Portekiz'den bağımsızlığını almış, anayasal monarşi kurulmuş ve Jose Bonifacio da Andrada e Silva Fransız modelini izlemeye başlamıştır. Pozitivizm, Brezilya'ya bu süreç içinde matematik eğitimi yoluyla girecektir. Nitekim Auguste Comte'u ilk tanıyanlar askerler ve mühendisler olacaktır. Daha sonra bu tanıma yaygınlaşmış ve 1850'den itibaren Comte'un fikirleri üniversite tezlerinde görülmeye başlamıştır.

Brezilya ordusunda subay ve Rio da Janeiro askeri akademisinde matematik hocası olan Benjamin Constant Botelho de Magalhaes (ilk iki adının ünlü Fransız yazar Benjamin Constant'inki olması Fransız etkisinin Brezilya'daki gücünü göstermektedir), Brezilya'da büyük bir etkiye sahipti ve pozitivizme dinsel cephesinden dahil olmuş, Antkonio Carlos da Oliveira Guimaraes tarafından kurulan Pozitivist Dernek'e katılmıştı. Bu merkez, 1881'de

Brezilya Pozitivist Kilisesi'ne dönüşecektir. Bu arada Benjamin Constant'ın dinsel grupların ve kralın ikiye bölünmüşlüğüne karşı cumhuriyeti savunması, onu yurtseverler ve askerlerin önderi haline getirmiştir.

Bu sıralarda Miguel Lemos ve Teixeira Mendes tarafından kurulan "Pozitivist Misyon", Brezilya'da Auguste Comte'un fikirlerini yayıyor, ahlâki yükselmeyi ve bilimsel kültürü teşvik ettiğinden çok tutuluyordu. Aynı dönemde Benjamin Constant askerlere krallığın kaldırılması ve Kilise ile Devlet'in ayrılması hedefini kabul ettirdi. Askerler 15 Kasım 1889'da yönetime el koyarak Cumhuriyet ilân ettiler (Miguel Lemos'a göre, "Fransız Devrimi'nin 100. yılını en iyi anma töreni"). Pozitivist Misyon'un girişimiyle, Teixeira Mendes'in tasarladığı Cumhuriyetçi Bayrak kabul edildi. Bu bayrak, Comte'un "Düzen ve Gelişme" sloganını içermektedir. 7 Ocak 1890'da Kilise ile Devlet ayrıldı. Bu arada Fransız ulusal günü olan 14 Temmuz, Brezilya bayramları arasına alındı.

Brezilya Pozitivist Kilisesi, Auguste Comte'un fikirlerine harfiyen sadık kalmış ve tüm yurttaşlar yasalar önünde eşittir, ırk farklılığı olamaz, ruhani ve dünyevi küreler ayrıdır gibi Cumhuriyetçi ilkeleri yayma konusunda inanılmaz bir gayret içinde olmuştur. Pozitivist Kilise, bugün de Brezilya'nın en önemli fikir ve düşünce odaklarından biri olmayı sürdürmektedir.

Şehir İsyanları

Sinema tarihinin efsane filmlerinden *Batı Yakasının Hikâyesi* (West Side Story) 1961'de gösterime girdiğinde, dünyanın büyük bölümü ABD'yi herkes için refah, yani Amerikan rüyası aynasında tanıyor ve tanımlıyordu. Jerome Robbins ve Robert Wise'in yönetiminde çekilen film, Natalie Wood, Russ Tamblyn, Rita Moreno, George Chakiris gibi oyunculara büyük bir şöhret kariyeri açtı. New York'un fakir Batı kesiminde komşu mahallelerde yaşayan çoğu Polonya asıllı beyaz gençlerin Jets ile Porto Ricolu gençlerin Sharks adlı çeteleri arasındaki mücadelelerinin ve Porto Ricolu bir kızla Polonyalı bir delikanlının Romeo-Jülyet tarzı aşklarının arka planında, devasa New York kentinin ve ondan da devasa ABD'nin bağrındaki eşitsizlik ve hak-sızlıklar şöylesine bir görülebilmekteydi.

Rita Moreno'nun söylediği "*I love to be in America*" (Amerika'da olmayı seviyorum) şarkısı, bu ülkede renkli

insanların karşı karşıya kaldıkları bazı sıkıntıları dile getiriyordu, ama filmin başrollerini paylaşan dört kişiden biri Rus, biri Polonya, biri Güney Amerika, biri de Yunan asıltıydı. Gelişmiş ve göç alan ülkelerin hem yeni gelenleri ezen hem de onlara yükselme yollarını açan çelişkili yapılarını anlamak için bilim adamları çokça ter ve mürekkep akıttılar.

ABD nereden nereye gelmişti? Mark Twain'in *Huckleberry Finn'in Maceraları* (1884) adlı kitabında şöyle bir konuşma vardır: " - Allahım! Biri bir kötülük mü yaptı? -Hayır bayan, bir zenci öldürüldü. - Aman iyi, şansımız varmış. Çünkü insanlar bazen kötülük yapıyorlar" 19. yüzyılın ikinci yarısında zencilerin katledildiği, otobüslere ve beyaz okullarına alınmadığı ABD'den, Genelkurmay Başkanı veya Dışişleri Bakanı zenci olan bir ABD'ye geldik, ama banliyö isyanları ilk kez bu ülkede ve hem de özgürlüklerin ve etnik eşitlenmelerin giderek arttığı bir dönemde başladı. 1965'te Los Angeles'in Watts kesiminde başlayan ve ağır hasara yol açan banliyö (halkının çoğu zenci) ayaklanması, 1981'de Londra banliyösü Brixton'da, 1992'de Los Angeles'in South Central kesiminde, 2001'de Leeds'in Bradford dış mahallesinde tekrar edilmiştir. Bunlar en büyük isyanlardır. Bunların dışında, onlarca küçük çaplı varoş ayaklanması vardır.

1981 Brixton ayaklanması çok sıradan bir olayla başlamıştır. Polis, mahallede devriye gezmektedir, yerde başka bir Antilli tarafından yaralanmış Antilli bir genç bulur, hemen hastaneye götürür. Mahallede polisin Antilli genci yaraladığı, çocuğun hastaneye götürülürken öldüğü dedikodusu yayılır ve çok tahripkâr bir isyan çıkar. Aynı şekilde Fransa'nın güneyindeki Montelimar'da 12 Temmuz 2000'de polis Momo adında, 25 yaşındaki bir Magrepliği aramaktadır. Bu genç daha bir hafta önce çok sayıda banka soygununa katılmıştır, silahlıdır ve ikide bir polise ateş

açmaktadır. Polisin varlığından ve “kendilerinden birinin” izlenmesinden rahatsız olan 300 kadar mahalleli genç toplanır. Ama Momo bu arada teslim olur. “Kahramanları”nın teslim olmasıyla onurları zedelenen gençler polise saldırırlar ve günlerce süren isyan esnasında tahrip ve yağma olayları meydana gelir.

27 Ekimde Paris’in banliyölerinden Clichy-sous-Bois’da başlayan ve Kasım ortasına kadar çeşitli kentlere yayılarak süren kent isyanı ülkemizde büyük bir yankı yaptı. Özellikle birçok Fransız kentinin dış mahallelerinde çok sayıda Kuzey Afrikalı Müslüman ile Türk göçmen ve sığınmacının yaşıyor olması bu ilginin esas nedeniydi, ama Türk medyası ve kanaat önderleri, çoğu olayda olduğu gibi, bilgi sahibi olmadan fikir beyan ettiler. Oysa ilk kez 1965’te ABD’de başlayan ve Fransa’da ilk kez 1979’da ortaya çıkan kent isyanları Türkiye’de şimdiye kadar hemen hiç ilgi çekmemişti. Başbakanımızın bu isyanları Fransa’nın yakınlarda koyduğu başörtüsü yasağına bağlaması bu ilginin bir nedeni olabilir. Ama asıl neden, herhalde Türk kamuoyunun kimlik meselelerine daha duyarlı hale gelmesidir.

Paris’in doğusunda, kent merkezine 15 km uzaklıkta bulunan Clichy-sous-Bois, 28.274 nüfuslu ve topraklarının üçte biri orman olan bir uydu-kent. Nüfusunun % 38,6’sı 20 yaşından (il ortalaması % 28), yarısı da 25 yaşından küçük. Doğum oranı binde 21,6 ve Fransız ortalamasının çok üstünde. Okul ihtiyacı 50 bin kişilik bir kentinkine eşit, ama tamamen karşılanmış. Çalışanların % 36,2’si işçi. İşsizlik oranı diğer birçok dış mahalledekinden düşük. 1997’de 1500 olan işyeri sayısı 2005’te 2500’e çıkmış durumda. Son 8 yılda yaratılan istihdam 1.250, yani neredeyse isteyen herkese iş var. Ancak mahalle gençleri bu işlere burun kıvrıyor ve yeni istihdam alanlarını dışarıdan işçi geliyor.

Bu noktada ortaya ciddi bir sorun çıkıyor. Özellikle Türkiye’de, bu isyanın esas olarak işsizlikten çıktığı söylendi. Oysa bütün şehir isyanları, bu sonuncusu da dahil, işsizliğin azalmaya başladığı ve yeni istihdam yaratıldığı sıralarda çıkıyor. Üstelik, halkının durumu daha bozuk mahallelerde hiç isyan çıkmazken yalnızca durumu düzelme-ye başlayanlarda sokak ayaklanması olması düşündürücü. DCRG (Genel Bilgiler Merkezi Yönetimi) verilerine göre, Fransa’da 1 Ocaktan 27 Ekime 28 bin araba ve 17.500 çöp konteyneri yakıldı. 5.760 binaya zarar verildi. Çetelerarası 442 çarpışma (Jets ve Sharks) ve güvenlik güçlerine karşı 3.832 saldırı kaydedildi. Paris civarında her gece 20-40 araba yakılıyor. Son isyan sırasında 27 belediye otobüsü yakıldı. 28 bin nüfusa, metro, tren’e ek olarak 60 kadar belediye otobüsü, toplu taşımın çok yeterli olduğunun göstergesi. Pekiyi, o zaman neden bu kadar tahripkâr ve yıkıcı bir ayaklanma oldu? Bunun cevabını haftaya vermeye çalışacağım.

Fransa'da Şehir İsyanı Neden Patladı?

Ünlü Fransız siyaset adamı ve düşünür Alexis de Tocqueville, *Eski Rejim ve Devrim* adlı kitabında, Fransız Devrimi'nin Fransızların monarşiye dayanamayacak kadar özgür olmalarından ötürü patladığını söyler. Ona göre, devrimler ancak özgürlüklerin zaten belli bir noktaya geldiği toplumlarda olur ve “hiçbir toplum hazır olmadığı devrimi yapamaz”

Paris banliyösü Clichy-sous-Bois'da polisten kaçan 17 yaşındaki Ziyad ve 15 yaşındaki Banu adlı iki Kuzey Afrikalı göçmen gencin elektrik akımına kapılarak ölmelerinden ve aynı olayda 21 yaşında bir Türk gencinin ağır yaralanmasından sonra başlayan banliyö isyanının Tocqueville'in sözünü ettiği devrimlerle hiçbir ilgisi yoktur. Çünkü bu sokak isyanlarının lideri, beyin takımı, ideolojisi, uzun bir fikri oluşum dönemi ve asıl önemlisi talebi ve hedefi yoktur. Görünür tek amacı tahriptir, isyancıların bir şçyle-

re kin duydukları çok bellidir. Ama bu isyanlar gene de “bir hiç uğruna” olmamaktadır. Hepsinin arkasında derin toplumsal ve ekonomik nedenler bulunmaktadır.

Fransa, dünyanın en çok göç alan ikinci ülkesidir. Avrupa'ya yalnızca 2000 yılında olan 1,7 milyon yerleşme amaçlı yasal girişten 250 bini Fransa'ya yönelik olmuştur. 2004 yılında başlıca ülkelere yönelik sığınma talebi şöyledir: Belçika 16.380, İsveç 23.160, Avusturya 24.800, Kanada 26.600, Almanya 36.810, Birleşik Krallık 40.200, Fransa 60.647, ABD 62.380. 1990-2004 döneminde Fransa'ya toplam 536.987 sığınma talebi olmuştur (toplam Fransa nüfusunun % 1'i), bunun dokuzda biri, yani 60.783'ü Türkiye kökenlilerdendir. Fransa bu sığınma talepçilerini sınır dışı etmemekte, ülkeye almaktadır. Çünkü bu ülke 1800'lerin başından beri dünyanın her yerinden göç almaktadır. Ülkeye erken tarihlerde gelen İtalyan, İspanyol, Polonyalı, Alman veya İsviçreli göçmenler çoktan Fransızlaşmışlardır. Bu noktada hemen belirtilmesi gereken, Fransızlığın etnik veya ırki bir niteleme olmayıp Fransa cumhuriyetine bağlılık anlamını taşıdığıdır. 1960'lardan bu yana Kuzey Afrika (Magrep), Kara Afrika, Hindi Çini, Çin, Güney Amerika, Ortadoğu, Doğu Avrupa ve Rusya kaynaklı yoğun bir göç daha yaşanmaktadır. Bu göçmenlerin çoğu da Fransızlaşmıştır. Birkaç örnek vermek üzere, eski işçileri bakanı Poniatowski Polonyalı, intihar eden başbakan Beregovoy Ukraynalı, şu andaki işçileri bakanı Sarkozy Macardır. Futbolcuları saymıyorum. Ünlü oyuncu Simone Signoret Rus, kocası Yves Montand İtalyan, Charles Aznavour Ermeni, Sylvie Vartan Bulgar, kocası Johnny Halliday (sahne adı) Belçikalıdır. Fransa adına Nobel almış büyük yazar Samuel Beckett İrlandalı, ünlü oyun yazarı Eugene Ionesco Rumendir. Hatta Fransa'nın en “önemli evlatları”nı gömdüğü Pantheon'de bir de zenci uyumaktadır. Bu örnekleri on binlerle, yüz binlerle çoğaltmak mümkündür.

Ancak, dünya ekonomik konjonktürü, globalleşmenin Üçüncü Dünya'yı daha da fakirleştirmesi Fransa'ya göç akımını artırmaktadır. 2005'te ülke nüfusunun % 5,9'u, yani 3,7 milyon kişi henüz Fransız vatandaşlığını alamamış yabancılardan meydana gelmektedir. Fransa, göçmen ve sığınmacıları kent banliyölerindeki HLM'lere (düşük kirali konut) yerleştirmekte, sağlık, işsizlik sigortası ve çocuk yardımı hemen devreye girmektedir. Ama Fransa'da % 10 dolayında olan işsizlik, bu göçmen mahallelerinde % 20'lere kadar çıkmaktadır. Bunun başlıca nedeni, uyum ve Fransızca eksikliğidir, yoksa patronlar düşük ücrete razı bu insanları tercih etmektedirler.

Banliyölerde yapılan çok sayıda araştırma ve anket, buraların göçmen ve sığınmacı unsurlarının büyük çoğunluğunun Fransız toplumuna ve sistemine entegre olmak için büyük bir heves ve gayret içinde olmadığını göstermektedir. Özellikle Kuzey Afrikalı ortamlarda, bir azınlık çoğunluğu denetim altında tutarak entegrasyonu engellemektedir.

Çünkü bu azınlık, paralel ekonomi denilen yasadışı ekonomik faaliyetler aracılığıyla kendi insanlarını sömürmekte, hem de iyi paralar kazanmaktadır. İşsizliğin azalması onların aleyhinedir ve isyanların hep işsizlik azalırken çıkması rastlantı değildir. Bu azınlık, uyuşturucu ticareti, hırsızlık, tehdit vb. yollarla edindiği paralarla küçük veya büyük ticarethaneler (bakkal, tamirhane, lokanta gibi) açmakta, burada hemşehrilerini istihdam etmekte, dinsel cemaatlere para vermekte, böylece ekonomik, toplumsal, kamusal ve ideolojik rantlar toplamaktadırlar. Öte yandan, çok çocuklu aileler, aldıkları çocuk ve işsizlik yardımlarıyla rahatça geçinebildiklerinden işsiz görünmelerine rağmen iş aramamaktadırlar.

Sonuç olarak, banliyölerde oluşan bu paralel ekonomiden yararlananlar durumun değişmesinden hiç hoşlanmamakta ve ülke bütününe karşı "kimlik siyaseti" gütmektedirler.

yoluna gitmektedirler. Örneğin 1987'de kurulan Genç Müslümanlar Birliği, Afganistan'da savaşmış mücahitler ile Cezayir'den gelen FIS militanlarının denetimindedir ve bunlar mahallelerinin Müslüman kökenli halkının ahlâk bekçileri haline gelmişlerdir. Örneğin Magrep, Türkiye ve Sahra-altı Afrika kökenli 120 bin kız, bu baskı sonucu dinsel denetim altına giren aileleri tarafından rızaları hilafına evlendirilmiştir. Bunun yanı sıra birçok Müslüman cemaatte, bir insanlık suçu sayılan kadın sünneti uygulanmaktadır. Haftaya banliyö isyanlarının sosyolojik nedenleriyle devam edeceğim.

Paris Varoş İsyanını Çıkartanlar Özgürlükçü mü, Çapulcu mu?

Fransız Devrimi'ni hazırlayan 18. yüzyıl düşünce iklimi içinde oluşan Fransız toplum modeli, siyasal olarak eşit birey-yurttaşlara dayanır. Bunların kamusal alandaki görünürlükleri siyaset aracılığıyla olur. Kişisel özgürlükler ise tamamen özel alanda yer alır. Yani insanlar kamusal alanda bir tek birey-yurttaş kimliğiyle görünebilirler. Geriye kalan tüm etnik, dinsel, kültürel vb. kimlikler özel alana aittirler. Bir siyasete bürünerek görünür kılınmaları mümkün değildir.

Fransa'ya göç edenlerin ezici çoğunluğu, bunu daha iyi ekonomik koşullar sağlamak için yapmışlardır, ancak özellikle Kuzey Afrika ve Sahra-altı Afrika'dan gelenler büyük toplumla entegrasyona girmekte zorlandıkları için, onların gençleri görünürlük ve kimlik bunalımına düşmüşlerdir. Bu durumda, son banliyö ayaklanmalarının da gösterdiği üzere, anlamsız ve amaçsız şiddet, görünür ol-

manın yolu olarak kullanılmıştır. Bu arada Freud, Durkheim, Girard gibi yazarların gösterdikleri üzere, şiddet insanın olağan bir özelliğidir. Bunun farkına varan modern toplum, onu yasaklamak yerine kanalizetmeye uğraşır (okul veya spor rekabetleri gibi). Ancak banliyö gençlerinin doğal şiddetini kanalizetmek köken cemaatleri bir yandan çok zayıflamış, bir yandan da radikal dinci örgütler karşısında çok gerilemiş durumdadır. Radikal dinci örgütlerin yükselişinin nedeni ise, banliyönün yeni göçmen halkının kendini ifade etmek için dinden başka hiçbir kanala sahip olmamasıdır. Geleneksel önderler (aile, kanaat önderleri) kural koymaktan aciz olunca, gençlerin şiddeti genelleşmekte ve suça yönelmektedir. Bunun yanı sıra banliyölerde büyük bir heterojenlik oluşmuş durumdadır. Çeşitli kökenlerden gelen insanların çok sayıda kültürü, hayat tarzı, bakış açısı bir arada bulunmaktadır. Ayrıca klasik işçi sınıfı da yok olmuştur. Böylece zaman içinde başaranlar (uzman işçi, memur, okumuş) entegre olarak daha iyi mahallelere gitmekte, geride en başarısızlar kalmaktadır. Bu bir cins orman kanunu, gençler tarafından toplumun kendilerine karşı ayrımcılığı olarak algılanmaktadır.

Bu durum toplumsal çözölmeye neden olmaktadır, bunun sonucu da gençlerin çeteleşmesi biçiminde oluşmaktadır. Gençler yeniyetmelik ve gençlik dönemlerinde özdeşleşecekleri normları bulamamaktadırlar, bu yüzden kendilerini arzularının yönlendirmesine teslim etmektedirler. Bu kuralsızlık hali tutkuları serbest bırakmakta, böylece yasaklar da anlamını yitirmektedir, sonuçta bu durum bir sosyalleşme krizine yol açarak gençlerin kendilerini denetleme yeteneklerini iptal etmektedir. Aile ve cemaat denetimi yokluğu, çocukların okul dışında kalmalarının getirdiği üst kültür denetiminin yokluğu, vatan bilinci yerine mahalle bilincinin öne çıkmasının getirdiği

büyük topluma ait olmanın oluşturacağı denetimin yokluğu, gençlerin Fransa'nın içindeyken Fransa'nın dışında kalmalarına yol açmaktadır. Böylece okul aracılığıyla topluma, aile aracılığıyla geleneksel kültüre ait olma olanağını ıskalayan gençler, iki kültüre de ait olmayan mikro-toplum ve mikro-kültürler oluşturmaktadırlar.

Kuralsızlık ve toplumsal çözülme ile aidiyetsizlik yalnızca tutkuları değil, çıkarları da "vahşi kapitalizm" biçiminde serbest bırakmaktadır. Suç bu ortamlarda tüketim toplumuna ulaşmanın ana yoludur. Suçtan gelen para, ailelere ve radikal örgütlere sus payı verilmesine ve onların da bu suça ortak olmalarına yol açmaktadır. Bu arada kültürün medya aracılığıyla uluslararasılaşması ve kitleselleşmesi, kitle tüketim kültürünü egemen kılmaktadır. Banliyö gençleri, artık yalnızca haz peşinde koşmakta, büyük ideolojiler sona erdiği için toplumu kendilerine bu hazları sağlamaktan kaçınmakla suçlamakta, bunu ayırimcılık olarak algılayarak ona hınç duymaktadırlar. Bu arada, aileler Fransız kültürüne ve toplumuna entegre olamayacak kadar kendi ülkelerinden getirdikleri kültüre saplanıp kalmış olduklarından bu hıncı desteklemekte ve kökleştirmektedirler. Aslında göçmenler itilmemekte, onlar kendilerine bir cins kucak açmış toplumu itmektedirler, çünkü onunla bütünleşecek altyapıya sahip değildirler.

Bu arada kitle kültürü biz'i iptal edip ben'i öne çıkarırken farklılıkları ve kimlikleri abartarak, onları alınırsatılır mallar haline getirmektedir (örneğin ezan okuyan satatlar). Bu da gençlerin entegrasyonunun önünde bir engel daha olmaktadır.

Clichy-sous-Bois isyanının gösterdiği üzere, binlerce araba, gözü kör bir kin sonucu yakılmamıştır. Burada çok açık bir yeraltı ekonomisi mantığı vardır. Arabaları yananlar banliyö çetelerine ait çalıntı araba pazarlarına gelmeye başlamışlardır bile. Belediye otobüsleri banliyö halkını ye-

raltı ekonomisinin bağlantısı içinde tutmak için yakılmışlardır. Üç odalı eve 20 kişi yerleşen ve 16 çocuğu için aldığı yardım parasını yeterli görerek “beyler” gibi geçinen Faslı ile “işsizlik sigortası” alarak evde oturan ve iş aramayan Cezayirli de onları desteklemiştir.

Fransa’daki olaylar, bizde öyle konumlandırmak istendiği gibi, bir kültürel özgürlükler mücadelesi olmanın çok uzağındadır. Göçmen veya sığınmacı olarak geldikleri ülkeden yararlanıp, ama ona hiçbir şey vermek istemeyenlerin cemaatçi, kimlikçi duruşlarıyla, herkese eşit uzaklıkta durmaya çalışan Cumhuriyet ideali arasındaki sürtüşmeden başka bir şey söz konusu değildir.

Avrupa'yı Biracılar mı yoksa Şarapçılar mı Kurtarır?

İster Hollywood, isterse Türk filmlerinde olsun, tarihi bir atmosferde zenginlik sergilemek istendiğinde, örneğin bir hükümdar sofrası gösterildiğinde, üzüm mutlaka başrol-dedir. “Zavallı” köle kız, gözyaşları içinde “Yedi Tül Dan-sı” yaparken, “zalim” hükümdar suratında pis bir sırıtmay-la bir salkım üzümü yukarıdan aşağıya sallandırarak yer ve bu ziyafette elbette altın kupalardan şarap içilir, böylesine törenlerde bira içildiği hiç görülmemiştir.

Sinemanın zenginlik ve güç simgesi olarak kullandığı üzüm, Ortadoğu coğrafyasında MÖ 5-6. binyıllarda evcil-leştirilmiştir. Fenikelilerin MÖ 600’lerde Galya’ya (Fransa) götürdükleri bu bitki, burada ikinci vatanını bulacak, son-ra Romalılar tarafından Ren vadisi kadar içlere götürüle-cektir.

Kitabı Mukaddes’in ilk bölümü olan Tekvin’de (Yara-dılış), “Ve Nuh çiftçi olmaya başladı ve bir bağ dikti ve şa-

rapları içip sarhoş oldu ve çadırının içinde çıplak oldu" denilmektedir. Demek ki şarap, Eski Dünya'nın bütün uygarlıklarının çok eskiden beri bildiği bir içkidir.

Bira da çok eski bir içkidir. Şarabın tersine tahıldan, özellikle arpadan imal edilir. Kökü MÖ 5 binli yıllara kadar giden bu içkinin Avrupa'daki serüveni, tamamen şarabın boş bıraktığı alanları doldurma yönünde olmuştur. Nitekim Roma fetihleri üzüm sınırının ötesine geçip iyice kuzeye doğru genişlediğinde, Roma İmparatoru Julianus Apostates (MS 4. yüzyıl), Galya'da biranın tadına bakmış ve arkasından söylemediğini bırakmamıştır. 16. yüzyılın ünlü düşünürü Jean Bodin'in "bağ, soğuk yüzünden 49. enlemin ötesinde artık yetişemez" sözü demek ki kültürel bir sınırı da belirtmektedir. Şarap uygarlığın ışıma alanı olan Akdeniz ve çevresinin içkisidir, bira ise barbarlığın ve yoksulluğun.

Ancak 18. yüzyıldaki endüstriyel ve siyasal devrimlere kadar çok belirgin olan bu sınırlar, günümüze gelene kadar törpülenmiş ve Avrupa kültürel açıdan türdeş bir görünüm kazanmaya başlamıştır diye düşünürken Ertuğrul Özkök, "Biracılar mı şarapçılar mı kazanacak?" diye bir yazı yazdı.

Özkök, bu yazısında ağırlıklı olarak İngiliz TÜSIAD'ı CBI'nın direktörü Sir Digby Jones'un görüşlerine yer veriyor. Digby özü itibariyle şöyle diyor: "Avrupa bugün bira içen ülkelerle şarap içen ülkeler arasında bir iç savaş yaşıyor. Şarap içen ülkeler ölmekte olan yaşlı Avrupa'yı temsil ediyor. Bira içenler ise dinamik, rekabetçi, pazar ekonomisini tam anlamıyla uygulayan ve geleceği temsil eden ülkeler." Özkök'ün kanaatine göre "Şarapçı Avrupa"nın başını Fransa, "Biracı Avrupa"nın başını ise İngiltere çekiyor.

Tam bu önermeler üzerinde düşünürken Erdal Şafak, Sarkozy'yi resmettiği "Chirac'ın Brütüs'ü" yazısında, Fransa'nın en güçlü cumhurbaşkanı adayının şarap yerine por-

takal suyunu tercih ettiğini söyleyince, bu “şarapçı-biracı” zıtlığının gerçekten olup olmadığını araştırmak gerekti.

İklimin olanak vermemesinden ötürü dünya çapında şarap üretimi yapabilen ülke sayısı 10’u geçmiyor. Hasadın her yıl değişim göstermesi nedeniyle 10 yıllık ortalama olarak en büyük on üretici ülke şöyle (milyon litre olarak): Fransa 5.965, İtalya 5.877, İspanya 3.267 ABD 2.500, Arjantin 1.268, Güney Afrika 1.100, Portekiz 953, Almanya 830, Romanya 766, Avustralya 678. İlk üç büyük üretici ülke şaraplarının yaklaşık dörtte birini ihraç ediyor. Yalnızca Fransa’nın 2003 yılı ihracat rakamı 6 milyar euro. Fransa’nın en büyük müşterisi İngiltere. Bu ülkenin yalnızca Fransa’dan şarap ithalatı 1 milyar 250 milyon euro, hemen arkasından birer milyarlık alımlarla ABD ve Almanya geliyor. Küçük İsviçre bile Fransa’dan 300 milyon euroluk ithalat yapıyor.

Dünya kişi başına şarap tüketimi rakamları ilginç sonuçlar veriyor. İtalya yılda adam başına 43 litre ile başı çekerken onu 41 litre ile Fransa, 27,2 litre ile İspanya izliyor. Avusturya’da 27,1 olan tüketim rakamı Almanya’da 21,2, İngiltere’de 21,7, ABD’de 17,7 litre.

Bu iki içkiye ilişkin istatistiklere yakından bakıldığında ilk görülen şeylerden biri, kişi başına şarap tüketiminin büyük üretici ülkelerde düzenli bir şekilde düşmesine karşın (Sarkozy herhalde bu yüzden portakal suyu içiyor), şarap üreticisi olmayan veya az üreten ülkelerde artmasıdır. Nitekim İngiltere ve Danimarka kişi başı şarap tüketimiyle İspanya’ninkini yakalamıştır.

Buna karşılık kişi başına bira tüketimi eski biracı ülkelerde azalmakta, ama yeni biracılarda yükselmektedir. Örneğin son 10 yıl içinde Almanya’da kişi başı bira tüketimi 148,6 litreden 117’ye, İngiltere’de 110’dan 88,4’e gerilemiştir. Buna karşılık Rusya, Latin Amerika, Balkanlar, Türkiye, Yunanistan gibi yerlerde artmıştır.

Özkök'e göre "biracılar"ın başını çeken İngiliz içicilere fark atanlar arasında Ruslar, Macarlar ve neredeyse Bulgarlar da bulunmaktadır. Bu arada "şarapçı" İspanyollar da neredeyse İngilizler kadar bira içmekte, yani yılda 81 litre tüketmektedirler. Adı şarapçıya çıkmış Portekizlilerin tüketimi 71, Fransızlarınki 54,3 litredir. Bu arada Amerika kıtasının en problemlili ve yozlaşmış ülkesi Kolombiya'da kişi başı bira tüketim rakamı İngiltere'ninkile aynıdır: 88,4 litre.

Bu rakamlar elimizde olduğuna göre, "biracılar" ile "şarapçılar" cinsinden bir kategorileştirme cesaretini gösterenlerin, bunun "cahil cesareti" sayılmaması için biraz istatistik taramaları gerekir. Yoksa İngilizlerin İspanyollar kadar şarap içtikleri, İspanyolların hele hele Kolombiyalıların İngilizler kadar bira içtikleri, Fransızların neredeyse İngilizler kadar bira, İngilizlerin de neredeyse Fransızlar kadar şarap içtikleri görülünce, masa başı teoriler nasıl tadil edilecektir? Bundan da beteri, ABD'nin ve dünyanın en gelişmiş ve dinamik bölgesi Kaliforniya, dünyanın 4. şarap üreticisidir ve bu eyalette kişi başına tüketim rakamı İspanya'nın önünde, dünya üçüncüsüdür.

Aslında olay basittir, şarap pahalıdır ve her yerde üretilemez. Zenginleşen bağ yoksunu ülkeler şaraba yönelir "şarapçı" olur. Bira ucuzdur, her yerde üretilir, zenginleşenler giderek biradan vazgeçerler. Nitekim AB tüketim ortalaması, son on yılda 80,6 litreden 66,5 litreye gerilemiştir. Yeni kalkınan ülkeler de biraya yönelirler, daha sonra şaraba geçmek üzere. Nitekim Rusya, Japonya ve Türkiye'de bu eğilim görülmektedir.

Ne şarap "yaşlı Avrupa"nın ne de bira "dinamik Avrupa"nın simgesidir.

Panem et Circenses

Romalı hiciv ustası, şair Decimus Junius Juvenalis, MS 55-127 yılları arasında yaşamıştır. Tanıklık ettiği dönem, Roma'nın eski güzel günlerinin sona erdiği, fetihlerin artık yapılamaz hale geldiği, Cumhuriyet'ten İmparatorluk rejimine geçildiği dönemdir. Akdeniz çevresinde koskoca bir imparatorluk kuran Roma, artık ilerleyememekte, bundan beteri sınırlarını korumak zorunda kalmaktadır. Roma'nın ihtişamını meydana getiren köleler, artık verimli yağmaları sağlayan savaşların yokluğu nedeniyle giderek daha zor elde edilir hale gelmekte, bu da köle fiyatlarını yükseltmektedir. Artık Yaşlı Plinus'un sözünü ettiği "her köle kızın bir gümüş aynası"nın olduğu dönemler geçmiştir.

Köle emeğinin zaten verimsiz olmasına bir de fiyatının yükselmesi eklenince, çoğu köle sahibi yeni köle almaktan vazgeçmenin yanı sıra elindekilerin bir kısmından kurtulmak için onları azat edince, başta Roma olmak üzere bir-

çok kent bu işsiz güçsüz yeni “özgürler”le dolmuştur. Bunlara bir de özellikle başkentte olmak üzere kentlerin zaten var olan işsiz güçsüz halkı eklenince, MS 1.-2. yüzyıllar imparatorluk için çok zor geçmiştir. Eyaletlerden fetih hakkı olarak aldığı vergilerle geçinen ve hemen hemen hiçbir ekonomik faaliyette bulunmayan başkent halkı uzun zamandan beri asalaklığa alışmıştır.

Ancak Roma’nın artık genişleyememesi gelirlerinin düşmesine neden olmakta, halkın ihtiyaçları da giderek arttığı için fark enflasyonla kapatılmaktadır. Roma kaçınılmaz sonuna doğru ilerlerken Juvenalis, X. hicvinin 81. mısrasında şöyle bir söz eder: “*Duas tantum res anxius opat, panem et circenses*” (Halk yalnızca iki şey için kaygılanır, ekmek ve sirk eğlenceleri).

Gerçekten de imparatorlar, başkentte giderek artan işsiz güçsüz ve amaçsız halkını sükûnet içinde tutabilmek için, onlara bedava yiyecek dağıtmanın dışında bedava eğlence de sunmaktadırlar. Fransız tarihçi Jerome Carcopino, “Eski Roma’da gündelik hayat” adlı kitabında MS 41-54 arasında imparator olan Claudius döneminde (ünlü televizyon dizisi ‘Ben Claudius’un baş kişisi) yılda 159 bayram olduğunu ve bunun 93’ünde bedava sirk gösterileri ve çeşitli eğlenceler düzenlendiğini belirtmektedir. Roma’nın gerileme süreci boyunca bedava oyun ve eğlence sunulan günlerin sayısı 180’i geçecektir.

Daha Claudius döneminde Roma’da bir gün çalışılıp bir gün eğlenilirken İmparatorluğun sonlarına doğru neredeyse her gün eğlenilir olmuştur. Aynı Juvenalis, başka bir hicvinde “*quis quostodiet, ipsos custodes*” (koruyucuları kim koruyacak?) derken bu oyunların bu denli yaygınlaşmalarının temel nedenini saptamış olmaktadır.

Roma’da *ludi* (oyunlar) adını alan bu eğlencelerin aynı anda birçok işlevi bulunmaktaydı. Öncelikle halkı sakin tutmak, sonra oyunlar sırasında halkın eğilimlerini ölçmek

ve nihayet demokrasiyi engellemek. Tarihçi Paul Veyne, bunlara bir de zenginliklerin yeniden dağılımı gibi bir işlev daha eklemektedir.

Oyunlar başlangıçta araba yarışlarından ibaretti. İmparatorlar, zamanla zaferlerini, tahta çıkışlarını, doğum günlerini vb. kutlamak için oyun düzenlemeye başladılar ve sonunda iş çıkırından çıktı. Roma'nın Cumhuriyet'ten İmparatorluğa geçişinin baş mimarı Julius Caesar, gençliğinde düzenlediği muhteşem oyunlarla "halkın dostu" unvanını kazandı. Bu sayede iktidara geldi, diktatör oldu, siyasi bir cinayete kurban gitti, ama manevi oğlu Octavianus Augustus, Roma'nın ilk imparatoru oldu (*princeps*, birinci yurttaş). Caesar'ın düzenlediği oyunlardan birinde, 10 bin silahlı adam, Afrika'dan getirtilen 3.500 vahşi hayvanla dövüşmüştür. Aşırılığın iyi bir örneği olarak, İmparator Traianus, 107 yılında tam 128 festival gününe yayılan dev bir gösteride 10 bin gladyatör kullanmış, bunlar 11 bin vahşi hayvan öldürmüştür.

Arkeolojik kalıntılarda da açıkça görüldüğü üzere, başta Roma olmak üzere, İmparatorluk kentleri adeta bir eğlence merkezi haline gelmişlerdir. Halkın bedava kullanımına sunulan çok sayıda arena, sirk, tiyatro ve hamam vardır. Hatta gerçek gemilerin çarpıştığı devasa havuzlar bile yapılmıştır.

Roma'da sıradan bir eğlence günü "*pompa*" ile başlar. Gösterilere katılacak hayvanlar ve nerasim giysileri içindeki dövüşçüler geçit yapar. Bunun arkasından halka, silahların bilenmiş ve öldürücü oldukları gösterilir (*probatio armorum*). Sabah bölümünde terbiyeli hayvanların gösterileri yer alır, sonra hayvanlar birbirleriyle veya insanlarla dövüştürülür. Zaman içinde hayvan katliamlarının dozu çok artmıştır. Örneğin İspanya'nın ünlü boğa güreşleri bu dönemin kalıntısıdır. Öğlen gösteri kesilir, bedava yemeğe hücum edilir, bu arada soytarılar dövüş parodisi yapar,

hokkabazlar marifetlerini gösterir. Öğleden sonra ise atlı veya yaya gladyatör dövüşleri olur. Bu bölümde sadece gladyatörler dövüşmez, savaş esirleri veya mahkûmlar da silahsız bir şekilde vahşi hayvanların karşısına bırakılır. Örneğin 47 yılında, Briton (İngiliz) esirlerin tümünün bu hayvanlar tarafından parçalanması çok “beğenilmiş”, İmparator Claudius “ çok başarılı” bulunmuş ve halk tarafından alkışlanmıştıır (*acclamatio*).

Alkış, Roma imparatorluk siyasetinin temelidir. İktidarda kalmak için halkın desteğini “satın almak” gerekir. Bunun için enflasyon ve çöküntü pahasına ona yiyecek ve kanlı eğlenceler sunulur. Tıpkı bugün birçok antidemokratik, popülist siyaset uygulamasında olduğu gibi. Örneğin ülkemizde bazı belediye başkanlarının halka bedava yiyecek, kömür vb. dağıtıp bedava sirk (örneğin Ankara sirki), top, Ramazan çadırı ve eğlencesi sunmaları, ama yönettikleri kentlerin de kentten başka her şeye benzemesinde olduğu gibi. Bugün birçok sosyal bilimci, televizyon, magazin basını, gösteri sporları gibi öğelerin aynen Roma’daki sirk eğlenceleri gibi etki ettiklerini savunmaktadır.

O zaman biz de haftaya bu sirk eğlencelerinin en ünlüsü olan gladyatör dövüşlerini bir görelim.

Selâm İmparator, Biraz Sonra Ölecekler Seni Selamlarlar

Eski Romalıların bayıldıkları kanlı sirk eğlencelerinin en ünlü kişisi gladyatördür. Latincenin kısa kılıç anlamına gelen gladius kelimesinden türeme bu sözcük, gösteri amaçlı dövüşen, fakat her çarpışmada hayatını ortaya koyan profesyonel bir savaşçıyı ifade etmektedir. Homeros destanlarından *Ilyada*'da, Troya'yı kuşatan Akhaların ünlü savaşçısı Akhilleos'un çok yakın arkadaşı Patroklos'un çarpışmalar esnasında ölmesi üzerine, onun için cenaze oyunları düzenlediği anlatılır. Romalı tarihçi Titus-Livius ise, İtalya'daki ilk gladyatör dövüşlerinin Roma'da değil, güneydeki Campagna bölgesinde başladığını bildirmektedir. Nitekim Brutius kardeşler, MÖ 264 yılında Paestum'da, ölen babalarına üç çift gladyatörün dövüşünü sunarak onu onurlandırmışlardır.

Bu cenaze sunusu, daha sonra Etruria ve Roma'ya yayılmıştır. Roma'da buna *munus gladiatorum* adı veril-

miştir. Yani ölene kan dökülerek yapılan bir sunu, bir cins adak (*munus*=ödev). Bu bağlamda, bu cins gösterileri düzenleyebilecek mali gücü olan her Romalı, ölenlerinin ardından bu gösterilerden düzenlemeye başlamıştır. Örneğin Julius Caesar, babasının ölümünü kanla yıkamak üzere gümüş zırhlı 640 gladyatör çarpıştırmıştır. Ancak halkın bu cins dövüşlere olan ilgisinin fark edilmesiyle, siyasi hırslı ve parası olan her Romalı yurttaş halka bu gösterilerden sunmaya başlamış, böylece gladyatörlük Roma'nın en önemli mesleklerinden biri haline gelmiştir.

Gladyatörlerin büyük çoğunluğu köle kökenlidir veya savaş esiridir, ama şan ve para kazanmak isteyen özgür yurttaşlar da bazen bu alana girebilmektedirler. Hatta bazı büyük askerler, senatörler veyahut bizzat bazı imparatorlar gladyatör olarak arenaya inip dövüşmüşlerdir.

Gladyatörlük aslında halka bedava sunulan gösterilerin Roma'yı tamamen esir almaya başladığı İmparatorluk döneminin hemen başında, MÖ 1. yüzyılda profesyonel hale gelmiştir. *Ludus* (oyun) adı verilen okullarda çok ağır bir eğitimden geçen gladyatörler 20 tür oluşturmaktadırlar. Bu gladyatör sınıfları, zırhlarına ve silahlarına (*armatura*) göre oluşmaktadır. Bir gladyatör adayının fizik özelliklerine göre hangi sınıfa ayrılacağını eğitmenler belirler, çünkü her tür silah farklı dövüş biçimi ve her dövüş biçimi de farklı fizik kapasite demektir. Gladyatör okullarında dövüş tekniği öğretenlere *doctor* denilir (hekim okuyucularım hemen kızmasınlar, çünkü bu kelime öğretmen anlamına gelir; zaten bizde de hekimlere çoğu zaman 'hocam' diye hitap edilmektedir).

Ağır silahlarla donanmış gladyatörlerin başında, adını bir İtalya kabilesinden alan Samniumlular gelir, *hoplomachus* ve *secutor* da bu kategoridendir. Hafif gladyatörler ise Galyalı, Trak, *Scutari* gibileridir, bunların en ünlüsü ağ, hançer ve uç dışlı çatalla dövüşen *retiarus*'tur. Gladyatör

türlerinin çoğunlukla etnik adlar taşınması, bu türlerin bu etnik savaşıçılara bakılarak oluşturulduğunu işaret eder, zaman içinde gladyatör türlerine mensubiyetin hiçbir etnik bağlantısı kalmamıştır. Örneğin aslen bir Trak olan ünlü Spartacus, Trak türünde değil Retarius türünde dövüştür.

Dövüş başlamadan önce gladyatörler tanıtılır ve arena da tur atarlar, gösteriyi düzenleyen selamlarlar, eğer gösteri imparator tarafından düzenlenmişse, onun önünde durup “*Ave imperator (veya ceasar) moritori te salutant*” derler (Selâm imparator (veya kayzer), biraz sonra ölecekler seni selamlarlar). Sonra silahlarının öldürücü olduğunu kanıtlarlar, borazanlar çalar, oyun (adı oyun, ama sonuçları, yani ölüm gerçek) başlar.

Galip gelen gladyatör, rakibini kendi kararıyla öldüremez, buna ancak gösteriyi sunan, maliyeti üstlenen “editor” karar verebilir (şimdi de bizim editörler kızacak, ama bu kelime de ‘bir işi ortaya çıkartan’ anlamına gelmektedir). Yenilen eğer iyi çarpışmışsa bir “*missio*” (af veya geri gönderilme) elde edebilir. Bir gladyatör darbe aldığında, halk “*Hoc habet*” (Hah işte vuruldu!) diye bağırır. Yaralı, editor’un bulunduğu tribüne döner, sol elini kaldırır. Editor, halkın tepkisine göre başparmağını yukarı kaldırır-sa yenik gladyatör kurtulur. Aşağı indirirse (*pollico verso*) öldürölür. Galipler ödöl ve para kazanırlar. Belli sayıda zaferden sonra dövüşmekten kurtulur, köleyse azat edilir.

Gladyatörler, sirk eğlencelerinin giderek arttığı dönemde star haline gelmeye başlamış, onlara ilişkin eşyaların satışından büyük paralar kazanılmıştır. Beckham’ın veya Magic Johnson’ın birer endüstri olması gibi endüstri haline gelen gladyatörler de elbette para babalarının yatırım alanlarının başına geçmişlerdir. Bir gladyatör ekürisine sahip olan kişiye “*lanista*” denilmektedir Bir *lanista*’nın elinde bulunan, besleyip eğittiği gladyatör topluluğuna

“*familia gladiatoria*” (gladyatör ailesi) adı verilmektedir. Lanista, oyun düzenlemek isteyen editor’ların başvurduğu kişidir, o da gladyatörlerini ya ‘tırılar ya da satar. Satış özellikle çok kanlı oyunlarda uygulanan yöntemdir. Bunun yanı sıra imparatorluğun sonlarına doğru, gladyatörün her zenginin mutlaka sahip olmasının gerektiği lüks bir ürün haline gelmesiyle gladyatör satışları patlamıştır, tıpkı bugün lüks araba, yarış atı, ünlü tablo sahibi olmanın sağladığı prestij gibi bir şey.

Bazı gladyatör dövüşleri, halkı memnun etmek için çok kanlı olmakta, hatta “*munera sine missione*” (amansız dövüş) adı verilenlerinde arenaya çıkan herkes ölmek zorunda olmaktadır. Bu gibi dövüşlerde ölen gladyatörün yerine yedekler (suppositici veya tertiarı) geçmekte, sonunda acemiler bile (*tiro*) arenaya sürülmekte ve nihayet bütün bir gladyatör ekürisi (*familia*) ölümü tatmakta, halk da buna bayılmaktadır.

Gladyatör dövüşleri 404 yılında İmparator Honorius tarafından yasaklanmıştır. Ama Roma, sınırından içeri girmekte olan barbar kabileleri durdurmak için dövüşmek yerine, kentlerin asalak halkını kan banyolarında eğlendirmek üzere adam çarpıştırmanın bedelini 476’da tarih sahnesinden çekilerek ödeyecektir.

Otomobil, Bisikleti Yok Edebilir mi?

Tamamen insan gücüyle hareket eden iki tekerlekli bir taşıt yapma fikri ilk önce bir Alman mühendisin aklına gelmiştir. Karl Friedrich Drais, 1816'da kadrosu tahtadan, ön tekerleğinde gidonu olan, böylece yönlendirilebilen, ama pedallı olmadığı için sürücünün yeri ayaklarıyla iterek ilerlettiği iki tekerlekli bir taşıt tasarladı. Bisikletin atası olan bu alete *Draisienne* adı verildi.

Drais, 1817'de Mannheim-Schwetzingen arasını 1 saatte aldı, oysa posta arabaları aynı yolu 4 saatte alıyorlardı. Ama insanlara bu hız yetmediğinden, Parisli demirci ustası bir baba-oğul, Pierre ve Ernest Michaux, 1867'de ön tekerleğe pedal takılmış bir model oluşturdular ve buna velocipede adını verdiler. Michaux'lar 1869'da İngiltere'de Coventryli dikiş makinesi imalatçısı Josiah Turner'a 500 velocipede ısmarladılar. Ancak Fransa-Prusya savaşı nedeniyle siparişler Fransa'ya ulaştırılamayınca, Turner elinde-

ki malı İngiltere'de satmak zorunda kalmış ve büyük bir ticari başarı sağlamıştır.

Turner'ın ustalarından James Starley, 1870'te kendi imalathanesini kurmuş, ön tekerleği 1,5 m, arka tekerleği 50 cm çapında bir velocipede tasarlamıştır. Penny-facthing denilen bu çiftteker, her pedal vuruşunda daha uzun mesafe almaya olanak veriyordu. Starley burada durmadı ve 1877'de ilk çelik kadroları yaptı. 18. yüzyılda Jacques de Vaucanson tarafından icat edilmiş zincir ve dişliler aracılığıyla güç aktarımı 1879'da Starley tarafından velocipede'e uygulandı.

James'in yeğeni John Starley, 1885'te Rover Safety Bicycle'ı yaptı. Bu, bugünkü bisikletin prototipidir. 1888'de ise Iskoç veteriner John Dunlop, bisikletin rahatsızlığından yakınan oğlu için havalı lastiği keşfetti ve 1890'da bisiklete fren takıldı. Bisiklet alanında bundan sonra temel bir değişiklik olmayacak, yalnızca performans ve kalite artacaktır.

Bugün dünya büyük çevre sorunlarıyla karşı karşıyadır. Bu sorunların kökeninde motorlu taşıt araçlarının emisyonları önemli bir yere sahiptir. Buna rağmen dünya otomobil talebi aralıksız artmaktadır. 1990'da dünyada kara ulaşımında ortalama hız saatte 15 km'ye düşmüş durumdadır. Bu da tam bir amatörün profesyonel olmayan bir bisikletle saatte yaptığı ortalama hızdır. Kuzey Amerika'da bir kişi günde ortalama 62 km yol almaktadır, bunun 50 km'si otomobil, 9 km'si uçak ile. Afrika, Çin ve Hindistan'da ise günde adam başına 8 km yol yapılmakta ve bunun 2 km'si yayan gidilmektedir.

Dünya ortalaması olarak bisiklet günde adam başına 1,1 km sağlamaktadır, yani katedilen mesafenin % 7'si. Yol alma araçları içinde otomobil birinci, otobüs ikinci, yayan yürüme üçüncüdür. Bisiklet ise tren ve uçakla eşit olarak dördüncüdür. Ancak bisiklet, tren ve özellikle uçak karşısında hızla alan kaybetmektedir.

Amerika'da adam başına ortalama bisikletle alınan yol 80 m, Çin'de ise 3 km'dir. İspanya'da adam başına yılda alınan yol 24 km iken, bu rakam Hollanda ve Danimarka'da 1000 km'yi bulmaktadır (Çin'inki kadar).

Çin, 1990'lı yıllarda dünya bisiklet kullanımının % 60'ını temsil etmekteydi. Ama 1995'te 45 milyon olan bisiklet üretimi 1998'de 23 milyona gerilemiştir. İç pazar-da satışlar, 1996'da 19 milyondan 1998'de 9 milyona düş-tü. Avrupa'da 20. yüzyılın ilk yarısında ulaşımın % 20'sini sağlayan bisiklet; artık birkaç ülke dışında bir spor aracı haline gelmiştir. ABD ise erkenden otomobile teslim oldu-ğu için, bisiklet bu ülkede yalnızca bir çocuk oyuncuğı olarak görölmektedir.

Bugün dünyanın büyük şehirlerinin hemen hepsinde otomobil ulaşımının ortalama hızı 10 km'nin altına geri-lemiş durumda. Çin'in son yıllarda araba sevdasına tutul-ması, yakın bir gelecekte bisikletin orada da terk edileceğı endişesini yaratıyor. Fakat bu analizde dikkate alınması gereken bir nokta da, kimilerine göre 2010'dan itibaren or-taya çıkacak olan büyük kentlerin araba trafiğinin tamamen kilitleneceğine dair tahmin.

Bu çok uzak olmayan olasılık, dünya kentlerinin yapı-sını kökünden değıştirecek nitelikte gözüküyor. Öncelikle bireysel ulaşım araçlarının herhalde sonu gelecek veya en azından kent içinde sonu gelecek. Bunun yanı sıra toplu taşıım çok daha gelişecek ve kentler daha temiz hale gelecek. Ancak bireysel hareket serbestisine fazlasıyla alışık Batılı insan için, mobilite özgürlüğü belki de gene bisiklet-le sağlanacak. Ancak bisikletin hız ve güç olanaklarının otomobilinkilerle kıyaslanabilir nitelikte olmamasından ötürü, kentlerin boyutları da herhalde küçülecek. Kent banliyölerinde hem şehir dışının keyfini çıkartan hem de kentin hemen bütün olanaklarından yararlanabilen insan tipi herhalde sona erecek. New York, Tokyo, İstanbul,

Jakarta, Mexico City gibi anormal genişlikteki kentler daralmak zorunda kalacaklar.

Şehiriçi trafiğinin kilitlenme olasılığının muhtemel birçok sonucu olabilir. Bunlardan biri de kentin daralmasının gayrimenkul fiyatlarında meydana getireceği büyük düşüşlerdir. Bu gibi kötü sürprizleri önlemek üzere ve devasa boyutlardaki altyapı yatırımlarını ziyan etmemek için büyük kentlerin birçok kent halinde bölünmesi yoluna da gidilebilir.

Ama gelecek her ne getirirse getirsin, bize bir şey öğretmektedir: Gelişmenin tek bir çizgi üzerinde olamayacağı. Yani bisiklet geçmişte kalmış bir anı değildir. İnsanlığın geleceği içindeki yerini er geç alacaktır. O zaman belki daha sağlıklı kentlerle yeni bir uyum yaratacaktır. İnsanın öz gücünü kullanmasının zirvesi olan bisiklet, yeni kentlerin oluşumunun da büyük aktörüdür. Ama bazı insanlarımız bisikleti gerilerde kalmış bir şey olarak görmeyi sürdürüyorlar. Ahmet Hakan Coşkun, *Hürriyet*'teki köşesinde *Dünyalar Savaşı* adlı filmi eleştirirken şöyle diyor: "Yıldırımları bile kontrol altında tutacak kadar teknoloji olayını aşmış uzaylılar, ilk kez karşılaştıkları dünyalı araç 'bisiklet' karşısında hayran kalıp alıklaşabilirler. Filmin en komik olaylarından biri budur." Bisiklete hayranlığı komik bulmak komiktir. Haftaya dünyanın en büyük bisiklet olayı olan "Le Tour de France"ta buluşmak üzere.

Seyyar Karnaval Le Tour de France

20. yüzyılın hemen başlarında iki Paris gazetesi arasında müthiş bir rekabet vardır. *Le Petit Journal*, Paris-Brest arasındaki gidiş-geliş bir bisiklet turuna sponsorluk yapmakta ve elbette bu yarışın haberleri bir tek o gazetede yayınlanmaktadır. Bu haberlerin tiraj getirdiğini gören rakip *Auto* gazetesinin eşkurucusu ve editörü Henri Desgranges, 1903 yılında Le Tour de France'ı lanse etmiştir.

Gazetenin 25 bin olan satışı, 1903 Tour'uyla 65 bine, 1908'de 250 bine, 1923'te ise 500 bine çıkmıştır. Rekor, 1933 Tour'unda ulaşılan 854 binlik satıştır. *Auto* gazetesi sonradan ad değiştirerek *l'Equipe* olmuştur. Bu gazete bugün Fransa'nın en çok satan spor gazetesidir. Fransa turu artık *Equipe*'in sahip olduğu Amaury Sport Organisation tarafından düzenlenmektedir.

Türkiye'de spor olarak yalnızca profesyonel futbol, hatta sadece Üç Büyüklerin yapıp ettikleri anlaşıldığı için, birkaç fanatik meraklısının dışında kimsenin bisiklet yarış-

larından haberi yoktur. Oysa dünyada her yıl o kadar çok bisiklet yarışı yapılır ki bunları sayıp dökmenin olanağı yoktur. Ancak bir tasnif denemesi olmak üzere ve velodromda yapılan pist yarışlarını bir kenara bırakırsak, esas olarak bir günlük yarışlar (örneğin Paris-Tours, Zürih turu, Hamburg HEW), birkaç günlük yarışlar (örneğin Paris-Nice, Tour de Romandie, İsviçre, Almanya, Hollanda, Britanya turları) ve nihayet Grands Tours (Büyük Turlar) denilen Le Tour de France, Giro d'Italia ve Vuelta a Espana.

Bütün bisiklet yarışlarının en büyüğü, en ünlüsü ve en görkemlisi olan Fransa Turu, 1903'ten bu yana yalnızca iki savaş dönemi hariç, kesintisiz yapılmaktadır. Bu yıl 92.'si koşulan Tour, bir gün içinde bitirilen etaplardan meydana gelir. Etap sayısı eskiden oynak iken şimdi 1-15 kilometrelik bir saate karşı bireysel yarış olan prologue ile 21 etaptan meydana gelmektedir. Yarışın toplam uzunluğu 3-4 bin kilometre arasında değişmektedir. Etaplar da değişkendir ve süreler, 3 saat ile, bazı dağ etaplarında olmak üzere 7 saat arasında oynamaktadır.

Tour etapları esas olarak Fransa içindedir, ama birkaç etabın komşu ülkelerde yer alması âdeti gelişmiştir. Şimdiye kadar İtalya, İspanya, İsviçre, Belçika, Lüksemburg ve Almanya'da birçok etap koşulmuştur ve bu yıl Almanya'da iki etap düzenlenmiştir. Ayrıca İrlanda Cumhuriyeti, İngiltere ve Hollanda'da da etap düzenlenmiştir. Tour'un yüksek prestijinden ötürü Moskova, Helsinki, Bükreş kadar uzakları da dahil, birçok ülke ve kent kendi topraklarında da etap düzenlenmesi için "kulis atmakta"dır.

Yarışın güzergâhı her yıl değişir, ama Tourmalet, Galibier, Alpe d'Huez gibi bazı dağ geçitleri her yıl programdadır. Yarış, düz yol etapları, dağ etapları, bireysel ve takım saate karşı etaplarından oluşur. Tour de France, ilk seyredildiğinde hemen anlaşılır gibi değildir. Çünkü yarış içinde yarışlardan meydana gelir. Toplam süresi en düşük

yarişçı, yarişın birincisidir, sarı mayoyu giyer. Etaplarda belli noktalara konulan sprint bölgelerine ilk giren üç yarişmacı puan alır, puanları en yüksek olan en iyi sprinter'dir, yeşil mayoyu giyer. Dağ etaplarında, 5 kategoriden zorluk derecesine dağılan zirvelere ilk varan bisikletçiler puan alırlar. En yüksek puanı olan yarişçı en iyi tırmanıcı unvanını alır ve kırmızı noktalı mayoyu giyer. Bunun dışında 25 yaşından küçük yarişçılar içinde en az süresi olan beyaz mayoyu giyer. Gruptan ileri çıkan tek veya küçük bir grup yarişcının "*echappée*" denilen kaçış harekâtını sürdürebildiği kilometre başına verilen puanlarla, mavi-beyaz mayoyu giyecek en mücadeleci yarişmacı belirlenir.

Tour'a her yıl komite tarafından belirlenen 22 takım katılır. Bunlar performanslarına göre seçilir. Her takım 9 yarişçıdan meydana gelir, yedek yoktur. Düşme, kaza, güçsüzlük vb. nedenlerle terkler çok yaşanmaktadır. Ve hiçbir takım yarişı 9 üyesiyle bitirememektedir. Zaten 198 kişi ile başlayan Tour, çoğu zaman 100'ün altında bir sayıyla sona ermektedir.

Le Tour de France tam bir seyyar karnavaldır. Etap boyunca yüz binlerce insan yollara dökölmekte, çeşitli ve çok renkli gösteriler yapmaktadırlar, televizyonun başında ise milyonlar vardır. Japonlar bile bu büyük olayı kaçırmamak için çok geç saatlere kadar televizyon karşısında kalmaktadırlar. Dağ zirvelerine çıkarken seyirci o kadar yoğunlaşmaktadır ki yolu açmak için motosikletli "itciler" kullanılmaktadır. Tabii 92 kez yapılan bu yarişın bir folkloru ile bir dilinin oluşması kaçınılmazdı. En ünlü folklor unsurlarından biri, yarişı her yıl yolda izleyen ve bisikletçileri şeytan kıyafeti içinde kovalayan bir Alman emeklidir.

Yariř "kaçaklar"ın önde gittiği, onun ardından ana grubun (*peloton*) geldiği ve nihayet *retardés*'nin (artçılar) yer aldığı karmakarışık bir "ileri doğru hareket"tir. Herkesin derdi başka olduğu için sprinterler birbirlerini, urmanı-

cılar birbirlerini ve birincilik adayları da birbirlerini kollamakta, patron denilen geçen yılın birincisi ile takım liderleri *domestique*'lerden (hizmetçi) destek almaktadırlar. Bu hizmetçiler, patronun rakiplerini yormak veya önünü kesmekle görevlidirler, patronun suyunu bile onlar taşırlar.

Bu arada yarışı çok sayıda araba izler. Gözlemci, hakem, doktor ve takım arabaları çok uzun bir konvoy oluşturur. Yarışın geçtiği bölgeden olan yarışçıya ise *régional de l'etape* denilir (etap memleketlisi). Bu yarışçı, ailesi ve komşuları tarafından karşılanır, öpüşmeler, sarılmalar vb. olur. Yarışı en geride götürene ise *lanterne rouge* (kırmızı fener, stop lambası) denilir. Elbette yarışçıların yola attıkları su şişesi, yiyecek paketi gibi çöpleri toplamak üzere, en arkadan giden *voiture-balai*yi (süpürge araba) unutmamak gerekir.

Tour'a sporcuların yanı sıra çok sayıda yardımcı personel ve taşıt katılır. Tek bir örnek vermek üzere, her etabın sona erdiği yerde adeta bir köy kurulmakta, gazeteci, sporcu ve diğer görevlilerin kaldıkları bu köyü söküp takma ve taşıma işiyle yaklaşık 3 bin kişi uğraşmaktadır

92 yıllık tarihi boyunca Fransa'yı çok aşarak bir dünya olayı haline gelen Tour'un elbette birçok kahramanı da vardır. Bunların en ünlüleri yarışı beş kere kazanan Fransız Bernard Hinault ve Jacques Anquetil ile Belçikalı Eddy Merckx, yarışı 5 kere ard arda kazanan İspanyol Miguel Indurain ve 6 kere peş peşe kazanan bu yıl da 7 şampiyonluğun en büyük favorisi olan Amerikalı Lance Armstrong. (Lance Armstrong 7. şampiyonluğu da kazandı)

Bu dünyanın en büyük dayanıklılık yarışmasında, bisikletçiler ortalama 40-45 km, sprintlerde 70 km, dağdan inerken bazen 100 km hız yapıyorlar. Örneğin İtalyan bisikletçi Fabio Casartelli, 1995'te bir dağdan 89 km hızla inerken düşmüş ve hayatını kaybetmişti.

Bitirenlerin bile kahraman sayıldığı dünyanın en büyük spor olaylarından biri olan Tour'u kaçırmayın.

Tekme Tokat İtiş Kakiştan Kurallı Boğuşmaya Futbol

2005, FIFA'nın ilk yüz yılını arkasında bıraktığı yıldır. FIFA aslında 21 Mayıs 1904'te, Paris'te St.-Honoré cadde-sinde, 279 numaralı Fransız Atletik Sporlar Birliği bina-sında kuruldu, ama *Federation Internationale de Football Association* (Uluslararası Futbol Birliği Federasyonu) olan adını hak etmesi 14 Nisan 1905'te ulusal federasyonları üye kabul etmesiyle oldu. 1906'da Britanya adalarının ve 1909'da Güney Afrika, 1912'de Arjantin ve řili, 1913'te ABD federasyonlarının katılımıyla gerçek bir uluslararası futbol federasyonu haline geldi.

FIFA'yı dünya futbolunun zirvesi haline getiren kişi, Fransız Jules Rimet'dir. 1921'de FIFA'nın 3. başkanı olan bu spor adamı, 20 üyeli olarak aldığı federasyonu 85 üyeli bir kuruluş haline getirdi. 33 yıl başkanlık yaptı. Kendi adıyla anılan dünya kupasını organize etmeyi başardı. İlk Dünya Kupası, 18 Temmuz 1930'da Uruguay'ın başkenti Montevideo'nun Centenary Stadı'nda açıldı.

FIFA'nın kuruluşunda yer almayan İngilizler, aslında dünyanın ilk futbol birliğini kuran ulustur. 26 Ekim 1863'te Londra klüp kaptan ve temsilcileri "Free mason's" barında toplanarak *Football Association*'ı kurmuşlar, bu birlik de futbolun ilk kuralları olan Cambridge Kuralları'nı saptamıştır. Bu erken gelişme, futbolun vatanının İngiltere olduğuna dair yaygın bir inancın belirmesine neden olmuştur, ama gerçekte futbol birçok kökene sahiptir.

Çin'de, içi tüy ve saç doldurulmuş deri bir topla MÖ 4. binden itibaren bir oyun oynanmaktaydı. Ts'uh Küh adı verilen bu oyunda amaç, iki bambu direğin arasındaki 30-40 sm'lik bir açıklığı olan bir ağın içine topu sokmaktır. MÖ 4. yüzyıla kadar geri giden başka bir top oyunu, Galya'da (Fransa) pagan rahiplerin oynadıkları *Seault*'dur. Keltçede güneş anlamına gelen bu kelime, oyunun doğanın verimliliğini harekete geçirmek için yapılan bir cins ayin olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde, Eski Yunan'da Episkyros, Roma'da da Harpastum adını alan top oyunları, hem eğlence hem yarışma hem de ayin özellikleri taşıyan toplumsal faaliyetler olmuşlardır. Romalılar, Galya'yı ele geçirdikleri MÖ 50 yılından itibaren Harpastum'u buraya getirmişler, bu oyun burada Seault ile birleşerek Soule adını almıştır. Bu oyun, iki köy veya iki şato arasında bütün bir pazar günü güneş batana kadar oynanırdı. Gol kale olarak seçilen bir ağaç, duvar veya nehre topun değdirilmesiyle olurdu. Top deriyle kaplı çok ağır bir gülleydi ve oyun çok sertti.

Harpastum, İtalya'da *calcio* (veya *Guico del Calcio*, tekme oyunu) haline dönüşmüştür. *Calcio* soylulardan oluşan 27'şer kişilik iki takım halinde oynanır. El ve ayak kullanmak serbesttir. Genelde kentlerin meydanlarında, karnavallar ve bayramlar vesilesiyle oynanır. Oyuncuların forma giydikleri bu oyun İtalya'da o kadar popüler olmuştur ki VII. Clemens, IX. Leo veya VIII. Urbanus gibi papa-

lar bile oynamıştır. *Calcio*, dünyanın ilk kurallı futbol oyunudur. Giovanni Bardi adlı bir İtalyan soylusu, Cambridge Kuralları'ndan yaklaşık 300 yıl önce, 1580'de *calcio* kurallarını yazılı hale getirmiştir. Ve bugün İtalya'da futbola hâlâ *calcio* denilmektedir.

Ayak topu, Britanya adalarında 7. yüzyılda başlamıştır. Bölgelere göre çok çeşitlenen bu oyunda *soule*, *harpastum* ve *calcio* etkileri son derece belirgindir. Oyuncu sayısının sınırı yoktur, çoğu zaman iki köy veya kasabanın tüm halkı birbiriyle mücadele eder. Mücadele yollarda, meydanlarda tarlalarda ve nehirlerde sürer. Rakibi öldürmenin dışında her şey serbesttir.

Bu oyun, adanın Fransızlar tarafından (Normandiyalılar) 11. yüzyılda fethedilmesinden sonra, *soule* oyunun etkisini daha da hisseder hale gelerek *Mob Football* (kitle futbolu) adını almış ve daha da sertleşmiştir. O kadar ki oyun alanı üzerindeki herkes evini sağlamlaştırmak, pencereleri tahtalarla kaplamak zorunda kalıyordu. Takımlar, topla birlikte rakip köyün veya şatonun merkezine güç kullanarak girebilirlerse oyunu kazanırlardı.

Futbol, Kraliçe I. Elizabeth döneminde (16. yüzyıl), İngiltere'de Rönesans'ın etkisiyle İtalyan rüzgârı esmeye başlayınca, *calcio* kuralları çerçevesinde yumuşamaya başlamıştır. Daha önce defalarca yasaklanan bu oyun, 1681'de artık resmen serbest olmuş ve giderek ünlü okulların başlıca faaliyeti haline gelmiştir. Shakespeare, *Yanlışlıklar Komedyası* adlı tiyatro eserinde o dönemde yaygınlaşan bu oyuna şöyle bir gönderme yapmaktadır: "Size karşı o kadar samimiyim ki beni tıpkı bir futbol topu gibi atıyorsunuz: beni buradan atıyorsunuz, o da buraya atıyor. Eğer hizmetkârlığa devam edersem üstüme deri kaplatmanız gerekecek."

Modern futbolun miladı, William Webb Ellis'in 1823'te bir maç esnasında topu rakip kaleye elle götürme-

sidir. Bu olay Rugby Koleji'nde olduğu için, yeni oyun bu adı almıştır. Artık top oyunu ya elle (rugby) ya da ayakla (futbol) oynanır hale gelerek ayrılmıştır. 1863'te *Rugby-Football Association* feshedilmiş ve *Football Association* kurulmuştur. Ama İngiltere'de futbola *soccer* denilir. Bu terim, 19. yüzyılın ikinci yarısında Oxford Üniversitesi'nde ortaya çıkmıştır. İngilizcenin “er” sonekiyle kelimeleri kısaltama geleneği içinde yer almaktadır. Rugby nasıl “*rugger*” haline geldiyse, *Association Football* da *soccer* olmuştur.

Bugün dünyanın neredeyse tamamında büyük heyecanlar yaratan futbol, bir boğuşma ayininden bugünkü yüksek teknik düzeyine gelmiştir, ama kitleleri galiba asıl etkileyen kökenindeki bu boğuşma ve mücadele ruhudur.

Kadınlar Hapishanesi İran

16 Ocak 1979'da Şah Muhammed Rıza, İran'ı terk etti. Humeyni, 1 Şubatta Paris'ten Tahran'a geldi. 30-31 Martta referandum yapıldı ve katılanların % 98'inin "evet" oyuyla İran'da İslami rejim kuruldu. Bunun arkasından bir on yıllık "toplumu islamileştirme dönemi" geldi. Bu harekete, öncelikle kadınların statüsünün şeriata tabi kılınmasıyla başlandı. Kadınlar tüm yüksek görevlerden uzaklaştırıldı. Hicap veya çador (İran usulü kara çarşafli tesettür) zorunlu oldu. Devletin resmi internet sitesi Salaam İran, 2005 yılında şöyle demektedir: "Hicap, kadını her tür tecavüz girişimine ve şiddete karşı korur." Kadınlar bu kararların alınmasından sonra 100 bin kişilik protesto gösterisi yaptılar, çok sert bir şekilde dağıtıldılar.

Bu tedbirlerle kadınlar için evlilik yaşı 9'a indirildi. Kamusal alanın tümünde, örneğin toplu taşımda, hastane-
de veya sinemada cinsler ayrıldı. Sadece eğitimli ve mo-

dern kadınlar değil, mollaları iktidara getirenlerin arasında yer alan İslamcı kadınlar da kamusal alandan uzaklaştırıldılar.

Kadınlar, bu ilk şokun ardından rejime karşı direnişe geçmeye başladılar. Mücadele eden kadınları üç grupta toplamak mümkündür. Bazari denilen esnaf-tüccarlar ile din adamları sınıfına mensup muhafazakâr İslamcı kadınlar, kamusal alanda cinsiyet ayrımcılığından yana olmakla birlikte, kadınlara çalışma hakkı verilmesini istiyorlar; ama şartları var, “kadınlar çalışabilir, ama yalnızca diğer kadınlar için”

İkinci grubu meydana getiren modernleşmeci İslamcılar, kadını kamusal alana çıkartmak istiyorlar. Laik modernleşmeciler ise laiklik istiyorlar, şeriatın yasamanın temeli olmasını reddediyorlar. Bu üç grup da 1997’de Hatemi’nin cumhurbaşkanı seçilmesine büyük umut bağlamıştı, ama o zamandan bu yana kadınlar hiçbir hak elde edemedikleri gibi, birçok gerileme de yaşadılar. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiseri Mary Robinson, BM Kadınlara Karşı Şiddet Özel Raportörü Radhika Kumarsvami, Avrupa Parlamentosu Kadın Hakları Komisyonu Başkanı Anna Karamanu tarafından yazılan ortak mektuba göre, Muhammad Hatemi’nin cumhurbaşkanı olduğu 1997’den 2001’e 15 kadın recm’e (taşlanarak öldürülmeye) mahkûm oldu, 12’si infaz edildi, diğer üçü hapis-te recmedilecekleri günü bekleyerek çürüyor.

BM Özel Raportörü Prof. Maurice Copithorne, Genel Kurul’da okunan raporunda, İran’ı “kadınlar genel hapishanesi” olarak nitelendirdi. Dr. Hamid Kuşa ise şeriatın uygulanmasının ekonomik kötü gidişle birleşmesinin kadınları uyuşturucuya ve intihara yönelttiğini söylüyor. Yakınlarda yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, bu ülkede 4 kadından biri depresyonda, üç kadından biri teca-vüze uğramış.

BM İnsan Hakları Komisyonu Kadına Karşı Şiddet Özel Raportörü, ODTÜ öğretim üyesi Prof. Dr. Bn. Yakın Ertürk, Tahran'da düzenlediği basın toplantısında, "İran yasaları aile içi şiddet kurbanı kadınlara koruma sağlamıyor" dedi. Ve boşanmanın kadın için hiç de kolay olmadığını söyledi. Boşanmak isteyen kadın eğer kocasının iktidarsız, uyuşturucu bağımlısı, aileyi geçindiremeyecek durumda olduğunu veya çok uzun süredir ev dışında yaşadığını kanıtlayacak durumda olmalı. Oysa erkek bu işi bir sözle hallediyor. Gene Yakın Ertürk'ün bildirdiğine göre, "Varolan kurallar gereği eğer tecavüz kanıtlanamazsa, kadın meşru olmayan ilişkiye girmekle suçlanır ve cezalandırılır. Eğer bu kadın kendine tecavüz edeni meşru müdafaa halinde öldürmüştse, idama mahkûm edilebilir."

Hükûmet yanlısı *Ressalat* gazetesinin 6 Temmuz 2002'de bildirdiği üzere, "reformcu" cumhurbaşkanı Hatemi'nin kadın işleri danışmanı Zehra Şodjari, "Recm, İslamiyette ailenin saygınlığını korumak için vardır", dedi. Hatemi döneminde verilen 23 recm mahkûmiyetinin 16'sı kadınlara yönelik. 2002'de dört kadın (Şahnaz, Sima, Firdevs ve Eşref) recmedilmeyi bekliyorlardı, akibetlerinden bir daha haber alınamadı.

İran Ulusal Direniş Meclisi Kadınlar Konseyi bülteninde belirtildiği üzere, hükûmet yanlısı *Seda ye-Edalat* gazetesi, 30 Haziran 2002'de Kum kentinde 13 kadının kırbaçlandığını, her birine 180 kırbaç vurulduğunu bildirdi (bir insanın dayanamayacağı kadar çok, gözlemciler bu kadınların ölmüş olmaları gerektiğini bildiriyorlar). İran'da Köktendinciliğe Karşı Kadın Forumu, aynı dönemde Tahran civarında kadınlara yönelik kitlesel recm uygulandığını ve 4 kadının asıldığını bildirdi.

"*Women against execution in Iran*" (İran'da idama karşı kadınlar) örgütünün raporuna göre, 1981-2000 arasında 2 binden fazla kadın idam edildi. Örgütün yayınladığı

dığı listede 1428 kadının adı var, bunların arasında 187 tane reşit olmayan kız bulunuyor, bu kızların 10 kadarı da 13 yaşından küçük. CNRS uzmanlarından İran asıllı Azade Kian Thiebaut'ya göre, "Kadınlara çoğunlukla daha ağır cezalar veriliyor, çünkü hâkimler kadınların yasalara karşı gelmelerinin Müslüman kadının iffetini kararttığını düşünüyorlar" diyor. Nitekim bir koca herhangi bir kadınla birkaç dakikadan 99 yıla kadar süreli "geçici evlilik" yapabilirken (böylece zina yasal oluyor), kadın zina yaparsa en iyisinden kırbaçlanır, ama bir vinçte de asılarak idam edilebilir.

İnsanı boğan bu tabloya, haftaya İran'daki sistemli cinsel ayrımcılığı gündeme getirerek devam edeceğim.

Cinsel Apartheid Ülkesi İran

İran Kültürel Devrimi Yüksek Konseyi, 1999 yılında “reformcu” cumhurbaşkanı Hatemi’nin “riyasetinde” toplandı ve İran’ın Kadınlara Karşı Her Tür Ayırmcılığın Yok edilmesi Antlaşması’na katılmasına ilişkin inceleme raporunu tartıştı. Konsey, İslam Cumhuriyeti’nin bu antlaşmaya katılmamasına karar verdi.

İran Medeni Kanunu’nun 1210. maddesine göre, kızlar erişkinliğe 9 ay yılını doldurduklarında girerler (bizim takvime göre 8 yıl 9 ay). Bu yaşa gelen bir kız çocuğu “kadın” olur. Nitekim birçok kız çocuğu cinsel suiistimal amaçlı evliliklere zorlanmaktadır, hatta 9 yaşından bile önce ve çok kısa bir süre içinde başından birçok “evlilik” geçeni vardır. Yasanın geçici evliliğe izin vermesi, birçok küçük çocuğu “yasal fahişe” haline getirmektedir. Bu küçük kızlardan bazıları hastanelerde cinsel organları ağır bir şekilde yaralanmış olarak yatıyorlar. Cinsel organları olgunlaşmayan bu küçük çocuklar, sık aralıklarla mollalar

arası satışlara konu olabiliyorlar. Bazen yaşlı bir molla, bu çocuklardan biriyle evlenip sonra onu öldürebiliyor. Cina-yetle biten “evlilikler”in % 90’ında “çiftler” arasında önem-li yaş farkları var. Yaşlı koca, çoğu zaman yetersizliğinin duyulması korkusuyla bu yola başvuruyor. Şeriat mahke-mesi tarafından kapatılan *Khordad* gazetesinin haberine göre, Tahran’ın 600 km güneybatısında, Irak sınırındaki Ilam kentinde 1996 yılında 338 intihar vakası saptandı. Bunların % 81’i yeni evlendirilmiş küçük kızlar. Bunların çoğu açık bir isyan işareti olarak kendini yakmış.

Rhode Island Üniversitesi’nden Prof. Dona M. Hug-hes’un araştırmaları sonucu ulaştığı verilere göre, İran’da fuhuş çok büyük boyutlara ulaşmış durumda ve bunu mol-lalar örgütlüyor. Tahran’da fahişe sayısı 2005’ten 2006’ya % 635 (altı yüz otuz beş) artmış durumda. Şu anda bu kentte 84 bin fahişe var. Bunların çoğu sokakta, diğerleri bilinen 250 kadar genelevde çalışıyor. Bn. Hughes’un top-ladığı bilgilere göre, İran’daki Interpol büro şefi fuhuşun çok kârlı bir ticaret olduğunu bildirmektedir. Mollaların bu işten haberleri olduğunu söyleyen büro şefi, bunların ticarete katılıp pay aldıklarını bildirmektedir. Bu arada çok sayıda yüksek görevli kızların alım satım ve ırzına geçme işine katılmaktadır.

Kızların çoğu fakir kırsal bölgeler ve yoksul kentsel kesimlerden gelmektedir. Örneğin 7 kızı olan bir baba, bunlardan birinin “evlenmesine” (yani geçici evlilikler aracılığıyla fuhuşa sürüklenmesine) verdiği izin karşılığı 300 dolar tazminat almıştır. Ama bu çok yüksek bir bedel-dir. Uyuşturucu bağımlılarının çok yüksek sayılarda oldu-ğu bu ülkede, çocuklarını 30 dolara, hatta “acil” uyuşturu-cu alımları için 8-10 yaşlarındaki kızlarını 4 dolara bile sa-tan babalar bulunmaktadır.

Kadınların çalışmasının yasaklanması ve zorunlu ol-dukları alanlarda ciddi bir şekilde engellenmesi, ama çok

sayıda erkeksiz aileye kadınların bakmak zorunda kalması, onların aç kalmamak (ve çocuklarının aç kalmaması) için fuhuş sektörüne dahil olmalarına yol açmaktadır. Kadınlar çalışmıyor, ama dünyada en fazla çalışan çocuğun olduğu ülkelerin başında İran geliyor. Geçen yılın 31 Aralığında yayınlanan bir rapora göre, bu çocukların % 14'ü aile başkısıyla çalışıyor. Bunların çoğu kaçakçılık, uyuşturucu satıcılığı ve fuhuş gibi alanlarda çalışıyor. Bu çocukların hepsi kötü besleniyor ve hepsi hasta. İranlı yetkililer, Tahran'da 15 yaş altı 40 bin çocuğu sokaktan topladılar. Ama daha birkaç yüz bininin olduğu biliniyor. UNICEF raporuna göre, bu ülkede 1 milyon çocuk aşırı yoksul, bunun üzerine günde 1 doların altında parayla geçinen yarım milyon ve 2 doların altında kalan bir yarım milyon daha konulduğunda, çok yoksul çocuk sayısı 2 milyona ulaşıyor.

Ban kentinde yakınlarda meydana gelen depremin ardından ailesiz kalan kız çocukları koruma bahanesiyle kaçırılmış ve bunlar Tahran fuhuş piyasasında İranlı ve yabancı tüccarlara satılmıştır. Avrupa'ya da satış var. Interpol'ün 'çözdüğü bir olayda, 16 yaşında İranlı bir kız 58 yaşında bir Avrupalıya 20 bin dolara satılmıştır.

İranlı çocukların bir bölümü Körfez Arap ülkelerine kaçırılıyor, işe yaramaz hale gelince sınır dışı ediliyorlar. İran'a dönünce mollalar bunları zina suçundan cezalandırıyorlar. Horasan eyaletinde yerel bir polis yetkilisi, kızların Pakistanlılara "cinsel köle" olarak satıldığını bildirdi. Pakistanlılar bunları "kullandıktan" sonra "*harabat*" adı verilen sefil genelevlere satıyorlar.

Sokak çocukları da muhabbet tellallarına av oluyor (sokak çocuklarının % 14'ü kız). Sayıları her gün çığ gibi artan bu çocukların küçük bir bölümünün barındırıldığı yuvaların birçoğunun yöneticileri buralarda fuhuş şebekeleri oluşturmuş durumda. Örneğin İran resmi basınında

yer alan bir habere göre, Karaj Devrim Mahkemesi eski başkanı ve 7 başka resmi görevli, “İslami Yönlendirme Merkezi”nden gelme 12-18 yaşlarındaki kızlara fuhuş yaptırdıkları için tutuklandılar. Gene basın haberine göre, İran’ın dinsel başkenti Kum’da böyle bir şebeke ortaya çıktı, içlerinde Adalet Bakanlığı mensupları da vardı.

Bir BBC muhabiri, 2002’de fahişelerin fotoğraflarını çektiği için sınır dışı edildi ve ona, “Sizi çektiğiniz fahişe resimleri yüzünden sınır dışı ediyoruz; çünkü bu, İslam Cumhuriyeti’nin imgesi değil, bizde fahişe olmaz” denildi. Bu tarihten sonra AIDS’le başa çıkılamaz hale gelince, “ahlâk evleri” adı altında genelevler açıldı. Müşteriler burada, sermaye kızlarla bir cinsel ilişki süresince “geçici evlilik” yapıyorlar. Bn. Hughes’a göre bunlar çok olağan, çünkü İslamcıların gözünde kadın aşağılık bir varlık.

Bu “aşağılık” varlığın bir de nasıl infaz edildiğini haftaya görelim.

Kadın Nasıl İnfaz Edilir?

15 Ağustos 2004'te İran'ın Neha kentinin ana caddesinde, Atefeh Recabi adında bir kız taşlanarak idam edildi. 16 yaşındaydı. "İffete uygun düşmeyen hareketlerde bulunmakla" itham edilmişti. Fakir olduğu için avukat tutamamış, kendi savunmasını üstlenmek zorunda kalmıştı. O zamana kadar, evli erkeklerle olan ilişkilerinden ötürü kamçılanmış ve hapse atılmıştı. Sonuncu davasında hâkime, "kurbanın değil cinsel ilişkinin failinin cezalandırılması" gerektiğini söyledi ve "Neden benimle zina yapanları cezalandır mıyorsunuz?" diye sordu. Hâkim Hacı Rıza öfkeden çılgına döndü, "dinsiz, imansız"ın olabildiğince çabuk idam edilmesi için elinden geleni yaptı, infazında bizzat bulundu.

1997 yılında Afsaneh Novruzi adlı bir kadın, Kiş adasında bir polisin tecavüzüne uğradı, saldırganını meşru mudafaa halinde öldürdü. İdama mahkûm edildi, 7 yıl

idam bekledi. 12 Ocak 2005'te polisin ailesi 62.500 dolarlık bir tazminatı kabul edince kurtuldu. Bir Tahran gazetesinde 28 Kasım 2004'te çıkan bir habere göre, doktorların zekâ yaşını 8 olarak belirledikleri bir kadın, "iffete aykırı davranış"tan ve evlilik dışı çocuk doğurmaktan idama mahkûm edildi. Leyla M, idam edilmesinden önce kamçılandı.

Elle dergisi, 25 Ekim 2004'te ünlü Fransız kadın filozof Elizabeth Badinter'in bir çağrısını yayınladı. Bu çağrıda, 15 yaşındaki erkek kardeşiyle cinsel ilişkiye giren (aslında kardeşinin tecavüzüne uğrayan) 13 yaşındaki Jila Iradi'nin taşlanarak idama mahkûm edilmesi karşısında dünyanın duyarlı aydınları tavır koymaya davet ediliyordu. Uluslararası tepkinin büyümesi karşısında İran yönetimi olayı inkâr etti. Sonra yeni bir kararla, Jila'nın 18 yaşına geldiğinde idam edilmesinin uygun bulunduğu, taşlanarak mı, asılarak mı idam edileceğini hâkimin belirleyeceği anlaşıldı. Güney İran'daki Bedali kentinin mahkemesi, 21 yaşındaki Azam adında bir kadını gözlerinin oyulmasına mahkûm etti. Azam, kendine tecavüz eden bir adamın yüzüne toz asit atarak kurtulmuş, ama adam kör olmuştu. Şeriatın "göze göz, dişe diş" ilkesi uyarınca Azam'ın cezası halka açık olarak infaz edildi, mahkeme tecavüz olayını hiç dikkate almadı. Bir mahkeme 20 Aralık 2004'te Hajieh Esmalivand'ı, 17 yaşında bir delikanlıyla cinsel ilişkiye girdiğinden ötürü asılarak idama mahkûm etti, bu recme çevrildi ve 21 Aralık 2004'te ölene kadar taşlanmasına karar verildi. Recm, kırsal kesimde çok yaygın, taşları görevliler ve katılımcı halk atıyor.

Yazar Fariba Hastrudi, İran'daki kadınların konumunu "İslamcı engizisyon" olarak adlandırmaktadır. Son seçimlerden sonra ultra muhafazakâr Ahmedinecad'ın cumhurbaşkanı olmasıyla bu "engizisyon"un daha şiddetlendiği görülmektedir. Örneğin Batı Azerbaycan Güvenlik Is-

tihbaratı şefi, “ehliyetteki fotoğraftaki kıyafetle kadının araba kullanırkenki kıyafetinin aynı olmasına, aynı olmazsa ceza verileceğine” hükmetti. Nedeni sorulduğunda, “Yaz geliyor, açılıp saçılırlarsa rejim tehlikeye girer” diye cevap verdi. Öte yandan Avrupa Parlamentosu 2006 Ocağında “erginliğe ulaşmamışların, hamile kadınların, zihinsel özürllülerin idamını” kınayan yeni bir karar aldı, ama yıl başından Mart başına kadar en az 5 kadın daha idama mahkûm edildi. Dünyada 21. yüzyılın ilk idamı da 19 Mart 2001’de İran’da gerçekleşti. Uyuşturucu satmakla suçlanan Fariba Tajani Emamkoli vinçte asıldı.

Boşanma konusunda da “*apartheid*” (Güney Afrika’da Mandela öncesinde uygulanan bu sisteme göre, zenci çoğunluğun hakları beyaz azınlığinkilere nazaran çok kısıtlıydı) uygulanmaktadır. Erkek, hâkime gidip boşanmak istediğini belirten bir dilekçe verir ve boşanır. Kadın ise, kötü muamele, aç bırakma, şiddet, kocasının en az dört yıldır eve uğramaması gibi gerekçeleri ispatlamak için çok miktarda kanıt ve tanık toplamak zorundadır. Boşanma durumunda çocuklar otomatik olarak babaya verilir. Bunun yanı sıra cezalar da cinsiyete göre farklılaşır. Örneğin birinin müessir fiili sonucu birinin bacağına kırılması durumunda, hâkim şeriata göre bir tazminata hükmeder. Bu durumda suçlu kadınsa, aynı suçu işlemiş bir erkekten iki kat yüksek tazminat öder. Bu, bütün cezalar için geçerlidir.

Amnesty International’ın (Uluslararası Af Örgütü) Şubat 2006’da Londra’da açıklanan belgesine göre, yönetimi eleştiren çok sayıda kadın hapistedir, bunlar işkence görmektedir, idam edilmektedir. İnsan haklarından söz edenler şiddet, taciz, hak kaybı ve hapisle sindirilmektedir. O kadar ki, 23 Haziran 2003’te İran asıllı Kanadalı 53 yaşındaki kadın foto muhabiri Zehra Kazemi, Evin hapishanesinin dışında fotoğraf çektiği için tutuklanmış, başına kalasla

vurulmuş ve ölmüştür. Ayrıca çıkartılan bir yasayla kadın haklarını savunan gazetelerin kapatılacağı hükmü konulmuştur.

İslamcı apartheid'ın nasıl işlediğine ilişkin olarak birkaç sıradan olayı Amnesty International raporundan aktarıyorum. 5.1.2006, resmi kadın kıyafetinden biraz sapan iki üniversite öğrencisi kızı İslamcılar asit attılar. 7.1.2006, Meclis üyesi Fatemah Alia'nın bildirdiğine göre, Ahmedinecad hükümeti kaldırımlarda harem-selamlık uyguluyor. Aynı gün, kendine tecavüz eden bir adamı meşru müdafaa halinde öldüren 19 yaşındaki bir kız idama mahkûm oldu. 3.3.2006, yüksek bir görevlinin gizli açıklamasına göre Tahran'da sokaklarda dolaşan 300 binden fazla kadın var. 6.3.2006, Tahran'da Dünya Jimnastik Şampiyonası'nı izlemeye gelen yüzlerce kadın, polis tarafından dövülerek dışarı atıldı.

Türkiye İran'ı tanımıyor, bu ülkede olanlardan habersiz. Medya kulağının üstüne yatmış durumda. Tehlike kapımızda! Bu ardışık üç yazı, Türkiye'de elindekilerin ve laikliğin değerini bilmeyen bir grup kadına ithaf edilmiştir.

Hüsrev Hatemi'ye not. Bu üç yazıyı birlikte okursanız, kaynaklarımın çok çeşitli olduğunu görürsünüz. İran mol-la rejiminin arkasında durmayı size hiç yakıştıramadım. *Yeni Şafak*'taki yazınıza geniş cevabımı ileride yayınlayacağım.

Istek Üzerine Gene İran

İran molla rejiminde kadınların içler acısı durumu hakkında yazdığım üç yazı üzerine çok sayıda ileti aldım, çoğu insan dehşete düşmüştü. Ama bazıları çok rahatsız oldu. Hüseyin Hatemi, 19.4.2006 tarihli *Yeni Şafak* gazetesinde “Bilim adamının dürüstlük yükümü” başlıklı bir yazı yayınladı. Bu yazısında, benim üç yazımdan yalnızca ikincisini değerlendirerek şöyle dedi: “Sosyal bilimciler paparazzi yazarı değildirler ve olmamalıdır. Dürüstlük ilkesi herkesin bağlı olması gereken evrensel bir ilkedir... bir bilim adamının (yani Mehmet Ali Kılıçbay’ın) şimdi nasıl olup da tek bir kitap okuyarak, Rhode Island Üniversitesi’nden bayan Dona M. Hughes’in iğrenç yalanlarının Türkiye’de pazarlamasını yapmayı üstlendiğini anlamak imkânsızdır.”

Hatemi’nin mantık hatalarını kendine bırakıyorum, ama eğer bir kimse “bilim adamı paparazzi yazarı değildir”

dedikten sonra, “olmamalıdır” da derse, olabileceğini kabul eder ve birinci önermesi gündemden düşer. Bu yüzden Hatemi’nin biraz mantık okuması gerekiyor. Bilim adamı gerçekten dürüst olmak zorundadır. Prof. Hughes’un kitabı değil, İran’daki gözlem ve araştırmalarının sonuçlarını aktardığı bir makalesi söz konusudur. Hatemi daha bu makaleyi görmeden mahkûm edecek kadar “dürüsttür” Öte yandan, söz konusu yazının da dahil olduğu üçlü İran kadınları yazısı, 50’nin üzerinde kaynak araştırılarak kaleme alınmıştır. Hüseyin Hatemi’nin İran’la olan “gönül bağı”, bu ülkedeki faşist molla rejiminin yol açtığı korkunç durumları görmezden gelmesine yol açmaktadır. Hüseyin Hatemi bu yazısını bir İran rejimi militanı edasıyla kaleme almış, kendisine İran hakkında “dürüst” araştırma yapmasını ve eğer bilim adına konuşmak istiyorsa “yansız” olmasını öneriyorum. Bunu başarabileceğini pek sanmadığım için de İran hakkındaki bazı gerçekleri sıralamaya devam ediyorum.

İran’da son cumhurbaşkanlığı seçimleri 24 Haziran 2005’te yapıldı. Sürgündeki İranlı kadın yazar Şahla Şefik’in uluslararası gözlemci raporlarından derlediği üzere, devletin bütün olanaklarını kullanmasına, *pasadaran*’ların (devrim muhafızları) halkı oy vermeye zorlamasına, cami örgütleri ve ordunun aynı yönde hareket etmesine, Yüce Rehber (Veli Fakih) Büyük Ayetullah Ali Hameney’in halkı tehdit etmesine ve bu seçimin rejim için referandum olduğunu söylemesine rağmen, seçmenlerin % 40’ı, yani 15 milyon kişi oy vermedi. Bu % 40’lık boykot oranı İran resmi makamları tarafından verilen rakam. Birçok tarafsız gözlemci gerçek oranın % 50 civarında olduğunu bildirdi. Yüce Rehber’in oy vermeyenlerin mimleneceğini bildirmesine ve militanların ağır baskısına rağmen, İran halkının sandık başına gitmemesi İran “hayranlarını” düşündürmeli.

Seçimi Ahmedinecad kazandı. Seçim öncesinde propagandasını yolsuzluk ve yoksulluğu kaldıracağı üzerine dayandırdı. Oysa molla rejimi 26 yıldan beri iktidardaydı ve Humeyni, Şah rejimi için ne söylediye, Ahmedinecad da 26 yıllık molla rejimi için aynı şeyleri söyledi ve rakiplerini yolsuzlukla suçladı. Oysa suçlanan bu rakiplerden Rafsancani, molla rejiminin başlıca kurucularındandı. Seçimde sistematik hile yapıldı, Ayetullah yönetiminin yol açtığı adaletsizlikler gökten zembille inmiş gibi gösterilip cahil halk aldatıldı. İşsizliğin bazı kesimlerde % 40'a çıktığı, yoksulluğun, fuhuşun, uyuşturucu kullanımının çık gibi büyüdüğü bu ülkede, bir de eğitimsiz bırakılan geniş kesimler alternatifsiz kalan Ahmedinecad'a oy verdiler. Burada atlanmaması gereken çok önemli bir husus, Ahmedinecad'ın mollaların adamı olmasına rağmen din adamı olmamasıdır. Halkın bu din dışından gelen adamı Ayetullah Rafsancani'ye tercih etmesi bile, tek başına, halkın molla rejiminden ne kadar soğuduğunu göstermektedir.

Avrupa Birliği ve aralarında Amnesty International ile Human Rights Watch'un olduğu çok sayıda insan hakları savunucusu kuruluş, bu ülkede insan haklarının tamamen ayaklar altında olduğunu ifşa ediyor. Tahran rejimi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu ve İnsan Hakları Komisyonu'nun tam 51 kararı ile mahkûm edildi. Mollalar, 1979'dan beri 120 binden fazla siyasi mahkûmu idam etti. Bunlardan 30 bini 1988'de tek bir fetva ile birkaç ay içinde infaz edildi (BM İnsan Hakları Komisyonu, karar no 1996/31, açık belge, 12.4.1999). 2003'te 113 (Amnesty International 2003 raporu), 2004'te 159 idam oldu (2004 raporu). Temmuz 2005-Ocak 2006 arasında halka açık 69 idam yapıldı, bunların 6'sı 18 yaşından küçük çocuklar (Amn. Int. MDE 16 Şubat 2006).

Tutuklu ve mahkûmlara sistematik fizik ve psikolojik işkence uygulanmaktadır. Gözlemciler, yasaların tutuklu-

ları konuşturmak için işkenceye izin verdiklerini bildirmektedirler (Amn. Int., Human Rights Watch, Abolition.fr, Association Ensemble contre la Peine de Mort raporları). Asma, recm, organ kesme, sakat bırakma ve kamçı en sık uygulanan cezalardır (aynı raporlar). Hapishane nüfusu, en son bilgilere göre 130.118, yani nüfusun binde 22'sidir (Amn. Int.). Mahkûm ve tutukluların % 60'ı uyuşturucudan hapistedir. İçki içenlere ve uyuşturucu kullananlara, suçun tekrarı halinde idam cezası verilmektedir (Abolition. fr).

Human Rights Watch'un bir raporuna göre (Brüksel, 7 Haziran 2004), başkentin gizli hapishanelerinde siyasal ve azınlık tutuklularına çok ağır işkence uygulanmaktadır. Örneğin Dhabihullah Mahrami, Bahai olduğu için, dinden dönme suçlamasıyla idama mahkûm edildi (Amn. Int). Bu arada İran Kültür ve İslami Yönlendirme Bakanlığı Basın Dairesi genel sekreteri Mernuş Caferi'nin açıklamasına göre (Ağustos 2002), "Nisan 2000'den bu yana 41'i günlük 85 gazete kapatıldı" Sınır Tanımayan Gazeteciler Örgütü'nün 2003 Raporuna göre, birçok muhalif entelektüel öldürülüyor. Örneğin liberal muhalefetin amblem çifti Darius ve Pervane Foruhar, *Iran-e-Farda* aylık dergisi yazarı Mecid Şerif, gazeteciler Muhammed Muhtari, Muhammed Cafer Payandeh, Piruz Davani vd., bu arada Foruhar çiftinin avukatı tutuklandı. Dünyanın en yüksek rakamı olarak 36 gazeteci hapiste.

İran'a ilişkin bazı "iğrenç yalanlar" bunlar. Hüseyin Hatemi'yi doğrularını yazmaya davet ediyorum. Yazamazsa, ben yazmaya devam edeceğim.

Zamanı Yakalamak, Zamana Egemen Olmak

Bugün Belçika'nın bir ili olan Hainaut'daki Mons kentinde, 10. yüzyılda, kimin suçlu olduğunu anlamak üzere bir adli düello yapılacaktır. Şafakta taraflardan biri ortaya çıkar, diğeri ortalıkta yoktur. Örf gereği bekleme süresi 9 saattir. Bir süre sonra orada bulunan taraf 9 saatin geçtiğini ve rakibi gelmediği için onun suçlu, kendinin de suçsuz ilân edilmesini ister. Ama süre gerçekten dolmuş mudur? Yargıçlar tartışırlar, güneşe bakarlar, dua saatlerine olan titizliklerinden ötürü din adamlarına danışırlar, ama sürenin dolduğunu bir türlü belirleyemezler. Sonunda güneş batır ve mevsim gereği şafakla günbatımı arasındaki sürenin 9 saatten fazla olduğunu bilmesi nedeniyle karar nihayet açıklanır. 1284'te ise, Fransa tahtının varislerinden Champagne düşesinin yaşının hesaplanması için aylar süren araştırmalar gerekmiştir.

Orta Çağ insanları, 1000 yılı gelince dünyada çok büyük felâketlerin meydana geleceğine çok samimiyetle inanıyorlardı. Ancak 1000 yılı gerçekten geldiğinde hiç de büyük ve genel bir korku olmadı, çünkü kimse 1000 yılının ne zaman geldiğini bilmiyordu. Aynı ayrı yıllarda, aynı ayrı tarihlerde insanlar birbirlerinden habersiz korkuya kapıldılar, çünkü bizim tarihimize göre 25 Mart 999 ile 31 Mart 1000 yılı arasında olmak üzere 1000 yılının 7 ayrı tarihte başladığı iddia edildi.

İnsanlar, ilk tarımsal uygarlıklardan beri zamanı ölçmeyi hep istemişler, bunun için çok çeşitli araçlar geliştirmişlerdir. İri taşların üst üste konulmasıyla elde edilen ilk dolmenlerden itibaren su, kum, güneş saatlerinden geçerek sonunda kuartz kristal saatlere varana kadar bu arayış hep sürmüştür. Ancak çağdaş fizik “zaman” diye bir şeyin olmadığını söylemektedir. Çağımızın en büyük fizikçilerinden sayılan Etienne Klein, “Zaman kelimesi işaret ettiği şey hakkında hiçbir şey söylememektedir” demektedir. Zamanı ölçmek için geliştirilen aletler de sorunludur. Bir kol veya duvar saati, zamanı değil de süreyi ölçer ki bu ikisi aynı şey değildir. Daha açık bir ifadeyle, süre zamanın bir kesiti değildir. Üstelik, ölçülen bu süre aslında bir mekân tarafından temsil edilmektedir, yani akrebin saat üzerinde katettiği mekân. Klein, “Zaman ile mekânın karışması zor sorulara yol açmaktadır. Yarın nerede? Şimdi geçmiş olduğunda nereye gider?” diyerek kafamızı karıştırmaktadır.

Zaman konusunda en fazla düşünmesi ve fikir üretmesi gereken disiplin aslında tarihtir. Ama tarihçilik çok uzun bir süre boyunca bir olay anlatıcılık olarak kaldığı için, zaman hakkında düşünmeyi hep ıskalamıştır. Bu işi ilk yapacak kişi, ünlü Fransız tarihçi Fernand Braudel olacaktır. *Akdeniz ve Maddi Uygarlık* adlı eserlerinde geliştirdiği “uzun süre” kavramı, tarihin yapıcı unsurunun

“olay” değil de “süre” olduğunu ortaya koymaktadır. Büyük tarihçiye göre olaylar “tozdur”, neden değil sonuçturlar. Asıl belirleyici olan “uzun süre” içinde meydana gelen birikimli değişimlerdir. Bu konuda bizim tarihten bir örnek yararlı olabilir. İstanbul’un 29 Mayıs 1453 günü Fatih Sultan Mehmet tarafından alınması bir “olay”dır. Geleneksel tarihçilerin iddia ettikleri gibi, tarihi belirleyen değil, tarih (yani süre) tarafından belirlenen bir olaydır. Çünkü örneğin 1453 öncesindeki 3-5 yıl boyunca Osmanlı topraklarında, doğa koşullarından ötürü bir hasat kıtlığı olsaydı, II. Mehmet İstanbul önüne bu kadar büyük bir ordu yığamaz ve kenti alamazdı. Keza, Avrupa Katolikliği kendi birikimli iç nedenlerinden ötürü Bizans Ortodoksluğunu yıkmaya bu kadar kararlı olmasaydı, Bizans’a büyük askeri yardım yapılır ve kent gene alınamazdı. Nitekim, Katolikliğin kurulduğu 7 yüzyıldan beri gelişen Ortodoksluk karşıtlığı, İstanbul’un sadece kentte ticari çıkarları bulunan Cenevizliler tarafından ve küçük bir güçle savunulmasıyla sonuçlanmıştır.

İnsanlar zamanı ancak süre olarak kavrayabildikleri halde, gene de bir zaman soyutlaması yapıyorlar. Buna “dış zaman” deniliyor. Bunu mevsimlerin, günlerin... ritmi içinde kavırıyoruz. Bir de “iç zamanımız” var. Kendi organlarımızın, bezlerimizin, ruh hallerimizin ritmi içinde algılıyoruz. Dış zamanı ölçemiyoruz, ama bölümlere ayırarak eşdeğerli süreler (saat, dakika...) halinde muhasebeleştiriyoruz.

Zamanın akışını sabit ölçekli parçalar halinde bölerek kavrama çabamızın en harika sonuçlarından biri olan takvim, aslında doğanın devreselliğinin tarım üzerindeki etkilerinin belirlenmesi amacıyla oluşturulmuş bir araçtır. Ama her şeyde olduğu gibi, o da çağlar ilerledikçe müthiş bir simgesellikle donatılmış ve sonuçta her kültürde, her bir gün ayrı bir anlam ve değer kazanmıştır. 29 Ekim’in

Türkler, 4 Temmuz'un Amerikalılar, 14 Temmuz'un Fransızlar için anlamı, bu günleri diğer kültürlerdeki anlamlarından soyutlayarak özelleştirmekte, böylece dünyanın güneşe göre belli bir konumu, kültürden kültüre farklılaşan simgesellikler yaratabilmektedir. Limbourg kardeşlerin Berry Dükü için yaptıkları "*Saatler kitabı*" aslında bir Orta Çağ takvimidir, ama zamanı zaptetmekte aciz kalan insanın ona simgeselleştirerek egemen olmaya kalkışının hazin ama güzel bir dışavurumudur.

Işığı Evcilleştirmek, Dünyayı Başka Türlü Görmek

İbrahimi dinlerin kutsal kitaplarının en eskisi olan Musa'nın Tevrat'ı şöyle başlar: "Başlangıçta Yahve gökleri ve yeri yarattı. Ve yer ıssız ve boştu; ve enginin yüzü üzerinde karanlık vardı; ve Yahve'nin Ruhu suların üzerinde hareket ediyordu. Ve Yahve dedi: Işık olsun ve ışık oldu. Ve Yahve ışığın iyi olduğunu gördü ve Yahve ışığı karanlıktan ayırdı."

Musa'nın Tanrısı Yahve (Yehova) ışığı yaratmıştı, ama niteliğini bilmiyordu. Çünkü onun "iyi olduğunu" ancak görünce anlamıştı. Işığın niteliği, Tevrat'tan (yaklaşık MÖ 1300'e tarihlenmektedir) 3 bin yıl sonra insanlar tarafından keşfedilecektir. Tam da Aydınlanma döneminde, yani Immanuel Kant bu adı takmadan önce Fransızların verdiği adla "Işıklar Yüzyılı"nda, ışığın niteliği hakkında ilk teoriler ileri sürülecektir. İngiliz matematikçi Isaac Newton, 1675'te Londra Kraliyet Akademisi'ne yazdığı bir mektup-

ta, ışığın bir prizmadan geçirildiği zaman çeşitli renklere bölündüğünü ve bu renklerin her birinin de parçacıklardan oluştuğunu keşfettiğini bildirir. Hollandalı bilim adamı Christiaan Huygens ise, 1690'da Fransızca yazdığı *Traité de la Lumière* (Işık İncelemesi) adlı eserinde, Newton'ın parçacık teorisini reddederek ışığın dalgalar halinde yol aldığını söyler. Işın ilginç yanı, ikisi de teorisini matematik olarak ispatlamaktadır.

Aslında ikisi de haklıydı. Işık hem parçacıksal hem de dalgasal bir yapıya sahiptir ve bu özelliği sayesinde mercekler aracılığıyla yoğunlaştırılmakta veya seyreltilmektedir. Böylece daha çok veya daha az ışık elde edilmektedir. Yani artık büyük filozof Pascal'in "fazla ışık göz kamaştırır" hükmü hükmünü kaybetmiştir; çünkü insan artık ışığa maruz kalmamakta, onun efendisi haline gelmektedir. Alman düşünür Georg Christoph Lichtenberg, 1796'da "İnsanlar Aydınlanma dönemi hakkında konuşuyor ve daha çok ışık istiyorlar. Tanrım, gözleri olmayan veya olup da onları bilerek kapatan insanlar ışığa ne ihtiyaç duyarlar ki?" demiştir. Aslında bu sorunun yarısına cevap verilmiştir bile! Hollandalı doğa bilimci Antonie van Leeuwenhoek, 1710'larda mikroskobu icat etmiştir bile. Işığın gücünü defalarca artıran mercekler sayesinde, insanlık artık en küçüğün sırlarını çözecektir, tıpkı Galileo'nun bulduğu teleskop sayesinde en büyüğün sırlarına ulaşılacağı gibi. Bu arada kişilere uyarlanmış gözlükler de yapılmaya başlayacak ve "göz kapatma" bahanesi ortadan kalkacaktır.

Lichtenberg'in iki kanatlı sorusunun yarısı sorulduğundan 80 yıl kadar önce cevaplanmışken, diğer yarısı ancak yüz yıl sonra, ışığın en muhteşem kullanımlarından biri olan sinemanın keşfiyle yanıt bulacaktır. Bu olağanüstü ışık oyununu keşfeden Fransız Lumiere kardeşlerin adının "Işık" anlamına gelmesi tarihin ilginç rastlantıla-

rından biri olsa gerek. 28 Aralık 1895'te Paris'te halka gösterilen ilk film, insanın yeni bir hayal fabrikasını devreye sokarken, ışığın olanaklarının inanılmaz boyutlara taşınmasının da yolunu açmış olacaktır.

1867'de, yani sinema henüz icat edilmeden, "*Grammaire des Arts*" (Sanatların Grameri) adında bir kitap yazan Charles Blanc, "Ressamın tualini güneşin aydınlattığı doğrudur, ama resmi aydınlatan da ressamdır" demektedir. Ve bu söz de, diğer bütün "doğru" sözler gibi ancak belirli koşullar altında doğrudur. Nitekim Orta Çağ Batı minyatürlerinde enluminure (ışıklandırma) denilen bir teknikle resim aydınlatılmakta, parlak boyalarla ışıklı hale getirilmekteydi. Keza Doğu minyatürlerinde de, özellikle altın varakla yapılan bu aydınlatma işlemine tezhip adı verilmekteydi.

Batı resim sanatı çok çeşitli "aydınlatma" teknikleri kullanmıştır, ama hepsi de günışığının yardımına ihtiyaç duymaktadır. Örneğin kilise vitrayları veya Le Nain'in köylü yaşamı tabloları veyahut büyük Hollandalı ressam Rembrandt'ın 1642'de yaptığı *Gece Devriyesi* tablosu, geçirgen olmayan çeşitli boyaların kullanılmasıyla, resimlerin üzerine adeta ışık düştüğü izlenimini yaratmakta, ancak bu izlenimin elde edilebilmesi için de güneş ışığına gerçekten ihtiyaç duyulmaktaydı.

Bugün birçok Batı müzesinde resimlerin üzerine ışığın yoğunluğu ayarlanan lambalar doğrultulmuş durumdadır. Işığın şiddetinde meydana getirilen değişiklikler, her bir resmin ışığın her yoğunluk düzeyinde farklı görünmesine yol açmakta, hatta çoğu durumda seyircilerin aldıkları izlenimler tamamen farklılaşabilmektedir. Charles Blanc, ressamın resmi aydınlatan kişi olduğunu söylerken başka bir çağın gerçeğini dile getirmiştir. Şimdi ise resmi ressamın aydınlatığından farklı bir şekilde aydınlatarak ona yorumunu katabilen seyirciler dönemine gelmiş bulu-

nuyoruz. Ressamın resmi ona ait olmaktan çıkıyor veya daha doğrusu tamamen ona ait olmaktan çıkıyor, ışığın şiddetiyle oynayan da resme ortak oluyor ve bunu ışığı hükmü altına alan insanlığın ortak aklı sağlıyor.

Çıra alevinden başlayarak elektrik lambalarına ulaşan ve şimdilerde katot ışın tüplerine doğru giden yapay aydınlatma, ışığı her şeyin ölçüsü haline getirmektedir. İnsan, ışığı maddi olmayan bir varlık olarak algılamakta, ama o maddi bir varlığa sahip olmanın yanı sıra maddeyi de her gün, her an başka türlü göstermeyi sürdürmektedir.

“Işık olsun!” Oldu ve olduğundan beri hep aynı, ama insan onu, tıpkı safkan bir İngiliz veya Arap tayını yetiştirdiği gibi yetiştirerek, eğiterek, evcilleştirerek dünyanın aslında hiç de görüldüğü gibi olmadığını kanıtlama, gösterme ve bundan sanat üretme konusunda en büyük hizmetkârı haline getirdi.

Pazar Sabahı

Mehmet Ali KILIÇBAY

Kapitalizmin gelişmesi ve giderek daha fazla sayıda insanın ücretli çalışan olmasıyla ortaya bir Pazar günü fetişizmi çıkmıştır. Haftanın beş-altı günü çalışan ücretlilerin yeni haftaya dinlenmiş olarak başlamaları beklenmekte, ama aynı zamanda bu tatil gününde tüketim yapmaları da istenmektedir. Bu durumda gazetelerin Pazar ekleri vermeleri uygulaması ABD'den başlamak üzere dünyaya yayılmış, bu eklerin eğlendirici olmalarına dikkat edilmiştir. Ama aynı zamanda tüketimi teşvik edici olmaları da gözetilmiştir. Bu trendin şu anda içinde bulunduğumuz aşamasında, Pazar ekleri stokların birikmesini önlerken, çalışanların öyle derin konularla ilgilenmeleri karşısında da bir set görevi görmeye çalışmaktadır.

Ben *Sabah* gazetesinin Pazar ekinde haftalık yazı yazmaya başladığımdan beri bu engeli ucundan biraz delmeye çalıştım. Biraz daha hafif yazılmış, "derin konular" işle-meye çalıştım. Bu kitapta biraraya getirilen yazılar, konu-ların derinliğinin hakettiği "derinlikte" elbette değildir. Ama bir başlangıç olarak okunmalarında hiçbir sakınca yoktur.

image.com.tr
internet kitabevi

ISBN 975-533-501-3
9 789755 335018

